

latıyordu. İltizam denilen bu sistemde, maddi kaynağını tefeci sermayeden alan mültezimler, feodal rant ve vergileri devlet ile paylaşmakla kalmamış, doğrudan üretici köylünün karşısına, genellikle yerel bir soyluluğa sahip sipahi yerine, tefeci sermayenin temsilcisi olarak çıkmaya başlamıştır. Askerî örgütlenmeye dayalı feodallerin yerini, tefeci feodaller almıştır. Bu tür tefeciliğin, üretim ilişkilerinin çözülüşünde, daha etkili sonuçlar doğurması doğaldır, çünkü, tefecilik, daha geniş-ölçekli hale gelmeye başlamış ve tefeci sermayenin merkezileşmesi olanağı sağlanmıştır. Eskiden, bir köy içinde ya da kasaba çevresinde, bir ya da birkaç köylüye faize borç para veren tefecinin yanında, bir ya da birkaç köyü bir bütün olarak kapsayan bir tefecilik sistemi doğmuştur. Bu, geniş-ölçekli bir tefeciliğin tabanını oluşturmuştur. Köyler, hatta kasabalar, büyükleri saraydan, daha küçükleri ise eyaletlerden iltizama alınmak suretiyle, tefeci sermayenin merkezileşmesi olanakları ortaya çıkmıştır. Şu köy, kasaba ya da kentte, dağılık olarak görünen tefeci sermayeden ayrı olarak, bu kez, merkezileşme olanağına sahip ve büyük-ölçekli tefeci sermaye almış, ve kapitalist-öncesi sermaye birikiminin yolları açılmıştır. Mültezimler, iltizam için gerekli para-sermayeyi, büyük ölçüde Galata sarraflarından sağlamakta ve iltizam usulü Galata sarrafları için yurt ölçüsünde bir faiz kaynağı oluşturmak-tadır. Ne var ki, genellikle nüfuzlu kişilerden oluşan mültezimler, sağladıkları büyük sömürüyü, bir başka deyişle yüksek faizi, sermayelerini sağladıkları Galata sarraflarıyla paylaşmışlardır. Bir ara iltizam tutarının on yıllığını peşin verenlere, iltizama verilen köyler, mülk olarak satılmıştır. Böylece köyler, köylüleriyle birlikte, köy topluluğuna ait otlak, orman ve evlerle birlikte, mültezimlere satılarak, özel mülk topraklar haline gelmiştir. Sarayın, bazan, bazı köy ve kasaba topraklarını, mirî topraktan ayırarak, özel mülk olarak, aynı şekilde bağışladığını ekleyelim. Böylece, sipahi timarları biçiminde, askerî olarak bölünmüş toprakların bir kısmı, doğrudan üreticisi ile birlikte, mültezimlere satılmış ve bazan da bağışlanmıştır. Böylece, toprağın çıplak mülkiyetinin sahibi devletin temsilcisi olarak, rant ve vergileri tahsil eden ve ona sahip olan sipahinin yerini, topra-

ğın çıplak mülkiyetinin yeni sahipleri almış, doğrudan üretici köylü ile özel toprak sahibi karşı karşıya gelmiştir. Üretici köylü, burada da ektiği toprağı tasarrufunda bulundurmakla birlikte, bu tasarrufun, "daimî ve irsî" tasarruf hakkı olmaktan çıkacağı anlaşılır bir şeydir. Feodal devletin merkezî niteliğinin çözülüşü ile birlikte, mirî toprakların bağrında, bir yandan feodaller güçlenirken, bir yandan da yeni tipte yerel feodaller ortaya çıkmaya başlamıştır.

İkincisi. Timar sisteminin çözülüşü ile birlikte, kuşkusuz, tüm mirî topraklar, büyük özel mülkler haline gelmedi. Çıplak mülkiyeti devlete ait olarak kalan toprakları tasarruf eden köylüler, cumhuriyet döneminde, tasarrufunda bulundurduğu toprağın sahibi haline gelecektir. Medenî Kanun (1926) bu konuda açık bir hüküm taşımamakla birlikte, özel mülkiyet sistemini esas aldığı, mirî mülkiyete yer vermediği için, uygulamada tek tip mülkiyet biçimi benimsenmiştir. İmparatorlukta mirî mülk sayılan, ama Medenî Kanun ile birlikte mirî mülk olmaktan çıkan toprakları tasarrufunda bulunduran köylü, aynı zamanda, onun çıplak mülkiyetinin sahibi haline gelmiştir. Henüz mirî olarak kalan toprakları tasarruf eden köylünün, toprağının sahibi köylü haline gelmesi, cumhuriyetten önce, bazı evrelerden geçmiştir. İmparatorluğun başlangıç dönemlerinde, toprağı tasarruf eden köylü öldüğünde, bu hak, erkek evlâda geçmektedir. Köylünün birden fazla erkek evlâdı varsa, toprak, oğullar arasında, "müşa ve müsterek", yani hissedar olarak ve ortaklaşa tasarruf edilmektedir. Başlangıçta yalnızca oğula ya da oğullara intikal eden tasarruf hakkı, daha sonra, *oğlu olmadığı takdirde*, kızına verilmeye başlanmış, ve 1274 (1858) Arazi Kanunuyla, oğlu ve kızı olmayanın, babasına ve babası yoksa anasına geçmesi kabul edilmiştir. Burada vurgulanması gereken nokta, tasarruf hakkının *paylaştırılmamış* olmasıdır. Mirî toprakların tasarruf hakkı, örfî hukuka, yani devlet tarafından gelenek ve gereksinmelere göre konan yasalara göre düzenlendiği halde, aynı dönemde özel mülk toprakların, şerî yasalara, yani islâm hukuku esasına göre, mirasçılar arasında paylaştırıldığını belirtelim. Anlaşılmaktadır ki, mirî topraklarda tasarruf özel olmakla birlikte, bu hak, oldukça sınırlıdır; tasarruf

ruf hakkına sahip olan köylü, bu hakkını kullanmakta tam serbest değildir. Üç yıl üstüste ekmediği zaman tasarruf hakkını yitirmekte, bu hakkı, kendi iradesiyle bir başkasına şu ya da bu amaçla devredememekte, öldüğünde, varisleri arasında pay edilememektedir.

1274 (1858) Arazi Kanunu ve bunu izleyen bazı yasalarla, tasarruf hakkı, özel bir hakka dönüşmeye başlamıştır. 1329 (1911) tarihli Emvali Gayri Menkullerin Sureti Tasarrufuna Dair Kanunla, köylüye, tasarruf hakkını, icara verme, ödünç verme, borcuna karşılık gösterme, devretme hakkı sağlanmıştır. Bundan bir yıl önce ise, (1328/1910), köylü, borcunu ödemediği takdirde, alacaklıya, köylünün tasarruf hakkını satılığa çıkarma olanağı tanınmıştır. Anlaşılacağı gibi, miri toprağın sahibi olarak devletin, bu toprak üzerinde —toprak varlığını tüketici nitelikte kiremitevi, mezarlık vb. yapılmasını önlemek dışında— hemen hemen hiç bir yetkisi kalmamış gibidir. Köylü, toprağın sahibi olarak devlete, yalnızca ürün-rant (aşar) ödemektedir. 1925'te aşarın kaldırılması ile, köylünün tasarrufunda bulduğu toprağın mülkiyeti, özel mülkiyete hemen hemen yaklaşımıştır. Medeni Kanun (1926) ile, dolaylı olarak, miri toprak rejimine son verilmiş ve tasarruf hakkı, özel mülk topraklar gibi, varisler arasında paylaşılmaya başlanmış, tasarruf hakkının özel mülkiyete evrimi tamamlanmıştır. Toprağı tasarrufunda bulunduran köylü, bu tasarruf hakkını, icara verebileceği, borcuna karşılık gösterebileceği, satabileceği, bağışlayabileceği gibi, toprak sahibine herhangi bir rant ödememekte ve öldüğünde, bu hak, özel mülk topraklar gibi, varisler arasında paylaşılmaktadır. Bir başka deyişle, toprağın çıplak mülkiyetinin sahibinin hakları da, toprağı tasarruf eden köylüye geçmiştir — ama şu var ki, toprağın özel bir sahibi bulunmadığı, ya da özel sahip olarak biri ortaya çıkmadığı zaman. Bu nedenle, köylünün, toprağın tam sahibi olabilmesi, ancak onun tapusuna sahip olmasıyla mümkündür.

Timar rejiminin bozulmasını izleyen süreç boyunca, birbirinden farklı mülkiyet oluşumlarını anımsamakta yarar var.

Bunlardan en önemlisi, köylünün kendi işlediği topra-

ğın sahibi olabilmesi için, bu toprağın, şu ya da bu şekilde, miri topraklardan ayrılarak *özel mülk toprağa dönüşürülmemiş olması* zorunluluğudur. İster bağış, ister satış, ister gasp şeklinde, bu topraklar, özel mülk haline gelmiş ise, köylünün işlediği toprağın sahibi olması olanaksızlaşmaktadır. Saraydan yapılan bağışlar ve mültezimlere yapılan satışlar yanında, üç yıllığına iltizama alan mültezimlerin, ya da eski sipahilerin, köylerin sahibi olarak ortaya çıkarak, belirli süre için gelirleri kiralanmış olan ya da belirli bir askerî hizmet için gelirleri tahsis edilen mültezim ve sipahi temessüklerine (belgelerine) dayanılarak, nüfuzlu kişiler, rüşvet ve benzeri yollarla, bu toprakları üzerlerine tapu ettirerek gasp etmişlerdir. Bu yolla, miri toprakların verimlilik bakımından genellikle daha iyi kısımları, büyük özel mülkler haline gelmiştir. Bu yıllarda nüfusun az olması, bütün tarım topraklarının işlenmemiş olması da, gasp için ayrı bir olanak sağlamıştır. Mültezime ya da sipahiye, topraklar, toprak alanına göre değil, işlenen toprağın rant ve vergilerinin gelirene göre, tahsis edilmiştir. Akçe üzerinden gelire göre —6.000 akçelik, 15.000 akçelik gibi— timar birimleri oluşturulmuştur. Mültezime de aynı şekilde, bu gelirler üzerinden, rant ve vergileri satılmıştır. Birimlerin, köylerden oluştuğu, burada anlaşılır bir şeydir. Bir köyün kaç akçelik geliri varsa, köy ona göre, ya tek başına, ya da birkaç köy halinde timara verilmiş, iltizama verilirken de köylerin gelirleri aynı şekilde esas alınmıştır. Köy sınırlarının ise, komşu köylerle belirlendiği bilinen bir gerçektir. Ama nüfus çoğu yerde azdır ve iki köy sınırı arasında kalan toprakların tümü işlenmemektedir. Köy sınırları içersinde bulunmakla birlikte, işlenmeyen bu toprakların, daha sonra, eski sipahi ya da mültezimler tarafından gaspı daha da kolaylaşmış, nüfuzları ölçüsünde, bu toprakları, üzerlerine tapulamışlardır.

Yazımızın zamanlama çizgisinden ayrılarak günümüze yaklaşalım. 1966'da çıkan Tapulama Kanununun 33. maddesine göre, yüz dönümden fazla topraklarda, "muteber müteveli, sipahi, mültezim temessük veya senedi", zilyedi adına, mülk olarak tapulanması için belge görevi görmektedir. Rant ve vergilerin, birkaç yıllığına kiralandığı veya

askerî hizmet karşılığı tahsis edildiği ve değil günümüz için, imparatorlukta bile, değeri kalmamış bulunan, rant ve vergilerin *geçici* tahsil belgeleri, bugün, o toprakların mülk edinilmesine esas oluşturmaktadır. Yüz-yüzelli dönümden fazla toprağın, geri üretim teknolojisiyle, bir köylü ailesi tarafından doğrudan işlenebilmesi olanaksızlığı gözönünde bulundurulursa, burada, yüzlerce hatta binlerce dönümlük toprağın zilyedinin, onu bizzat işleyen olmadığı kolay anlaşılır. Bu topraklar, ya bugün köylü ailesinin eskiden beri tasarrufunda bulundurduğu ve artık onun mülkü olması gereken topraklardır, ya da yeni tarıma açılmış ve eskiden boş bulunan topraklardır. Küçük köylülerin mülkiyetine geçmiş olması ya da topraksız ve az topraklı köylülere dağıtılması gereken bu toprakları, 1966'da çıkarılan yasa, yeni türedilere, gasp etme hakkı tanımıştır. Böylece, 1960-70 arası, gasp olayları karşısında, köylüler *kendi* topraklarını "işgal" etmek zorunda kalmış, ve bu nitelikte köylü hareketleri dağınık da olsa artmaya başlamıştır. *Kendi* topraklarını "işgal" eden köylüler, topraklarından, gasıplar tarafından, 1966'da çıkarılan yasaya dayanılarak, atılmıştır. Bu, bugün ele alınması gereken önemli bir konu olmakla birlikte, imparatorlukta ve cumhuriyete geçiş sırasında, mirî toprakların gasp olaylarının ne denli önemli boyutlara ulaşmış olabileceğini de ortaya koymaktadır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında, Harran ovasının, Urfa mütegalibesi tarafından, yalancı tanıklar ve başka yollarla, onar bin, yirmişer bin dönümlük parçalar halinde mülk edinilmesi, hazineye intikal eden toprakların, büyük parçalar halinde gaspedildiğine ilişkin yakın zamana ait örneklerdir.

İmparatorlukta ve cumhuriyete geçiş sırasında ve cumhuriyetten sonra, köylünün tasarrufunda bulunan ya da boş duran toprakların büyük parçalar halinde, şu ya da bu yolla, mülk edinilmesinden ayrı olarak, timar sisteminin çözülüşü ile birlikte, köylünün tasarrufunda bulundurduğu toprakların, tefeci sermaye yolu ile ele geçirilerek, bir yanda köylülüğün mülksüzleştirilmesinin ve öte yandan toprak toplaşmasının yeni bir yolu açılmaya başlanmıştır. Arazi Kanunundan (1858) sonra çıkan yasalar sonucu, mülk malların *satışı* ile mirî toprakların *ferâğı* arasında büyük bir

fark kalmamış olması, tefeci sermayenin, mülkiyet ilişkilerini çözücü etkisine olanak sağlamıştır. 30 Mart 1329 (1911) tarihli Emvali Gayri-Menkullerin Sureti Tasarrufuna Dair Kanunda yer alan, "bir kimse bâsenedi Hakanî uhde-i tasarrufunda bulunan arazi-i emiriye ve mevkufeyi kat'iyen ve vefâen ferağ ve icar ve iâre [ödünç verme] veya deyn [borç] mukabilinde teminat olarak iare edilebilir [gösterilebilir]" maddesiyle, köylüye, mirî toprak üzerindeki tasarruf hakkını, memurun izni olmaksızın, devretme, icara verme, ödünç verme veya borcuna karşılık gösterme hakkı sağlanmış; 25 Şubat 1328 (1910) tarihli yasaya göre de, alacaklıya, köylünün toprağına tasarruf hakkını satılığa çıkarma hakkı tanınmıştır.⁴ Tasarruf hakkının, özel mülk topraklar gibi, ipotek ettirilmesi ve borca karşılık satılması, tefeci sermayenin, köylünün toprak hakkı üzerine uzanmasına yolaçmıştır. Tefeci sermaye, daha önce, bu hakkın sınırları dışında kaldığı için, köylülüğü *yoksullaştırıcı* bir etken olmaktan öteye gidemiyor ve onun temel üretim aracı toprağına el koyamıyordu. Şimdi bu hakkın sağlanmasıyla, tefeci sermaye, köylülüğü *mülksüzleştirme* olanağına kavuşmuştur. Bir başka anlatımla, tefeci sermaye, köylüyü topraktan koparacak, onu mülksüzleştirecek, dolayısıyla üretim ilişkilerini değiştirecek olan bir manivelâya sahip olmuştur. Acı ve ızdıraplı bir yol izlemesine karşın, mülkiyet ilişkilerini değiştirme olanağı elde ettiği anlamda devrimci bir etkiye sahip olan tefeci sermaye, feodal devlet ile karşı karşıya bulunan köylünün karşısına yeni bir feodal çıkarılmıştır. Bu, devlet ve onun temsilcileri değil, özel kişidir. Böylece, köylünün, çıplak mülkiyeti devlete ait olan topraktaki bağımlılığında bir *azalma* değil, bir *artış* meydana gelmiş, ve feodalizm, tefeci sermayenin, mülkiyet ilişkilerini değiştirdiği yerde, yeniden canlanarak güçlenmiştir. Çünkü tefeci sermayenin ele geçirdiği toprakları, bu sermaye sahibinin, kendi hesabına aynı ya da başka köylülere, ortaklık yoluyla ektirmesi sözkonusudur. Dolayısıyla, daha önce tasarruf hakkına sürekli sahip olan ve onu mülkiyet

⁴ Ömer Lütfi Barkan, *Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi, Tanzimat'tan aynı baskı, İstanbul 1940, s. 68-69, 65.*

hakkı gibi kullanan köylü, bu haktan yoksun kalmış, son zamanlarda toprak sahibi olan devlete ödediği aşar (onda-bir) yerine, toprak sahibine yarı-yarıya (onda-beş) ürün-rant ödemek durumunda kalmıştır. Her an bu hakkın, yeni toprak sahibi tarafından elinden alınması korkusu, onu daha ağır koşullarda çalışmaya razı olmaya zorlayacak, ve ürünün geliriyle doğrudan ilgisi olan yeni toprak sahibi, onun üzerinde sürekli olarak baskısını sürdürecektir.

Tefeci sermayenin bir yanda köylüyü mülksüzleştirirken, öte yanda yeni bir toprak toplaşmasını (temerküzünü) başlatacağı da doğaldır. İmparatorluğun başlangıcında, toprağın, yani bir çiftçi ailesinin işleyebileceği büyüklükteki reaya çiftliklerinin parçalanması, kanunnamelerle ne denli önlenmeye çalışılmış olursa olsun, nüfus çoğalmasının, bu çiftlikleri parçalaması da o denli kaçınılmaz olmuştur. Köylünün birden fazla oğlu olduğu zaman, reaya çiftliği, oğullar arasında, “müşa ve müşterek”, yani hissedar olarak ve ortaklaşa tasarruf edilmekle, rant ve vergilerin tahsili açısından reaya çiftliği parçalanmamış (çünkü, sipahi, rant ve vergilerin tahsilinde büyük oğlu, çiftliğin sahibi olarak tanımaktaydı), ama fiilen parçalanmıştır. Şimdi üç oğul arasında, hisseli olarak tasarruf edilen toprak, bunlardan sonra gelen oğullarına aynı şekilde paylaşılacak, ve çiftliğin parçalanması, rant ve vergiler açısından da tamamlanacaktır. Toprağın, bir ailenin geçimini sağlayacak büyüklüğün önemli ölçüde altına düşmesi, yeni toprak toplaşmasına olanak sağlar. Eğer tefeci sermaye, bu küçük mülkleri, ele geçirme olanağına sahip ise, artık bu küçük toprak parçaları, onun kaçınılmaz olarak pençesine düşecektir. Böylece, tefeci sermaye, bir yandan köylülüğün bir kesimini mülksüzleştirir, yeni toprak toplaşmasına neden olurken, öte yandan toprak sahibi olarak, feodal devletin yerini alarak, feodalizmin bağrında daha katı bir feodalizmin doğmasının da nedeni olacaktır. Ne var ki, bu tefeci sermayenin mülksüzleştirme süreci, o denli yoğun ve hızlı değildir, ve bunun yanı sıra, tefeci sermayenin yeni temsilcilerinin önemli bir kısmı da, köylülüğün içinde daha varlıklı köylülerden oluşmaktadır. Bu, köy yapısında, mülkiyet farklılığını hızlandıran bir etken olacaktır. Bir yanda var-

lıklı (zengin) köylü, bir yanda kendi durumunu koruyabilmiş orta ve küçük köylü ve bir yanda varlıklı köylü tarafından mülksüzleştirilen az topraklı köylü. Timarların bozulması ve tasarruf hakkının ferağının mülk toprakların satışına temelde yaklaşması, bir bütün olarak özel mülk haline gelmemiş olan köylerin yapısında, ortaya çıkardığı yeni sınıfsal farklılaşmanın temel nedenleri bunlardır. Bu etkinin acı ve ıstırap verici olmasına karşın olumlu yönü, bu tip köylülüğün, bir kast durumundan çıkarak, kendi içersinde sınıflaşmaya başlamış olmasıdır. Daha önce feodal devlet karşısında bir kast durumunda olan ve toprakların küçülmesi, vergilerin artması karşısında giderek daha yoksullaşan köylülüğün içinde, şimdi, farklılaşmaya, sınıflaşmaya başlayan bir köylülük tablosu doğmaktadır.

Özetleyelim: Sipahi timarların bir kısmı, bağış, satış ya da gasp yoluyla, özel feodal mülklere dönüşmüş, bir kısmı işlediği toprağın sahibi olan bağımsız köylü mülkleri durumuna gelmiştir. Bağımsız toprak sahibi durumuna gelen köylüler, kendi içlerinde sınıflaşmaya başlamışlardır. Toprak mülkiyetini değişikliğe uğratan tefeci sermaye, burada, birbirinden farklı iki yol izlemiştir. Biri, devlet veya onun temsilcisi tarafından maledinilen feodal rant ve vergilerin, iltizam sistemi yoluyla, daha ağır bir biçimde, mültezimler tarafından tahsil edilmesidir. Burada rant ve vergiler, devlet, Galata sarrafları ve mültezimler tarafından paylaşılmıştır. Galata sarrafları ve mültezimlerin önemli boyutlara varan faizlerinin büyük kısmını, rant ve vergiler içersinde, ama rant ve vergileri şişirerek üretici köylüden ayrıca gaspettiği açıktır. Bu tür tefecilik, yer yer büyük toprak mülklerin satın alınması olanağını doğurmuş, satılan köylerin üretici köylüsü, tasarruf hakkını yitirerek toplu halde mülksüzleşmiştir. İkinci tip tefecilik, tasarruf hakkının ipotek ettirilmesinin ve borca karşılık satılığa çıkarılmasının yasallaştırılmasıyla ortaya çıkmıştır. Burada, tefeci sermaye, bazı köylüleri mülksüzleştirirken, köylerde sınıf farklılığının yaratılmasında da manivela rolü görmüştür. Tefeciliğin mülksüzleştirme süreci, burada, daha yavaş işlemektedir.

D) MÜLK TİMARLARIN ALDIĞI YENİ BİÇİMLER

Mülk timarları, sipahi timarlardan ayıran temel özellik, bunların, mirî topraklardan ayrılması, özel mülk topraklar olmasıdır. "Osmanlılar, kendilerine, Anadolu beyliklerinden intikal eden ve az çok kuvvetli bir soy asaletini devam ettirmekte olan bu tip timarları lüzumlu buldukça muhafaza etmişlerdir."⁵ İmparatorlukta mülk toprakların oluşumu tarihsel farklılıklar içerir: 1° İmparatorluğun kuruluşu sırasında özel mülk olan ve özel mülk olarak benimsenen topraklar; 2° fethedilen topraklardan özel mülk olarak ayrılan topraklar; 3° saray tarafından şu ya da bu nedenle mirî topraklardan bağış olarak verilerek özel mülk haline dönüşmüş topraklar; 4° timar rejiminin bozulmasıyla birlikte, mirî topraklardan satılan ya da eski sipahileri ya da mültezimler tarafından gaspedilen topraklar.

Mülk timarlar, sipahi timarlarından farklı olarak, vakfedilebilmekte, bağışlanmakta ve satılabilmekte, timar sahibi öldüğünde, oğullarına kalmakta, oğullar yoksa, öteki mülkleri gibi varislerine intikal etmektedir. Timar sahibi, belirli bir miktar akçelik gelire (3.000 akçeye) bir asker olmak üzere, savaş sırasında asker göndermekle yükümlüdür. Bu yükümlülüğü dolayısıyla, bu mülk topraklar, timar statüsündedir. Ama bu topraklara, devlet memurları herhangi bir nedenle veya vergi toplamak için girememektedir; timar sahibi, "mülkleri dahilinde idarî ve malî tam bir istiklâl içinde" (Barkan) hareket etmektedir. Timar sahibi ile doğrudan üretici köylü arasında, burada, bağımlılığın artmış olacağı anlaşılır bir şeydir.

Mülk timar sahipleri, "raiyetlerinin [doğrudan üretici köylülerinin] bütün rüsum-ı örfiye [örfe, geleneklere göre ödediği vergilere] ve tekâlif-i şeriyesine [islâm hukukuna göre ödemek zorunda olduğu bütün vergilere]" sahip bulunuyor ve "rûsum-ı serbesti denen cürüm ve cinayet, resm-i arus [gerdek ya da evlenme vergisi], başka birtakım hadiselerden alınacak resimleri de" kendi adına toplatıyordu.

⁵ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı Devrinin 'Eşkinçili Mülkleri' veya 'Mülk Timarları' Hakkında Notlar", *Zeki Velidi Togan Armağanı*, İstanbul 1950-55, s. 69.

Ev göçürerek, boş topraklarında köy kurmak hakkına sahiptiler. Burada, doğrudan üretici köylüler, sipahi timarlarında olduğu gibi, toprağı işleyebileceği çiftlikler büyüklüğünde tasarrufunda bulundurmaktadır; ama bu tasarruf hakkı, mirî topraklarda olduğu gibi, köylünün mülkü haline gelmeyecek, feodal vergilerin zamanla kalkmasının yanı sıra, köylü, toprak sahibinin ortakçısı durumuna dönüşecektir.

Ortakçılık, imparatorlukta, reaya çiftliklerine göre, farklı bir kategori oluşturmaktadır. Barkan, 16. yüzyılın başlarına doğru, "ortakçı kullar", "kullar" ve "ortakçılar"ın varlığını belirliyor. Savaş tutsaklarının, topraklar gibi, beşte-biri, padişah, vezir ve diğer kumandanlara verilirdi. Bunların, bazı padişah haslarında ve vüzerâ vakıflarında, "ortakçı kul" olarak tarımda istihdam edildiğini görmekteyiz. Daha çok hayvancılığın ağır bastığı padişaha mahsus çiftliklerde ise, kullar istihdam edilmekteydi. Bu dönemde, Edirne ve Konya civarında, ortakçı olarak anılan köylülerin varlığına değinen Barkan, bunların, kul olup olmadığının karanlıkta kaldığını belirtiyor.⁶ Daha geniş bir genelleme yapılabilirse, reayanın, toprağın sahibi olmamakla birlikte, daimî tasarruf hakkına sahip olması dolayısıyla, onun kastlaşmış birliğin, aşağı-kasttan bir üyesi olduğu, ve bunun sonucu olarak, toprağın tasarruf hakkına sahip bulunduğu kabul edilmek gerekir. Birliğe, tutsak olarak girenler, efendisinin toprağında, ortakçı ya da ortakçı kul olarak istihdam edilerek, reyadan ayrı bir kategori oluşturmuşlardır. (Bu, bize, ortakçılığın, mülkiyet hakkı bakımından, reayanın durumundan daha elverişsiz bir sistem olduğunu kanıtlar.) Daha sonra, özel mülk olan büyük topraklarda, reaya ile ortakçı arasındaki fark, reayanın da ortakçı durumuna gelmesiyle, silinecektir.

Sarayın kendi gözdelelerine, evlenmek üzere olan kızlarına, bazı nüfuzlu kişilere, mülk olarak verdikleri toprakları, burada ele almamız gerekir. "Bilcümle hukuku şer'iye ve rüsumu örfiyesiyle ve serbestiyet üzere" temlik edilen bu

⁶ Ömer Lütfi Barkan, "XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Toprak İşçiliğinin Organizasyon Şekilleri", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. 1, sayı 1, 2 ve 4.

mülklerde, doğrudan üretici köylü, islâm hukukuna göre vermesi gereken vergileri ve geleneklere ve gereksinmelere göre devlet tarafından konan vergileri, devlete artık ödememekte, bu vergiler, yeni sahiplerine ödenmektedir. Sultan İbrahim, Cinci Hoca adı ile ünlü Anadolu Kazaskeri (kadı-asker) Hüseyin Efendiye, Bolu sancağında, 66.925 akçe yazısı olan birtakım köyleri, arazi ve meraları, dağları ve tepeleri ve ağaçları ve ırmakları ile malikâne olarak vermiştir. Tam mülkiyet üzere bağışlanan bu topraklar için verilen temliknâmelerde, malikânelerin, yeni sahipleri tarafından satılabileceğini, bağışlanabileceğini, vakfedebileceğini görmekteyiz. Tüm rant ve vergilerin toprağın sahibine ait olduğu bu malikânelerde, şeri ve örfi vergilerin kalkmasından sonra, üretici köylünün, ortakçıya dönüşmesi doğaldır.

Malikâne-divanî sistemine de burada kısaca değinmenin gereği var. Konya ve Doğu Anadolu eyaletlerinde ve bunlar arasında, imparatorlukta raslanan, ve "iki baştan tasarruf" edilmesiyle, diğer mülk topraklardan ayrılan malikâne-divanî sisteminde, üretici köylü, bir hisse (onda-bir) toprağın sahibine, bir hisse de sipahiye ödemektedir. Toprağın sahibine ödenen hisseye malikâne hissesi, sipahiye ödenen hisseye divanî hissesi dendiği için, bu sisteme, malikâne-divanî adı verilir. İki baştan tasarruf edildiği şekliyle imparatorluğa intikal etmiş, ve imparatorlukta da aynen uygulanmaya devam edilmiştir. Malikâne-divanî sisteminde, toprak, çokluk, icar yoluyla işletilmektedir. Devlete ait vergilerin ortadan kalkmasıyla, divanî hissesinin kendiliğinden kalkacağı doğaldır. İcar yoluyla işletilen topraklar, kiracı ya da ortakçılık usulüyle işletilmeye devam edecektir. Ne var ki, malikâne-divanî sisteminin içersine giren topraklar, mülk timarlarda ya da malikânelerde olduğu gibi, köyleri kapsamamakta, köyler içersinde tarlalardan oluşmaktadır. Çoğunlukla icara verilmesinin nedeni, toprak sahiplerinin kentlerde oturmakta olmasıdır. Üretici köylü, bir yandan toprak sahibine karşı, bir yandan da sipahiye karşı yükümlülükler taşır, bu nedenle onun bağımsızlığında bir azalma sözkonusu değildir; o iki efendi ile karşı karşıyadır, ve bu nedenle de durumu, öteki reaya göre daha ağırdır.

Özetleyelim: mülk timarlar, timar sisteminin bozulmasıyla, malikâneye dönüşecektir. Gerek mülk timarların dönüştüğü malikâneler, gerek başlangıçta malikâne olarak verilen mülk topraklar, miras yolu ile parçalanma olasılığıyla karşı karşıyadırlar. Ne var ki, özellikle beyliklerden devreden mülklerin bir kısmı o denli büyüktür ki, bunlar, dağları, suları ve gölleriyle birlikte günümüze devreden büyük mülklerin bir kısmını oluştururlar. Bazan bir köyden oluşan, bazan birkaç köyden büyük alanlar oluşturan bu topraklar, köylü aileler tarafından, küçük işletmeler halinde, faal olarak işlenmektedir. Gerek şeri vergiler ve gerek devlet tarafından konan vergilerin kalkmasıyla, doğrudan üretici köylü, bu vergilerden kurtulmakla birlikte, esas olarak, ortakçı ya da kiracıya dönüşerek, daha büyük oranda rant ödemeye devam edecektir. Bu da, üretici köylüyü, toprak sahibine karşı daha bağımlı duruma getirecektir. Malikâne-divanî sisteminde ise, üretici köylü, timar rejiminin çözümlüğü ve aşarın ortadan kalkmasıyla birlikte, tam olarak bir ortakçıya ya da kiracıya dönüşecektir.

C) YURLUK VE OCAKLIK TİMARLAR, KÜRT AŞİRETLERİNİN YAPISI

Yurtluk ve ocaklık timarlar, konumuz açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Çünkü, yurtluk ve ocaklıklarda, aşiret sistemine dokunulmamış, kürt aşiret reislerinin ve beylerinin imparatorluğa bağlılığı sağlandıktan sonra, bunların savaş sırasında, savaşa belirli sayılarda asker ile katılmaları konusunda saray ile beyler arasında bir anlaşmaya varılmıştır. Savaşa katılma yükümlülükleri açısından timarlılar, ama esas olarak kendi geleneksel yönetimlerine dokunulmamıştır, aşiret yapısı olduğu gibi korunmuştur. Timar sisteminin kalkmasıyla birlikte, yurtluk ve ocaklarda, askerî hizmet dışında, değişen bir şey olmamıştır. Ocaklık timarlar Kürdistan beylerine ve hâkimlerine, yurtluk timarlar aşiret beylerine tayin olunmuştur. İkisi arasında bir ayırım yapmak gerekir. "Kürdistan beyleri" ile "Kürt aşiret reisleri", birbirlerine göre farklılık gösterir kanısındayım. Kürdistan beyleri, bir aşiret ya da kabilenin beyi olarak, öteki aşiret ve kabileler üzerinde egemenlik kurmuşlardır.

Bu bakımdan daha büyük birimleri oluştururlar. Burada, egemenlik kuran beyler ile egemenlik altındaki aşiret ve kabileler arasında, aşiret ve kabile açısından, kanbağı olması gerekir. Aşiret reisleri ise, kendi aşiretinin reisi olduğu için, aşiret üyeleri ile aşiret reisi ailesi arasında kanbağı vardır.

Aşiret yapısını daha belirginleştirebilmek için, Şemdinli aşiretlerinin yapısına bir gözetmek yararlı olacaktır kanısındayım. Şemdinli'de başlıca üç aşiret vardır. Aşiretler kabilelerden oluşur. Bir aşirette, aşiret reisi ailesi, aşireti oluşturan kabilelerden birisinden gelmektedir ve geleneksel olarak belirlenmiştir. Sırasıyla, aşiret reisi, aşiret reisi ailesi, kabile reisi, kabile reisi ailesi, bir çeşit feodal üstünlüğe sahiptir. Aşiret içersinde, soyun kanını taşımaktan başka hiç bir soyluluğu olmayan üyelere, "kirmanç" adı verilir. Kirmançlar, kendi kabile reisine ve ayrıca aşiret reisine emek-hizmetinde (zibare - angarya) bulunur ve ürün-rant öder. Aşiret içersinde, rıspî (aksakallı) denen en yaşlı ve deneyimlerine güvenilir üye de, aşiret ya da aşiretler arası işlerle ilgili toplantılara katılır. Bazan aşiretler arasındaki sorunları görüşmek üzere, aşiret reisleri ile bazı kabile reisleri ve rıspîlerin katıldığı toplantılar yapılır. Bununla birlikte, aşiretler içersinde, Humaro aşiretinden gelen beyler, Şemdinli aşiretleri üzerinde egemenlik kurmuşlardır. Bunlar, yalnız kendi aşiretlerinin reisi olarak değil, egemenlikleri altına aldıkları tüm aşiretlerin beyi olarak görünmüşlerdir. Bu nedenle olsa gerek ki, Kürtçede, "bey" anlamında, bunlara "mir" adı verilmiştir. Şemdinli aşiretleri üzerinde, bir ara, dışardan geldiği söylenen ve Sadate Nehri ailesi denen bir aile egemenlik kurmuştur. Mevlana Halid'in Kürdistan ve Dağıstan'da nakşebendi tarikatını yaymakla görevlendirdiği Seyit Taha (ölümü 1869), bu ailenin, dinsel yönden ilk yükselen ve bölge üzerinde nüfuz kazanan simasıdır. Oğlu Şeyh Ubeydullah, babasının, bölgedeki dinsel etkinliğini, askerî bir temsilci olarak sürdürmüştür. Şeyh Ubeydullah zamanında, Humaro aşiretinden gelen reislerin (üç kardeşden herbiri, sırasıyla bir yıl, Nehri'de "beylik" denen iktidarını sürdürüyordu) iktidarına halk tarafından son verilmiş, ve egemenlik Sadate Nehri ailesinden Şeyh Ubeydul-

lah'a geçmiştir. Şeyh Ubeydullah, bir ara, Kürtleri silahlandırarak Tebriz'e kadar yürümüştür. İmparatorluğun İran ile ilişkilerini zedeleyici nitelikte olan bu saldırı dolayısıyla, Şeyh Ubeydullah, Medine'ye sürgüne gönderilmiş (1883), daha sonra, yerini, o sıra İran'a sığınan oğlu Muhammed Sıddık almıştır. Muhammed Sıddık zamanında, ailenin, Şemdinli aşiretlerinin hepsinde, şu ya da bu şekilde, toprak edindiğini görüyoruz.

Buradan çıkaracağımız genel sonuçlar şunlar olmalıdır: (1) aşiretlerin, kendi aşiret reisleri yönetiminde, bağımsız olmaları; (2) aşiretler içersinde, bir aşiret beyinin, diğer aşiretleri egemenlik altına almaları; (3) bu beylere karşı, genel olarak öteki aşiretlerin savaşımını dinsel bir kökenden gelerek temsil eden bir ailenin egemenliğinin tanınması. Üçüncü tip, aşiretlere, genellikle dışardan gelmiştir, aşiretlerden herhangi biri ile kanbağı yoktur; ya da soy yolu ile değil, dinsel yolla egemenlik kurmuştur.

Ocaklık timarların Kürdistan beylerine, yurtluk timarların aşiret reislerine tayin olunmasının kökenini burada aramak gerekir. Kürdistan beyleri, aşiretler üzerinde, aşiret reisleri kendi aşireti içinde egemen unsurlardır. Ocaklık timarların sahibi Kürdistan beyleri, "temessükâtları mucibince [imparatorlukla yaptıkları anlaşma gereğince] azl ve nasbı kabul eylemezler",⁷ bunlardan birisi öldüğü ya da hizmeti bıraktığı zaman, sancağı ve hasları oğluna ve akrabalarına verilir, "hariçten kimseye verilü gelmemiştir". Yurtluk timarlar ise, aşiret beylerine tayin olunmuştur ki, bunlar, *kavim ve kabile sahipleridir*, birisi ölse ya da hizmetten çekilse, timarı ile aşiret beyliği oğluna ve akrabasına verilir, "ahara [yabancıya, başkasına] verilmek hilaf-ı kanundur [yasaya aykırıdır]".⁸ Ocaklıklarda olduğu gibi, yurtluklarda da, aşiret beyleri aşiret üyelerinden alınan bütün vergileri aldığı gibi, iç işlerinde, idarî ve hukukî bakımdan da bağımsızdır.

Yurtluk ve ocaklık timarlarda, timar sisteminin çözülmesiyle, yalnızca, beylerin ve aşiret reislerinin savaşa katıl-

⁷ Avni Ömer Efendi, "Kanun-ı Osmanî Mefhum-ı Defteri Hâkânî", *age*, s. 388-389.

⁸ Aynı yerde, s. 389-390.

ma yükümlülüğü kalkmış olmak gerekir. Timar sisteminin kalkmasıyla, beylerin aşiretler üzerindeki egemenlikleri, imparatorluğa bağlanmadan önce ne ise öyle devam edecek; ve aşiret reislerinin aşiret üyeleriyle ilişkilerinde de herhangi bir değişiklik olmayacaktır. Birkaç aşireti egemenliği altına alan beylerin durumu, burada, oldukça farklıdır. Beylerin, toprakların önemli kısmının sahibi olarak görünmesi, diğer aşiretlerden köylü aileleri bu topraklarda arsa ve tarla göstererek çalıştırması olağan görünüyor. Aşiret reisinin ise, aşiret üyeleri ile arasında kanbağı vardır, ve aşiret içersinde, aşiret reisi, feodal bir üstünlüğe sahip olmakla birlikte, burada, ilkel komünün gelenekleri canlı bir biçimde varlığını sürdürmektedir. Bu bakımdan aşiret üyesi, aşiret toprağının ortaklaşa sahibi sayılmalıdır. Aşiret içersindeki hiyerarşi ve bu hiyerarşinin toprağın özel tasarrufunda yansıması sonucu, toprağın daha büyük bir kısmının aşiret reisi ve ailesi ile kabile reisleri ve aileleri elinde kalması doğaldır. Bir aşirete, bir başka aşiretin kabile reisi ailesinden gelen aileler, yeni geldiği aşiret içersinde, bu mevkilerini yitirir, ve aşirete, kirmanç olarak girerler. Bunlar gibi, aşirete yeni gelenlere, toprak, aşiretin rızası ile verilir, ama bu, aşirette kaldığı süre içindir. Bunun bizim için anlamı şudur ki, aşiretlerde toprak özel mülk olsa da, aşiret üyesi, bu toprağı, aşiret dışından bir başkasına değil, ancak aşiret içersinden birisine satabilir. Aşiret birliği, topraklar üzerinde birliği zorunlu kılar. Sipahi timarlarında, sipahi ile köylü arasında kanbağı yoktur; aşiretlerde ise, aşiret reisi ile aşiret üyeleri arasında kanbağı vardır. Anadolu'nun diğer bölgelerinde *komşuluk* ilişkilerine dayanan köy topluluklarının yerini, burada, kanbağına dayanan *aşiret* ilişkileri almış durumdadır. Bu anlamdadır ki, aşiretler köylerden oluştuğu için, köy, burada bir iktisadî birim değil, iktisadî birimin bir parçasıdır.

Özetlersek: Doğu ve Güney-Doğu Anadolu'da, timar rejiminin çözülmesi, toprak mülkiyet ilişkilerini, esas olarak, etkilememiştir. Beyler ile bunların egemenlikleri altında bulunan üretici köylü aileler arasındaki feodal ilişkiler, varlığını korumuş; aşiret reisleri ile aşiret üyeleri arasındaki, kanbağına dayalı feodal şekillenme varlığını sürdürmüştür.

Bir başka deyişle, aşiret bağları, bu bölgede, mülkiyet ilişkilerinin değişikliğini önleyen en büyük engeldir ve bu nedenle de, iç yapıları gereği, değişmeye karşı, daha uzun yıllar direnecektir.

F) VAKIF TOPRAKLAR YA DA DİNSEL ZÜMRE MÜLKİYETİ VE SONUÇLARI

Vakıflar islâm âleminde önemli bir yer tutar. Çeşitleri pek çoktur, ve bu nedenle de çeşitli adlar altında anılırlar. İlke açısından tanımlamak gerekirse, vakıf, mülkün hapsedilmesidir. Bu, bina, bağ, tarla gibi taşınmaz mal olduğu gibi, para, koyun, köle gibi⁹ taşınır mal da olabilir. Hapsedilen mal, satılamaz, borca karşılık haczedilemez, varisler arasında paylaşılamaz. Malın geliri (rant ve faiz), vakıf sahibinin belirlediği yerlere sarfedilir. Vakfın gelirinin en az bir kısmının dinsel bir hizmete tahsis edilmesi zorunludur. Bir malın vakfedilebilmesi için, o malın özel mülk olması gerekir. Vakfeden, vakfın işlerini ve gelirlerini yürütecek bir mütevellî görevlendirir. Konumuz bakımından, bizi, genel olarak vakıflar değil, vakıf topraklar ilgilendirmektedir. Vakıf topraklar içersinde, kuşkusuz, küçük toprak parçaları da vardır, ama bunlar konumuz açısından önemli değildir. Bizim üzerinde durmak istediğimiz, büyük vakıf topraklarıdır. Padişah ve toprak sahibi kişiler tarafından, büyük topraklar, belirli bir dinsel hizmet için vakfedilmekteydi. Vakfedilen topraklar, bazan bir kasabanın bütün köylerini kapsar. Bu toprakların rant ve diğer gelirleri, vakıf için belirlenen hizmete harcanır. Genel olarak tekke, medrese ve benzeri yerlere tahsis edilen bu tür vakıfların gelirleri ile, burada, şeyh, derviş, hoca, medrese öğrencisi ve benzerlerinden oluşan dinsel bir topluluk, dinsel faaliyetlerini ve yaşamlarını sürdürür. Bu nedenle vakıflar, feodal ideolojinin maddî temelini oluşturmuş, feodal sistemin, dinsel, hukukî ve siyasal ideolojik kadrosu genel olarak bura-

⁹ Konumuzla doğrudan ilgisi olmamakla birlikte, vakıfların gelirlerinin, kölelerden sağlanan döle kadar yaygınlaştığına ilişkin çarpıcı bir örnek verelim: Hasboğa adlı köyün vakıf mütevellisi Mehmet Oğlu Mustafa, vakfa, 1700 akçeye Karagöz adlı bir kul, 1600 akçeye Devlet adlı bir cariye satın almış, birbirleriyle çiftleştirip bir karında iki kız çocuğu olduktan sonra, esirleri tamam bahasına bir başkasına satmıştır. (Vakıflar Dergisi, Sayı II, s. 421.)

larda yetişmiştir. Anadolu'da, Hacıbayram Veli, Hacıbektaş, Mevlevî tekkeleri, vakıf topraklar bakımından başta gelenler arasındadır. İmparatorluk zamanında Hacıbektaş'ta, Hacıbektaş tekkesinin 362 köyü, gene aynı bölgede Çelebilik tekkesinin 80 köyü vardı. Vakıf arazisi olan bu köyler halkı, toprağı, ya reaya çiftliklerinde olduğu gibi tasarruf eder ve vergilerini vakfa verir, ya da ortakçılık usulü ile ekip biçer. Sipahi timarında olduğu gibi, toprak, köylü ailelerin işleyebileceği büyüklükte küçük işletmelere ayrılmıştır. Üretici köylü, vakfa ait olan toprağı tasarruf etmektedir. Tekkeye olan maddî bağılılığın, ürününü paylaştırmakla bitmeyeceği anlaşılır bir şeydir. Ayrıca, bu topraklar dışında, yakın-uzak yörelerden gelenlerin tekkeye çeşitli bağışlarda bulunması da, tekke geleneğindedir.¹⁰

Timar sisteminin dağılışında olduğu gibi, vakıflar dağılmamış, varlıklarını cumhuriyetten sonra da sürdürmüşlerdir. Ne var ki, köylü devrimini tamamlamamış olan cumhuriyet, cumhuriyetin karşısında yer alan dinsel ideolojilerin maddî temelini oluşturan vakıf topraklara karşı kayıtsız kalmamıştır. Cumhuriyetin iki niteliğine bakalım: Biri, ülkeyi işgal etmiş olan emperyalistlerden temizlemiştir. Bu nedenle, cumhuriyet, —birkaçı hariç— yabancı sermayeli işletmeleri 1918'den 1944'e kadar ulusallaştırmış ve 1924'ten 1946'ya kadar imparatorluktan miras aldığı dış borçları ödemmiştir. İkinci niteliği, feodal devleti yıkmış olmasıdır. Dinsel kurumlardan ayrı olarak, yerel feodallerin merkezî-feodal devlet ile bir çelişki içersinde olduğu söylenebilir. Nitekim, merkezî-feodal devletin çözülüşü, yerel feodallerin bağımsızlığını güçlendirmiş, cumhuriyet, yerel feodallere karşı bir tutum takınmadığı sürece, bunlar daha da güçlenmişlerdir. Ama cumhuriyet, hilafeti kaldıran yasa ile birlikte, dinsel-ideolojilerin siyasal etkinliğine önemli ölçüde son ver-

¹⁰ Konudan uzaklaşmakla birlikte, onbeş yıl kadar önce, Sivas'ta geçen bir olayı anlatmak yararlı olacak: Kente gelen yoksul bir köylü, cadde üzerindeki bir inşaatta on gün çalıştıktan sonra, bir sabah, elleri önünde, kalfanın yanına girer, "Beyim —der—, izin verirsen ben artık gideyim, evde çoluk çocuğun ihtiyacı pek çok da..." "Sen bilirsin —der kalfa— hesabını görelim, gidiver..." Yoksul köylü, biraz mahcup, biraz şaşkın, "Yanlış anladın bey —der—, ben Efendiye hizmet için gelmişim." Kalfa, durumu anlar, "Efendi" sözü ile, bölgenin nakşebendî şeyhini kastettiğini bilir, "Yanlış yere gelmişsin oğlum —der—, Efendinin inşaati burası değil, caddenin şu karşısındaki..."

miştir. Feodal-ideolojinin maddî temelini oluşturan vakıf topraklar, 1924'ten itibaren çıkarılan bazı yasalarla, devletin denetimi altına alınmaya başlanmış, 1935'te çıkarılan Vakıflar Kanunu ile de, Vakıf Genel Müdürlüğüne, "gerekli görülmeyen mazbut ve mülhak vakıflara ait akar ve toprakları" satmak yetkisi verilerek, vakfın temel niteliğini belirleyen mülkiyetin hapsedilmesi ilkesi ortadan kaldırılarak, vakıflar kurum olarak sona ermiştir. Bu yasadan sonra, feodal-ideolojinin maddî temelini oluşturan vakıf topraklar, peyderpey satılarak, zamanla, büyük ölçüde azalmıştır. Vakıf toprakların kurumlaştırılarak, topraksız ve az topraklı çiftçiye dağıtılması, 1945'te çıkarılan Çiftçiyi Topraklandırma Kanununda yer almıştır. Ne var ki, bu tarihe kadar satılmış bulunan vakıf toprakların, —yasalarda, bu toprakları tasarrufunda bulunduran köylülere satılmasına ilişkin destekleyici bir hususun yer almamış olması nedeniyle—, daha çok, varlıklı ve nüfuzlu kimselere satılmış olduğunu bize düşündürmektedir.

Özetlersek: vakıf topraklar, geliri, dinsel amaçlara tahsis edilmiş topraklardır, ve dinsel zümreler tarafından tüketildiği için de, zümre mülkü sayılmak gerekir. Mülkiyetlerinin hapsedilmiş olması, bu toprakların doğrudan üretici köylüler tarafından mülk edinilmesini engellediği gibi, tefeci sermaye de, bu toprakların, mülkiyet ilişkilerinde çözücü bir etki yapmamıştır. Timar sisteminin ve bu sistemle belirtilen vergilerin ortadan kalkmasına koşut olarak, üretici köylü ile vakıf mütevellisi arasındaki ilişki, feodal ilişkinin bir başka tipi olan ortakçılığa dönüşmüştür. Vakıf toprakların satılarak, vakıf mülkiyetin tasfiyesi ile, ortakçı köylü, iyimser bir yorumla, bu kez, toprağın yeni sahibinin ortakçısı durumuna gelmiştir.

BAZI SONUÇLAR

İmparatorlukta, toprak, mülkiyet açısından büyük parçalara, işletme açısından küçük parçalara bölünmüştür. Mülkiyeti devlete ait olan topraklardaki küçük işletmelerin bir kısmı, üretici köylünün kendi mülkü haline dönüşmüştür; bir kısmı ise, büyük topraklar halinde, mülk edinilmiş-

tir. İmparatorlukta özel mülk olan büyük topraklar, miras ve satış yoluyla küçük parçalara bölünmediği sürece, büyük özel mülkler olarak cumhuriyete devretmiş, üretici köylü, bu topraklarda ortakçı durumuna gelmiştir. Vakıf toprakların, daha çok, parçalı olarak, özel mülk topraklara dönüştüğü söylenebilir. Bunlar genellikle varlıklı (zengin) kimselerin eline geçerek, bir kısım köylünün topraksızlaşmasına, varlıklı köylülerin topraklarını büyütmelerine yolaçmıştır. Kürt aşiretlerinde ise, durum oldukça farklıdır. Aşiret içersinde, toprağın mülkiyeti ya da tasarrufu aşiret üyesine ait olsa bile, aşiret reisi, aşiret üyeleri üzerindeki feodal egemenliğini ve üstünlüğünü sürdürmeye devam etmiş; beylerin toprağında ise, evleri dahil hiç bir üretim aracına sahip olmayan köylü aileler, küçük işletmeler halinde toprağı işlemeye devam etmiştir. Ama burada da, toprak, işletme olarak, küçük parçalara bölünmüş durumdadır.

Gerek büyük toprak mülklerde, gerek küçük köylü mülkiyetinde, gerek aşiret ilişkilerinin canlı olduğu alanlarda, toprak, işletme olarak küçük parçalara bölünmüş durumdadır. Küçük köylü mülkiyetinde, köylü ailesi, kendi toprağını işler, ve bu anlamda özgürdür; büyük toprak mülklerde, köylü aileler, işleyebileceği büyüklükte toprakları, genel olarak, ortakçılık usulüyle işlemekte, toprak sahibine ayrıntı ya da para-rant olarak, feodal rant ödemektedir; aşiret ilişkilerinin canlı olduğu bölgelerde, köylü aile, ya toprağın sahibidir, ya ortakçısıdır. Bu bölgede, toprak sahibi olan aşiret üyesi, aşiret reisine ya da egemenliği altında bulunduğu beye karşı, feodal bazı yükümlülükleri yerine getirmek durumundadır; toprak sahibi olmayan ortakçıyı da iki farklı kategoriye ayırmak gerekir. Ortakçı, toprak haric, öteki üretim araçlarına sahip olabilir. Ürün, burada, tohum çıktıktan sonra yarı-yarıya bölüşülür. Daha yaygın bir durumda da, doğrudan üretici köylü, emek-gücünden başka hiç bir üretim aracına sahip değildir, ve üstelik damı ve ahır ve bunları üzerine kuracağı arsası da yoktur. Damı ve ahır kendisi yapsa bile, bunları yapacağı arsayı toprak sahibi durumundaki bey gösterir, tohumu, çifti ve öküzü, başlangıçta bey vermiştir. Dolayısıyla, köylü ailesinin toprak sahibine ödemekle yükümlü olduğu oran daha fazladır ve

mülksüz olduğu ölçüde daha bağımlı durumdadır.

İmparatorlukta, Akdağ'ın "pek çok ümeranın ve hatta İstanbul ricalinin birçok yerlerde binlerce koyun beslediğini" belirttiği çiftliklerin,¹¹ hayvancılıktan gelen bir olanakla, küçük işletmelere bölünmemiş olduğunu düşünmek gerekir. Büyük mülk toprakların, büyük işletmeler halinde işletilebilmesi, ancak iki biçimde olasıdır: ya küçük ve cılız üretim araçlarının, büyük ve güçlü araçlara dönüştürülmesi, ya da büyük sayıda emek-gücünün biraraya toplanabilmesiyle. Köle ekonomisinde büyük sayıda emek-gücünün biraraya toplanması ve küçük üretim araçları ile, büyük tarımsal işletmeler işletilmiştir. Ama bu, kölecilikle birlikte geride kalmıştır. İmparatorlukta, padişah ve vezirlerin payına düşen savaş tutsaklarının, has ve zeametlerde, ortakçı kullar olarak istihdam edildiğini izliyoruz. Ama bunlar da, yukarıda belirttiğimiz gibi, reayadan ayrı bir statüde olmakla birlikte, küçük işletmeler halinde üretimde bulunmaktaydılar. Genel anlamda, emek-gücünün özgür satıcılarını doğuran koşullar ortaya çıkmadan, üretim araçları küçük iken, tarımda büyük işletmelerin doğması olanaksız görünüyor. İkincisi, üretim araçlarının büyük boyutlara ulaşması, tarımın makineleşmesi ile olanaklıdır. İmparatorluğun cumhuriyete devrettiği mülkiyet biçimlerinde, bu iki olanağın toplumsal bakımdan ortaya çıkmadığını görüyoruz. Onun içindir ki, mülkiyet farklı büyüklükte olmakla birlikte, işletmeler küçüktür. Mülkiyetin farklılığı, toprak sahibi ile doğrudan üretici arasındaki ilişkiyi belirlemiştir. Toprak sahibi ile üretici aynı kişi olduğu zaman, karşımızda kendi toprağının sahibi bağımsız köylü vardır; toprak sahibi ile doğrudan üretici ayrı kişiler olduğu zaman, bu ilişki, feodal bir ilişki olmuştur.

Kapitalizmin gelişmesi, kuşkusuz, feodal ve öteki kapitalist-öncesi ilişkiler üzerinde çözücü, dağıtıcı bir etki yapmıştır, yapacaktır. Bu etkiler, Türkiye'de nasıl bir çizgi izlemiştir, ve bugün kırsal alanda durum nasıldır, bunu, çeşitli yönleriyle, bir başka yazımızda irdelemeye çalışacağız.

Haziran 1978

¹¹ Prof. Dr. Mustafa Akdağ, *Celali İsyanları (1550-1603)*, Ankara 1963, s. 43.

RAGIP GELENCİK
TÜRKİYE'DE KÖYLÜLÜĞÜN DAĞILIMI

GİRİŞ

Türkiye'de köylülük, nelerle ilişkili olarak, nasıl bir dağılım gösteriyor? Elinizdeki çalışma, belirli koşullarda, bu soruları yanıtlıyor. Başvurulan başlıca kaynak, Köyleri Bakanlığının "köy envanter etüdleri"dir. İllere göre "köy envanter etüdleri" 1964-71 yıllarında yayımlandı. Demek ki 1971'e kadar bu kaynaktan yukardaki amaçla yararlanma olanağı yoktu. "Köy envanter etüdleri" belirli bir yılda (aynı zamanda) yapıp bitirilmiş değildir. Onun için genel durumun belirli bir zaman kaymasıyla saptandığı söylenebilir. "Envanter" çalışmalarında belirli bir yanılma payına göz yumulduğu da anılmalıdır. Bütün bunlara karşın elinizdeki çalışmada izlenen yol, bu türlü eksiklerin yanıltıcı etkilerini büyük ölçüde azaltabilecek niteliktedir. Ayrıca, yanılma payını azaltmak için *il* değil, *ilçe* temeline dayandırılmıştır.

"Köy envanter etüdleri" bitirildiğinden beri Türkiye'nin bazı ilçelerinde köy varlığı elbette önemli ölçüde değişmiştir. Örneğin Keban Baraj Gölü birçok köyün sular altında kalmasına (yok olmasına) yolaçmıştır. Büyük kentlere yakın birçok köy onlarla birleşip "köy" olmaktan çıkmıştır, vb. Bunlar, bu çalışmada varılan sonuçların dayandığı ay-

rıntılarda olup bitmiş değişikliklerdir. Yerel etkileri çok büyük olmuş olabilir; ama varılmış sonuçlarda büyük düzeltmeler yapılmasını gerektirdikleri söylenemez. Bu çalışmanın en önemli eksiği, yanıtlamadığı soru şudur: Osmanlı toprak düzeni, Tanzimattan önce ve sonra, *uygulandığı haliyle*, "köy envanter etüdleri" sonunda öğrenilen durumu nasıl etkilemiştir? O düzenin bu durumu etkilediği kesindir: Varılan sonuçlar gösteriyor ki köylülüğün bugünkü dağılımında en önemli etken "toprak mülkiyeti durumu"dur.

Burada sayılamalı (*statistical*) yöntemlere yabancı okurlara bildirilmesi gereken önemli bir nokta var: Varılan sonuçlar *kesinlikle ilçelerin hepsi* (kesinlikle bütün Türkiye) için değil, *genellikle ilçelerin hepsi* (genellikle bütün Türkiye) için geçerlidir. Bazı ilçelerin durumları varılan sonuçlara uymayabilir, onlarla çelişebilir. Ama böyle ilçelerin varlığı, teorik bakımdan, sonuçların yanlışlığını göstermez. Ve teorik bakımdan böyle ilçeler çoklukta olamaz. Sözelimi Çanakkale Merkez İlçe, Eceabat, Gelibolu böyle bir uymazlık veya çelişki gösterebilir. Bunun başka bir açıklaması vardır: O ilçeler Çanakkale Savaşlarına sahne olmuştur ve üçü de, askerî bakımdan, hâlâ stratejik önemi büyük birer yerdir. Bu örnekte olduğu gibi, varılan sonuçlara uymayan her durumda özel bir açıklama bulunmak gerekir. Bu çalışmadan gereği gibi yararlanmak için hep gözönünde tutulması gereken önemli nokta budur.

Metin, sayılamalı yöntemlere yabancı okurlar düşünülerek, yeniden kaleme alınmış, teknik ayrıntılardan vazgeçilerek özetlenmiştir. Dipnotları izleyerek onlar da sözü edilen ilişkileri nicel olarak kolayca değerlendirebileceklerdir.

TÜRKİYE'DE KÖY YOĞUNLUĞU

Türkiye'de, ilçelere göre, köy yoğunluğu 0,5-43,5 arasında değişmektedir ve ortalama 6,1'dir.¹ Köy yoğunluğu ortalamadan yüksek ilçeler, doğudan batıya, Şile'ye kadar, Karadeniz kıyıları boyunca; sonra Güney Marmara kıyıları boyunca; Ege'de kıyı şeridinin hemen doğusunda; Hatay, Ga-

¹ Nüfus yoğunluğu (1 km kareye düşen nüfus) dışında, bütün yoğunluklar 100 km kareye göre hesaplanmıştır. Ortalamalar hesaplanırken örnekleme-ye başvurulmamıştır.

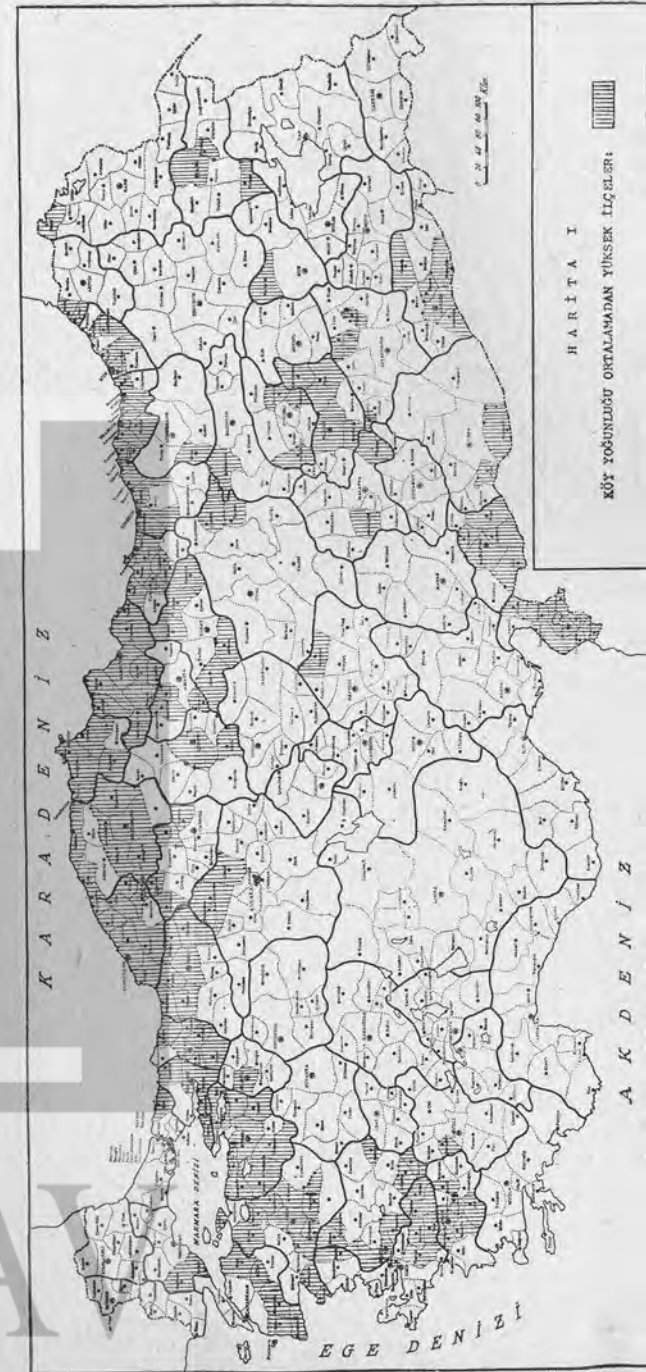
ziantep, Mardin, Tunceli illerinde toplanmıştır. (Bkz: HARİTA I) Ülkenin öbür kesimleri ortalamaya eşit ve ortalamadan küçük köy yoğunluğu gösteren ilçelerle kaplıdır. Bu ilçelerin dağılımında göze çarpıveren kopukluklar yoktur. Aynı ildeki ilçelerin çoğunluğunda köy yoğunluğu genellikle eşit değildir ve bazan büyük farklar göstermektedir.² Aynı coğrafi bölgelerdeki ilçelerde aynı köy yoğunluklarına rastlanmaktadır. Toplam köylerin %75,6'sı (26.917 köy) yoğunlukları 2,1-7,6 arasında değişen 479 ilçededir. Bu 479 ilçe, toplam ilçelerin %77'si, ve toplam kırsal alanları Türkiye kırsal alanının %82,3'üdür. Yaygın köy yoğunluğu 2,1-7,6'dır. Köy yoğunlukları ortalamadan yüksek ilçelerin toplam kırsal alanı, bütün kırsal alanın %21,4'üne eşittir. Ve ilerde görüleceği gibi, Türkiye köylülüğü bu dar alanda büyük ölçüde yoğunlaşmıştır. İlçeler köy yoğunluklarına göre sınıflanınca TABLO I'deki durum ortaya çıkmaktadır.³

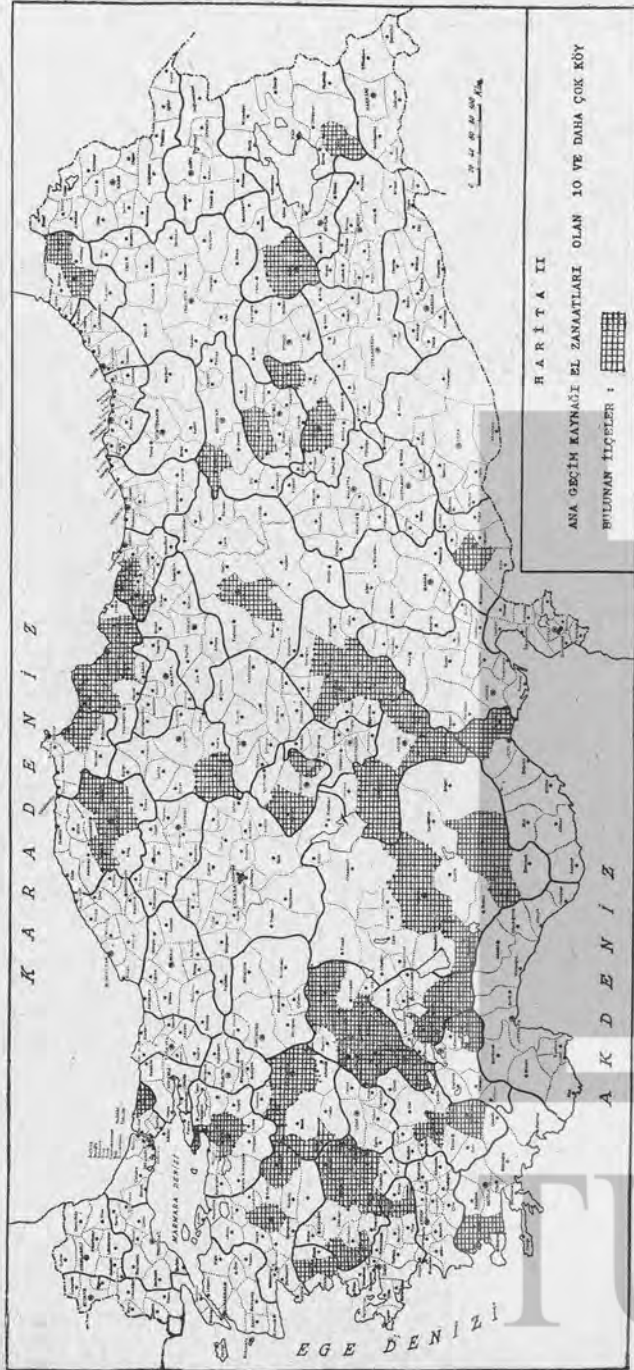
TABLO I

SINIFLAR (Köy Yoğunluğu)	İLÇELER		TOPLAM KÖY SAYISI
	Sayısı	Bütün İlçelere Oranla %	
0,5-2,0	29	4,82	1.061
2,1-3,0	64	10,29	2.574
3,1-4,0	94	15,11	4.319
4,1-5,0	104	16,72	5.954
5,2-6,2	130	20,90	8.305
6,6-7,6	87	13,99	5.765
8,3	20	3,22	1.330
9,0	23	3,70	1.534
10,0	21	3,38	1.467
11,1	12	1,93	602
12,5	6	0,96	337
14,2	10	1,61	813
16,6	9	1,29	690
20,0	5	0,80	398
25,0	5	0,80	274
35,0	2	0,32	160
43,5	1	0,16	10
Toplam	622	100,00	35.598

² Örneğin Hakkâri'de yoğunluğun ilçelere göre değişim sınırları 1,0-3,0 ve değişim genişliği 2 olduğu halde, Kastamonu'da 5,2-43,5 ve 38,3'tür.

³ İstanbul ilinin Silivri, Çatalca, Beykoz, Kartal, Şile, Yalova dışındaki ilçeleri, kırsal karakterlerini yitirip dağınık bir büyük kentin parçaları haline geldikleri gerekçesiyle, Bozcaada ile Gökçeada ise özel durumlarından ötürü araştırma dışı bırakılmıştır.

KÖY YOĞUNLUĞU VE KIRSAL NÜFUS

1965 sayımı kesin sonuçlarına göre 20.542.717 olan Türkiye kırsal nüfusu, 1970 sayımı geçici sonuçlarına göre 21.880.934'e yükselmiştir. Artma %6,5'tir. Ülkenin kırsal nüfus yoğunluğu 1965'te 29 iken, 1970'te 31'e çıkmıştır. 1965 sayımı sonuçlarına göre, köy yoğunluğu 0,5-2,0 olan ilçelerde kırsal nüfus yoğunluğu 5 ile 27 arasında değişmektedir ve ortalama 13'tür. Kırsal nüfus yoğunluğu köy yoğunluğu ile birlikte oldukça düzgün bir artma göstermekte ve 25,0 köy yoğunluklu ilçelerde 160-246'ya ulaşmakta ve ortalama 195 olmaktadır. Köy yoğunluğu ile kırsal nüfus yoğunluğu arasında açık bir karşılıklı-ilişki (*correlation*) vardır. Bu karşılıklı-ilişkinin katsayısı, 0,6813'tür.⁴ Köy yoğunlukları farklı sınıflarda ortalama köy nüfusu pek büyük farklar göstermemektedir; ama değişim sınırları ve değişim genişlikleri arasında büyük farklar vardır. (Bkz: TABLO II ve açıklayıcı notu.) Nüfus durumu, ülke köylülüğünün genellikle dar

TABLO II
KÖY YOĞUNLUĞU İLE KÖY NÜFUSU ARASINDAKİ İLİŞKİ

SINIFLAR (Köy Yoğunlukları)	KÖY NÜFUSU		
	Ortalama	Değişim Sınırları	Değişim Genişliği
0,5-2,0	782	402-1383	981
2,1-3,0	738	310-1477	1167
3,1-4,0	697	280-1752	1472
4,1-5,0	587	215-3070	2085
5,2-6,2	545	207-3863	3456
6,6-7,6	534	235-1091	856
8,3	532	355- 858	503
9,0	596	283-1928	1645
10,0	619	313-1038	725
11,1	621	233-1072	839
12,5	472	333- 745	412
14,2	627	340-1142	802
16,6	624	301-1004	703
20,5	606	296- 935	639
25,0	779	692- 862	170

Açıklayıcı not: Değişim sınırları, ortalaması alınan köy nüfusları içinde en düşük olan ile en yüksek olanıdır. Değişim genişliği de bu ikisi arasındaki farktır.

NOT: Sınıf 9,0'da Bornova hesaba katılmamıştır. Katılırsa, ortalama 672, değişim sınırları 283-2342, değişim genişliği 2059 olmaktadır. Sınıf 10,0'da Karşıyaka (İzmir) hesaba katılmamıştır, Karşıyaka ile birlikte ortalama 687, değişim sınırları 313-2051, değişim genişliği 1736 olmaktadır.

bir alanda, köy yoğunluğu ortalamadan yüksek ilçelerde, büyük ölçüde yoğunlaştığını ayrıca kanıtlamaktadır.

İlçelerde köy yoğunluğu ile kırsal nüfus yoğunluğu arasındaki karşılıklı-ilişki hemen şunu düşündürür: Köy yoğunluğu ile *kırsal nüfus yoğunluğu artışı* arasında da doğru bir karşılıklı-ilişki olmalıdır. Çünkü, bir ülkedeki çoğalma oranı genel ve aynı olmak koşuluyla, belirli bir alandaki nüfus artışı oradaki nüfusun çokluğuna özellikle bağlı olmak gerekir. Oysa, ilçelerde köy yoğunluğu ile *kırsal nüfus yoğunluğu artışı* (1965 kesin ve 1970 geçici sayım sonuçlarına göre hesaplanmış kırsal nüfus yoğunluklarının farkları)⁵ arasında böyle bir ilişki yoktur. İlçelerde köy yoğunluğu ile birlikte kırsal nüfus yoğunluğu da artmakta, ama kırsal nüfus yoğunluğu artışı onlara uymamaktadır. Bulunan karşılıklı-ilişki katsayısı 0,0723'tür. Bunun başlıca nedenlerinden biri, köy yoğunluğu yüksek ilçelerde köyden kente göçün çokluğu, oraların sürekli nüfus yitirmesi olabilir. Bu doğrusa, öngörülen karşılıklı-ilişki elbette ortadan kalkar, daha doğrusu *bulunmaz*. Bu durum şu varsayıma yolaçar: İlçelerde köy yoğunluğu ile birlikte köyden kente göç etmeleri en olağan sayılabilecek hiç topraksız (özgürleşmiş) ve az topraklı ailelerin yoğunlukları arasında doğru bir karşılıklı-ilişki olmalıdır. Bu varsayım doğrudur:

⁴ Sayılmalı yöntemlere yabancı okurlara karşılıklı-ilişki (*correlation*) katsayısı üzerine şunları söylemek yetecektir kanısındayım: Bu katsayı özel bir yoldan hesaplanan ve -1 ile +1 arasında değişen bir sayıdır. Katsayı +1'e ne kadar yakınsa, araştırmaya konu olan iki şey arasında o kadar büyük bir *doğru* karşılıklı-ilişki var, biri artınca öbürü de artıyor demektir. Katsayı sıfıra ne kadar yakınsa, o iki şey arasında o kadar az bir karşılıklı-ilişki bulunduğunu; katsayı sıfır ise, hiç bir karşılıklı-ilişki bulunmadığı anlaşılır. Katsayı -1'e ne kadar yakınsa, o iki şey arasında o kadar büyük bir *ters* karşılıklı-ilişki olduğu, biri çoğalınca öbürünün azaldığı anlaşılır. Pratikteki hesaplamalarda katsayının -1, +1 ve 0 (sıfır) çıkması pek zayıf bir olasılıktır. Yukarıda katsayı +0,6812'tür.

Karşılıklı-ilişki katsayıları hesaplanırken %20 örnekle çalışılmıştır. Teoriye uygun olarak, TABLO I'deki sınıfların herbirinden %20 örnek alınmıştır. 35,0 ve 43,5 yoğunluklu sınıflar örneğe girememiştir. Örnekteki toplam ilçe sayısı 125'tir.

⁵ Geçici sonuçlarla yapılmış çalışmanın sonradan neyin kesin sonuçlara göre düzeltilmediğini sorabilecek okurlara şu gerekçe gösterilebilir: 1970'e kadar ki son 8 nüfus sayımında geçici sonuçlar ile kesin sonuçlar arasındaki farkların ortalaması binde 1,97 veya yuvarlak %0,2'dir. Kesin sonuçlarda fark, ortalamanın 5 katı artarak %1'e bile ulaşsa, bu çalışmada varılan sonuçlarda söz edilmeye değer değişikliklere yolaçmaz.

KÖY YOĞUNLUĞU VE HIÇ TOPRAKSIZ AİLELER

Türkiye'de, ilçelerdeki köy yoğunluğu arttıkça, hiç topraksız (hiç topraksız tarım işçisi, hiç topraksız ortakçı, hiç topraksız kiracı) ailelerin yoğunluğu da artmaktadır. Karşılıklı-ilişki katsayısı 0,7928'dir. Gerçekte bu ilişki hiç topraksız tarım işçisi ailelerin yoğunlaşmasından doğmaktadır. Köy yoğunluğu ile hiç topraksız ortakçı ve kiracı ailelerin yoğunlukları arasında karşılıklı-ilişki yoktur.⁶ Katsayı, hiç topraksız ortakçı aileler için 0,0255 ve hiç topraksız kiracı aileler için 0,0177'dir. Oysa hiç topraksız tarım işçisi aileler için bulunan karşılıklı-ilişki katsayısı 0,8002'dir. Demek ki köy yoğunluğu yüksek ilçelerde ortakçılık ve kiracılık ilişkileri çok zayıftır. Ve Türkiye'de köy yoğunluğu yüksek ilçelerde tarım proletaryasının da yoğunluğu yüksektir. Görülüyor ki ülkede tarım proletaryası da, sanayi proletaryası gibi, birbiçimli (*uniform*) dağılmış değildir ve bazı yerlerde yoğunlaşmıştır.

KÖY YOĞUNLUĞU VE TOPRAKLI AİLELER

İlçelerde köy yoğunluğu ile çeşitli büyüklüklerde işletmeleri olan ailelerin yoğunlukları arasındaki karşılıklı-ilişki katsayıları aşağıdaki gibidir:

0- 10 dekarlık işletmesi olan aileler için,	0,7509
11- 25 " " " " " "	0,7340
26- 50 " " " " " "	0,3205
51- 75 " " " " " "	-0,0049
76-100 " " " " " "	-0,0253
101-200 " " " " " "	-0,1929
200+ " " " " " "	-0,1511

Görülüyor ki ilçelerde 0-10 ve 11-25 dekarlık işletmeleri olan ailelerin yoğunlukları köy yoğunluğu ile birlikte artmaktadır. İşletme büyüklüğü ayrımı yapılmayıp bütün iş-

⁶ "Köy envanter etüdleri" Marksist bir anlayışla yapılmamıştır. Metinde bu etüdlereki deyimler kullanılıp "hiç topraksız tarım işçisi", "hiç topraksız ortakçı", "hiç topraksız kiracı" deniyor. Yalnız, bu deyimlerle Türkiye'deki feodal ve yarı-feodal ilişkilerin gizlendiği gözönünde tutulmalıdır. Örneğin Doğu ve Güney-Doğu Anadolu'da "hiç topraksız tarım işçisi" bir aile, ortakçılıktan da geri ilişkiler içinde bulunabilir. Oysa, köy yoğunluğu yüksek ilçelerde böyle bir aile genellikle proleterleşmiş olmak gerekir. Bunlar gözönünde tutulduğu içindir ki "proleter", "yarı-proleter" terimleri yalnızca köy yoğunluğu yüksek ilçelerden sözedilirken kullanılmıştır. Şunu da eklemek gerekir: "Köy envanter etüdleri"ndeki bu verilere dayanarak tarımda kapitalistleşmeyi hesaplamaya kalkmak yanlış olur.

letmeler (topraklı aileler) gözönünde tutulursa, katsayı 0,4954 ve yalnız 0-50 dekarlık işletmeler için 0,7965 ve yalnız 50 dekardan büyük işletmeler için -0,0821 olmaktadır. Açıkça görülüyor ki işletmeleri geçimlerini sağlamalarına yetmeyecek kadar küçük olduğu için başka bir iş (örneğin "ücretli işçilik") de yapmak veya köyden kente göç etmek durumunda olan yarı-proleter aileler, köy yoğunluğu yüksek ilçelerde yoğunudur. Ama bunun tersi sayılabilecek şu durum da doğrudur: Az topraklı ailelerin geçimlerini sağlayabildikleri ilçeler de, köy yoğunluğu yüksek olanlardır. Ve 50 dekardan büyük işletmesi olan ailelerin yoğunluğu, köy yoğunluğu ile birlikte artmamaktadır. Onlarla ilgili katsayıların hep (—) *eksi* çıkması dikkate değerdir. Yalnız, bulunan katsayılar *ters* bir karşılıklı-ilişki olduğunu söylemeye yetecek büyüklükte de değildir.*

Bir de köyde toprağı olup da kasabada, kentte oturan aileler var. "Köy envanter etüdüleri"nde topluca gösterildikleri, işletmelerinin büyüklüklerine göre sınıflanmadıkları için, onların durumu "envantere" dayanılarak aydınlatılamaz. Gerçekte onlar hem ayrı ve topluca, hem de topraklı ailelerle birlikte ve onlarla sınıflanarak gösterilmişlerdir. Dolayısıyla yukardaki ilişkiler onları da kapsamaktadır.

Böyle aileler ayrıca ele alınırsa, yoğunlukları ile köy yoğunluğu, arasında zayıf bir karşılıklı-ilişki olduğu söylenebilir: Katsayı 0,2497'dir. Eldeki verilere dayanarak böyle ailelerle ilgili varsayımlarda bulunmak yanlış olur. Yalnız, şu söylenebilir: Köy yoğunluğu çok yüksek ilçelerde, böyle aileler, kasabada veya kentte otursalar da, topraklarını ge-

* Böyle bir "ters karşılıklı-ilişki" bulunup bulunmadığını sorup izlenen yöntemin işlerliğinden kuşkulananabilecek okurlara şunlar söylenmelidir: Bu katsayılar aile veya işletme sayılarına dayanılarak hesaplanmıştır. Hepsi de 100 km kareye düşen köy sayısı ile belirli nitelikteki ailelerin veya belirli nicelikteki işletmelerin sayısı arasındaki ilişkileri göstermektedir.

Köy yoğunluğu ile büyük işletmeler arasındaki karşılıklı-ilişkiyi daha açık ortaya koymak için, ilerde otlak, dağlık ve ovalık alanlar için yapıldığı gibi, 100 km karedeki köy sayısı ile belirli nicelikteki işletmelerin 100 km karede kapladığı alanlar arasındaki karşılıklı-ilişkiler hesaplanmalıdır. Ama açıktır ki o zaman "hiç topraksız aileler" için katsayı hesaplanamaz; çünkü onların mülkü olan alan "sıfır"tır. Bunlardan ötürüdür ki yöntem, kullanıldığı sınırlar içinde geçerli ve işlerdir. Ayrıca soruna aile veya işletme sayısı açısından bakmakla, işletmelerin kapladığı alanlar açısından bakmak bir ve aynı şey değildir.

nellikle kendileri işletiyor veya işlettiriyor olabilirler; çünkü öyle ilçelerde ortakçılık ve kiracılık ilişkileri çok zayıftır. Ayrıca, böyle aileler içinde köyden kente göç etmemiş (kentli), çeşitli amaçlarla köyde toprak edinmiş aileler de, herhalde vardır.

KÖY YOĞUNLUĞU VE DAĞINIK KIRSAL YERLEŞİM

İlçelerde köy yoğunluğu ile birlikte köy olmayan küçük kırsal yerleşim birimleri (kom, mezra, vb.) yoğunluğunun arttığı da söylenebilir. Bulunan katsayı pek büyük değilse bile, köy yoğunluğu yüksek ilçelerde yerleşimin toplanma değil, parçalanma eğilimi gösterdiğini söylemeye elverişli. Gerçekte köy yoğunluğunun artması da, başlıbaşına, parçalı yerleşim demektir. Ne var ki bu parçalı yerleşim *dar* bir alanda *sık* yerleşim anlamına gelir. Oysa köy yoğunluğu düşük ilçelerde parçalı ve sık değil, *az parçalı* ve *seyrek* bir yerleşim vardır. Başka bir söyleyişle, köy yoğunluğu yükseldikçe, kırsal yerleşim belirli bir *alanda* yoğunlaşmakta; köy yoğunluğu düştükçe, daha çok belirli *noktalarda* toplanmaktadır. Köy yoğunluğu ile köy olmayan küçük kırsal yerleşim birimleri yoğunluğu arasındaki karşılıklı-ilişkinin katsayısı 0,6150'dir.⁷ Buraya kadarki bulguların ışığında, köy yoğunluğu yüksek ilçelerdeki yerleşim durumu çok anlaşılır ve olağandır: Arazi genellikle küçük özel mülkler halinde bölünmüştür. Köylü, kendi toprağına kurabileceği bir konutta barınabilir ve işletmesine yakın olma kaygısıyla böyle yapmayı gerekli bulabilir. Köy yoğunluğunun düşük olduğu ilçelerde ise böyle bir yerleşimi her şeyden önce özel mülk olan geniş toprakların varlığı engeller.⁸

KÖY YOĞUNLUĞU VE ORMAN

İlçelerde köy yoğunluğu ile birlikte "orman-ıçi ve orman-kenarı köyler" yoğunluğu da artmaktadır. Köy yoğunluğu ortalamadan yüksek ilçelerin dağılımını gösteren hari-

⁷ Bu katsayı hesaplanırken küçük kırsal yerleşim birimleriyle ilgili veriler şu kaynaktan alınmıştır: *Köysel Alanda Dağınık Yerleşim Deseni*, Köy İşleri Bakanlığı, Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüğü, Araştırma ve Planlama Dairesi, Ankara 1971. (Çoğaltma)

⁸ Uyguladığı tarım tekniği, yetiştirdiği ürün, vb. köylüyü toprağıyla sıkı

taya (HARİTA I) şöyle bir gözetirvermek de böyle bir ilişkinin varlığını düşündürür. Köy yoğunluğu ile “orman-ıçi ve orman-kenarı köyler” yoğunluğu arasındaki karşılıklı ilişkinin katsayısı 0,5185’tir.

Köy yoğunluğu ile “topraksız ve az topraklı köylü aileler” yoğunluğu arasında *doğru* bir karşılıklı-ilişki olduğuna ve ormanlar devlet mülkiyetinde bulunduğuna göre, bu ilişki her şeyden önce “yoksul köylüler” ile “devlet”, ve dolayısıyla “egemen sınıflar” arasında bir ilişkidir. Köy yoğunluğu yüksek ilçeler, “yoksul köylülerin” ormandan daha büyük pay almak için “egemen sınıflarla” daha çok çekiştikleri alanlardır.⁹

KÖY YOĞUNLUĞU VE OTLAKLAR

Köy yoğunluğu ile otlaklar (100 km. kareye düşen otlak alan) arasında, pek büyük olmasa bile *ters* bir karşılıklı-ilişki görülmektedir. Katsayı -0,3424. Köy yoğunluğu arttıkça 100 km. kareye düşen otlak alanda azalma olmaktadır. Bunun tersi de doğrudur. Bu, olağan bir sonuçtur: Köy yoğunluğu ile birlikte her türlü (ormanlık, otlak, ekilebilir, vb.) alan artmaz. Ormanlık alan köy yoğunluğu ile birlikte arttığına göre, öbür alanlardan birinin, birkaçının veya hepsinin azalması gerekir.

Türkiye’de otlaklar köy ortak malıdır. Otlaktan bütün köylü yararlanır.¹⁰ Bununla birlikte, köy yoğunluğu ortalamaya eşit veya yakın ve onun altında olan ilçelerin kapladığı geniş alan gözönünde bulundurulursa, şu sonuca varılır: Türkiye toplam otlak alanından en çok ve gerçekten yararlananlar genellikle büyük ve orta köylülerdir. Onun

ilişkilere sokabilir, toprağına yakın veya çoğu zaman toprağında olmasını gerektirebilir; dolayısıyla köylü toprağına yerleşebilir. Ama bu durumda bile özel mülkiyetin varlığı önkoşuldur.

Bazı yerlerde, örneğin “içme ve kullanma suyu”nun az ve zor bulunur olması, su kaynağına yakın ve toplu bir yerleşimi gerektirmiş olabilir. Ama böyle haller ayrıldır (istisnadır).

⁹ 1955 başından 1964 ilkyazına kadar, çok sayıda yeni köy kurulan iller, genellikle, yüzölçümlerinin %16,6’sından çoğu ormanla kaplı illerdir. Bkz: *Türkiye’de Kırsal Gelişmeyi Etkileyen Faktörler ve Beklenen Gelişme*, İmar ve İşkan Bakanlığı, Planlama ve İmar Genel Müdürlüğü, Bölge Planlama Dairesi, Ankara, (çevirtme), s. 2.

¹⁰ Bu, görünüşte veya sözde böyledir. Türkiye’de hiç topraksız köylüler

içindir ki böyle ilçeler, otlakla ilişki bakımından “yoksul köylüler” ile “büyük ve orta köylüler” arasında bir çelişki bulunan yerlerdir.

KÖY YOĞUNLUĞU VE OVALAR

İlçelerde köy yoğunluğu ile 100 km. kareye düşen ovalık alan arasında karşılıklı-ilişki yoktur. Katsayı 0,0649’dur. Harita I incelenirse, Türkiye’nin bellibaşlı büyük ve verimli ovalarında, genellikle, ortalamaya çok yakın ve ortalamadan küçük köy yoğunluklu ilçeler görülür. Ülkenin ovaları, büyük ve orta köylülerin başat olduğu alanlardır. Ve oralarda tarımın *en çok* kapitalistleştiğini, ve bunun epey önceleri gerçekleştiğini söylemekte hiç bir sakınca yoktur.¹¹ Dolayısıyla, Türkiye’nin büyük ve verimli ovaları, “büyük ve orta köylüler” ile “egemen sınıflar” arasındaki ilişkilerin ve çelişkilerin yoğunlaştığı yerlerdir. Buraları, ayrıca, “büyük ve orta köylüler” ile “tarım proletaryası” arasındaki çelişkilerin en keskin olduğu alanlardır.

KÖY YOĞUNLUĞU İLE DAĞLIK ARAZİ VE İKLİM

Köy yoğunluğu ortalamadan yüksek ilçelerin dağılımını gösteren haritaya şöyle bir bakıvermek, bu konuda doğru bir sonuca varmayı engelleyebilir. Yüksek köy yoğunluklu ilçeler genellikle dağlık alanlarda toplanmışsa da, Akdeniz, İç Anadolu, Doğu ve Güney-doğu Anadolu Bölgelerinde durum hiç de böyle değildir. İlçelerde köy yoğunluğu ile 100 km. kareye düşen dağlık arazi arasındaki karşılıklı-ilişkinin katsayısı 0,0190’dır. Ama *yalnız* Karadeniz Bölgesi için böy-

(proleterler), otlaktan özgürce yararlanma hakları olduğuna göre, otlaka dayalı bir hayvancılık yapabilirler diye düşünmek, her şeyden önce otlaktan bütün yıl ve yeterince yararlanılabildiğini varsaydığı için değil, onların böyle bir olanağa kavuşabileceğini (kapital biriktirebileceğini) varsaydığı için doğru değildir. Özel mülkiyetin başat olduğu bir ülkede bazı alanların veya şeylerin ortak mülk veya devlet mülkü olması, kullanım eşitliği sağlayamaz. Türkiye’de devlet karayollarından en çok kimlerin yararlandığı, bunu gösteren bir başka örnek değil midir?

“Hayvancılık oranı yüksek olan yerlerde, yeni köy oranı düşüktür.” Ay. s. 5.

¹¹ Örneğin Adana ve İzmir yöresinde tarımda kapitalistleşmenin eskiliği ile ilgili bazı bilgiler için bkz: Tevfik Çavdar, “Türkiye’de Burjuva Demokratik Düzene Yönelik İlk Hareketler”, *Yeni Ülke*, Sayı 3, s. 132.

le bir katsayı hesaplınsaydı, bunun tersi bir durumla karşılaşılabildi.¹² Dağlık alanlarda köy yoğunluğu büyük ve küçük ilçeler görülebilir.

Yüksek köy yoğunluklu ilçelerin dağılımını gösteren harita (HARİTA I) incelenince, onların en az 6 farklı iklim bölgesine dağılmış olduğu görülür. Kısaca, ilçelerde köy yoğunluğu ile iklim arasında ilişki olduğu söylenemez.¹³

KÖY YOĞUNLUĞU VE ANA GEÇİM KAYNAĞI EL ZANAATLARI OLAN KÖYLER

Türkiye'de ana geçim kaynağı el zanaatları olan 2483 köy vardır.¹⁴ Bu, bütün köy varlığının %6,98'ine eşittir. Böyle 10 ve daha çok köyü bulunan ilçeler HARİTA II'de gösterilmiştir. İllerde "ana geçim kaynağı el zanaatları olan" köylerin toplam köylere oranı %0-53,37 arasında değişmektedir. Bu oranın en yüksek olduğu iller şunlardır: Isparta

¹² Giriş'te sayılamalı yöntemlere yabancı okurlara bildirilen önemli noktayla ilgili güzel bir örnek.

¹³ Burada "doğal koşullar"la ilgili olarak Marx'tan bir alıntı yapmak yerinde olur: "Toplumsal üretimin az ya da çok gelişmiş şekli bir yana, emeğin üretkenliği fiziksel koşullarla da engellenir. Bütün bunlar, insanın kendi yapısı (ırk vb.) ile doğal çevresine bağlanabilir. Dış fiziksel koşullar iki büyük ekonomik sınıfa ayrılırlar, (1) geçim araçlarındaki doğal zenginlik, yani verimli topraklar, balık dolu sular vb.; ve (2) çağlayanlar, ulaşım elverişli nehirler, kereste, maden, kömür vb. gibi emek araçları şeklinde doğal zenginlik. Uygarlığın şafağında ağır basan birinci sınıf doğa zenginliğidir, daha yüksek gelişme aşamasında ise ikinci sınıf. ... Toprağın verimliliği ile iklimin elverişliliği ne kadar fazla olursa, üreticinin ... gerekli emek-zamanı o kadar kısa olur. ... Kapitalist üretim bir kez varsayılınca, diğer koşullar aynı kalmak üzere ve işgününün uzunluğu belli olduğuna göre artı-emek miktarı, emeğin fiziksel koşullarına, özellikle de toprağın verimliliğine bağlı olarak değişir. Ama bu, hiç bir zaman, en verimli toprağın, kapitalist üretim tarzının gelişmesi için en uygun ortam olduğu anlamına gelmez. Bu üretim tarzı, insanın doğa üzerindeki egemenliğine dayanır. ... Doğa, insana, kendisini geliştirmesi için herhangi bir zorunluluk yüklemeyiz. ... Uygun doğal koşullar, bize yalnızca bir olanak sağlar; yoksa, ne artı-emeği, ne de dolayısıyla artı-değeri ve artı-fürünü hazır durumda bize vermez." Karl Marx, *Kapital*, İkinci Baskı, Sol Yayınları, Ankara, Mart 1978, c. I, s. 523-525.

¹⁴ Burada "el zanaatları" terimini kullanıyoruz. "Köy envanter etüdüleri"nde "ev ve el sanatları" deniyor ve şunlar sıralanıyor: "iplik eğirme; ağartma; boyama; dokuma; örnek, nakış ve oya; halı ve kilim; marangozluk; doğramacılık; oymacılık; oyuncakçılık; hasır, sepet örmeciliği; kerpiç; tuğla; çömlek; çini; seramik; değirmen taşı; İületaş; Hacıbektaş taşı; Oltu taşı; bakırcılık; demircilik; akik, nefes, altın, gümüş vb.; debbağlık; ayakkabıcılık; saracılık; post ve kürk işleri."

Küçük ev ve el sanatları ise "doğrudan doğruya elle, küçük aletler veya el tezgâhları ile evlerde yapılan imâl faaliyetleri" olarak tanımlanıyor. Bkz: "... Köyüne Ait Köy Envanter Etüdü Formu". Envanter çalışmalarında kullanılan bu etüd formunun basıldığı yer, tarih, vb. yazılı değildir.

%53,37; Afyon %39,59; Kayseri %28,83; Manisa %25,28; Niğde %28,08; Burdur %19,62; Ordu %18,42; Artvin %17,75; İstanbul %16,20; Kütahya %15,24. Böyle köylerin hiç bulunmadığı illerse Diyarbakır, Hakkâri, Malatya, Tekirdağ ve Urfa'dır.

Sözkonusu köyler 356 ilçeye, Türkiye'deki ilçelerin %57'sine dağılmıştır. Bu 356 ilçenin 227'sinde köy yoğunluğu ortalamadan küçüktür. Bu ilçelerde "ana geçim kaynağı el zanaatları" olan 1591 köy vardır ve ilçe başına, ortalama, 7,01 böyle köy düşmektedir. Geri kalan 129 ilçenin köy yoğunluğu ortalamadan büyüktür. Buralarda "ana geçim kaynağı el zanaatları olan" 892 köy vardır ve ilçe başına, ortalama, 6,91 böyle köy düşmektedir. Bu ortalamalar (7,01 ile 6,91) bile, ilçelerde köy yoğunluğu ile "ana geçim kaynağı el zanaatları olan köyler" yoğunluğu arasında ilişki olmadığını söylemeye yeter. Karşılıklı-ilişki katsayısı gene de hesaplanmıştır: 0,1229. Yalnız "ana geçim kaynağı el zanaatları olan köyler" in bulunduğu ilçeler gözönünde tutularak, oralarda köy yoğunluğu ile böyle köylerin yoğunluğu arasındaki karşılıklı-ilişki araştırılıp şu katsayı bulunmuştur:¹⁵ 0,2117. Görülüyor ki böyle ilçelerde bile, köy yoğunluğu ile ana geçim kaynağı el zanaatları olan köylerinki arasında sözü edilmeye değer bir karşılıklı-ilişki yoktur. Öyleyse, ilçelerde, böyle köylerin yoğunluğu ile 1. Kırsal nüfus yoğunluğu; 2. Hiç topraksız ve az topraklı ailelerin yoğunluğu; 3. Orman köyü yoğunluğu arasında da karşılıklı-ilişki yoktur. Böyle köylerin bugünkü dağılımı, kırsal alandaki topraksız ve az topraklı köylülerin el zanaatlarına bir geçim aracı olarak sarılmalarının sonucu değildir. Yoksa, sözkonusu köyler, genellikle, köy yoğunluğu yüksek ilçelerde toplanmak gerekirdi. (Bu vargılar haritaların karşılaştırılmasıyla da irdelenebilir.) Onların dağılımını açıklamak için tarihsel bazı bilgilere de başvurulabilir.¹⁶

¹⁵ Bu son iki katsayı örnekleme başvurulmadan hesaplanmıştır.

¹⁶ HARİTA II incelendiğinde, ana geçim kaynağı el zanaatları olan köyleri 10 ve daha çok olan ilçelerin özellikle şu üç bölgede toplandığı görülür: 1. Batı Anadolu (özellikle iç kesimi); 2. Orta Anadolu; 3. Orta Karadeniz Bölgesi. Gene aynı haritada, aşağıda verilen çok kısa tarihsel bilgilerde adı geçen yerlere bakılırsa, ana geçim kaynağı el zanaatları olan köylerin oralarda büyük bir yığılma gösterdiği anlaşılır:

TÜRKİYE'DE BURJUVA DEMOKRATİK DÜZENE YÖNELİK İLK HAREKETLER

BURJUVA-DEVİRİMCİ AKIMLARIN DOĞUŞU
VE HAYATA GEÇİRİLME SAVAŞIMI

(1878-1908)

Köylülüğün türdeş (*homogeneous*) veya birbiçimli (*uniform*) bir sınıf olmadığını söylemek, onun çelişkilerinin de türdeş veya birbiçimli olmadığını söylemek demektir. Bu pek genel ve doğru bilgi, köylülükle ilgili sorunlara yaklaşıırken ancak bir çıkış noktası olabilir. Köylülüğün çelişkilerini genel ve teorik olarak bilmek de yetmez. O çelişkilerin yoğunlaştığı yerler (coğrafya) de bilinmelidir. Sorunların çözüm öncelikleri ancak o coğrafyayı iyi tanımakla saptanabilir. Ve o coğrafya da, köylülüğün kendisi gibi, türdeş veya birbiçimli değildir.

Marco Polo, 1271-2 yıllarında, Anadolu'da bulunmuştur ve Konya'da, Sivas'ta, Kayseri'de halı dokunduğunu yazmaktadır. İbni Batuta, Aksaray halılarını övmüştür. Konya halılarının o sıralarda dokunduğu merkezler Konya, Aksaray, Kayseri ve Sivas idi. Bergama ve Uşak, 14. yüzyılda halı dokunan yerlerdendir. Bursa'ya, bugün Gemlik ile Orhangazi'nin bulunduğu yerde, 15. yüzyılın başlarında, halı dokunuyordu. (Bkz: Kurt Erdmann, *Der Türkische Teppich des 15. Jahrhunderts*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 715, s. 93-97 ve 100-101.) Gördes, Kula, Fethiye, Milas, Avanos, 18. yüzyılda halı ile ünlü idiler. (Bkz: Thames and Hudson, *Oriental Carpets and Rugs*, London, 1967, s. 16-55.) Demirci, Balıkesir, Sındırgı, Soma, eskiden beri halı dokunan yerlerdir. Isparta'da halıcılık 19. yüzyılın ikinci yarısında yaygınlaşmıştır. (Bkz: General Kâzım Dirik, *Eski ve Yeni Türk Halıcılığı ve Cihan Halı Tipleri Panoraması*, İstanbul 1938, s. 66, 71, 81, 87.)

Görüldüğü gibi, Anadolu'da, eski ve büyük iki halı bölgesi vardır: 1. Batı Anadolu; 2. Orta Anadolu. Ve bu halı bölgeleri ile "ana geçim kaynağı el zanaatları olan" köylerde, halıcılık önde geliyor olabilir. Ve bu, büyük bir genellekle, yüzyıllardan beri böyle olmuş olabilir. Öyle görünüyor ki, buna benzer bir tarihsel açıklama, halıcılıktan başka bir veya birkaç el zanaatı ile ilgili olarak, Orta Karadeniz Bölgesi için de yapılabilir.

"Köy envanter etüdüleri"nde sözkonusu köyler hiç sınıflanmamış, yalnızca il ve ilçelere göre sayıları verilmiştir. Bu bir eksiklik ise de, elinizdeki çalışmanın amacı gözönünde tutulursa, önemsenmeyebilir.

I. KAPİTALİZMİN TEKELCİ VE EMPERYALİST AŞAMAYA GİRİŞİ

1876 Anayasası buzdolabına kaldırılıp, Meclisi Mebusan otuz yıllık tatiline girerken, Batı kapitalizmi de kendi yapısı içinde önemli bir değişimi gerçekleştiriyordu. Artık kapitalizm, Tekelci ve emperyalist evresine girmekteydi. Şurası açıktır ki 19'uncu yüzyılın son çeyreğinden itibaren çağımızı belirleyen yapısal değişimler teker teker gündeme gelmeye başlamışlardır.

"Yeryüzünde kapitalistler ve işçiler var oldu olalı işçiler için bu kitap kadar önemi olan bir başka kitap yayınlanmadı"¹ diye nitelenen *Kapital*'in ilk cildi 1867'de yayınlanmıştı. Aradan üç yıl geçtikten sonra Dünya tarihinin ilk proleter devrimi Paris'te başladı. Paris Komünü bir yerde modern çağların başlangıcını da simgeler.

1870'te Almanya Bismarck'ın önderliğinde birliğini kurdu. Alman birliğini kuruluşu sırasında engelleyemeyen Fransa, Prusya-Fransız savaşı sonunda ağır bir yenilgiye

¹ N. V. Yeliseyeva, *Yakın Çağlar Tarihi*, c. I, Konuk Yayınları, İstanbul 1975, s. 244.

uğrayarak Alsace ve Doğu Lorraine gibi verimli yörelerini Almanya'ya bıraktı. Böylece yüzyılın son çeyreğine girerken Almanya'da birliğini sağlamış, ve Kapitalist dünya içindeki yerini almıştır.

1870 yılına kadar İngiltere temel sanayi ürünlerinin üretiminde Almanya'nın çok önündeydi. Ne ki otuz yıl sonra aynı Almanya sanayi üretim açısından İngiltere'yi geçmiş ve dünyada ABD'den sonraki sırayı almıştı. Bu gelişmenin temel nedeni 1870'lere kadar ortak bir ulusal piyasanın var olmasını engelleyen iç gümrüklerin, Alman gümrük birliğinin kurulması ile ortadan kalkmasıdır. Diğer yandan demir yatakları açısından zengin Alsace-Lorraine'nin Almanya'ya katılması, Fransa'nın ödediği 5 milyarlık savaş tazminatı, yabancı ve Alman işçilerin aşırı oranda sömürülmesi bu hızlı üretim artışını yaratan nedenler arasındadır.

Sanayinin gelişimi tekelleşme ile birlikte gerçekleşmiştir Almanya'da. Almanya'daki sanayileşme ve tekelleşmenin derecesini Krupp tesislerinin çalıştırdığı emekçi sayılarının gelişimi gösterebilir. Şöyleki, 1845 yılında Krupp fabrikaları 122 işçi çalıştırmaktaydı. İşçi sayısı 1871 yılında 16.000'i geçmişti. 19'uncu yüzyılın sonunda ise yalnızca Essen'deki fabrikalarında 45.000'i aşkın işçi çalışmaktaydı.

20'nci yüzyılın ilk on yıllık döneminde Alman tekellerinin başlıcalarını şöyle sıralayabiliriz! Ren-Vestfalya Maden kömürü tekeli yüze yakın madene sahipti; savaş sanayii bütünüyle Krupp'un elindeydi; elektronik sanayiinde iki dev tekel AEG ve SMENS-CHUCKEST ortaklığı üretiminin %90'ını kontrol ediyordu. 1905 yılında, Almanya'da 12.000 büyük işletme 385 kartelin elindeydi, sermaye birikiminin hemen hemen yarısı ise, Berlin'deki dokuz bankanın kontrolünde bulunuyordu. Kısacası yirminci yüzyılın başında, Almanya, kapitalizmin en yüksek aşamasına; emperyalizme geçiş evresinde bulunuyordu.

İngiltere'nin de aynı dönem içersinde tekелci kapitalizmin doruğunda olduğunu söyleyebiliriz. Ne ki İngiliz şirketlerinin tekelleşme hızı Alman ve ABD tekelleşme hızına erişememekteydi. Bu arada, gene aynı zaman aralığında, İngiliz bankalarının elinde büyük bir sermaye birikimi bulu-

nuyordu. Bu sermayenin yatırılacağı dış sömürü alanlarına erişmek İngiliz tekелci kapitalizminin hedefi haline gelmişti.

Fransız Kapitalizmi de 19'uncu yüzyılın son çeyreğinde tekелci bir kimlik kazandı. Özellikle bankacılıkta yoğunlaşma en üst düzeye erişmişti. Paris'in üç Bankası ve onlara bağlı örgütler, Fransız bankalarındaki birikmiş paraların %70'ini ellerinde bulundurmaktaydı.

Avrupa'nın diğer Batı ülkeleri, özellikle Benelux grubu, aynı gelişimi göstermişlerdir. Fakat tekelleşmenin en üst düzeyde görüldüğü ülke Atlas Okyanusunun karşı kıyısındaki ABD'dir.

ABD, 19'uncu yüzyılın ilk yarısı sonlarında, sanayi üretimi yönünden dünyanın beşincisiydi. Oysa aynı ülkenin sanayi üretimi, 19'uncu yüzyılın sonunda, bütün Batı Avrupa ülkeleri sanayi üretiminin yarısına, İngiltere'nin ise iki katı düzeyine erişmişti. Ulaşım ağı ülke ekonomisine geniş olanaklar sağlayacak bir etkinlikteydi. Demiryollarının toplam uzunluğu 20'nci yüzyılın başında 190.000 mile ulaşmıştı. Kapitalizmin gelişimi teknolojide yeni buluşları oluşturuyor, ve bunların kısa sürede uygulama alanına yansımalarını sağlıyordu. Edison, Bell, Ford vb. gibi kişilerin buluşları olan elektrik ampulü, telefon, telgraf, otomobil kısa sürede ülke ekonomisine yeni atılım alanları getirdi.

Yeni teknoloji, sanayide gelişimi daha da hızlandırdı. Büyük tekeller ortaya çıktı. Ne ki bu tekellerin gelişimi bütünüyle banka sistemine bağlıydı. Örneğin 1903 yılında Morgan ve Rockefeller'e bağlı bankalar, 112 Bankayı, demiryolu şirketlerini, sigorta şirketlerini ve bütün bunların dışında 22 milyar dolarlık sanayi payını ellerinde bulunduyorlardı. Böylece ABD "... Çamur ve lüks içinde yuvarlanan bir avuç küstah milyarder ile her zaman yoksullukla boğuşan milyonlarca emekçiyi bir uçurum derinliği ile birbirinden ayıran ilk ülkelerden biri" oldu.²

Batı kapitalizminin bu aşamasında, bunların, yani kapitalist ülkelerin varmış oldukları düzeydeki genel nitelikleri şöyle sıralayabiliriz.

i— Ülke çapında gelişen ve ayrıntılaşan toplumsal iş

² V. İ. Lenin, *Bütün Eserleri*, c. 28, s. 45 (Rusça Baskı). Değinen N. V. Yeliseyeva, *age*, s. 338.

bölümü, uluslararası işbölümü evresine gelmiştir.

ii — Uluslararası işbölümünü oluşturacak doğal ve toplumsal koşulların tümü meydana çıkmıştır.

iii — Uluslararası mal akımı bir önceki dönemlere göre hızlı bir artış göstermiş; mallar ve parasal sermaye için dünya piyasaları meydana gelmiştir.

iv — Tekelci kapitalist ülkeler, kapitalizmin en üst evresi olan Emperyalizm aşamasına erişmişlerdir.³

Milli ekonomilerin (ulusal piyasa koşulları da diyebiliriz bunlara) koruması altında gelişip, serpilen tekellerin, uluslararası ekonomideki yerleri de güçlenmekte, etki alanları büyümekteydi. Yani ulusal pazarlar uluslararası sermaye ve ticaretin büyütüldüğü ser'a görevini görmekteydiler. Bu nedenle koruyucu (himayeci) ekonomik politikaları "... tekellerin hükümet tarafından biçimlendirilmiş iktisadi kararlarından başka birşey değildir. Günümüzdeki gümrük resimleri, Tekellerin gümrük resimleridir".⁴

Sermayenin ulusal tekeller içersinde toplanması süreci, ülke sınırları içersinde genel politikaları yönünden homojen ekonomik organizmalar yaratır. Bu ekonomik organizmalar uluslararası düzeyde sürekli olarak birbirleriyle rekabet eder, çatışırlar. Tekellerin kendi hükümetlerince arkalanması, "etki alanı" deyimini gündeme getirmiştir. 19'uncu yüzyılın son çeyreğinde ve Yirminci yüzyılın başlarında "etki alan"ı üç başlık altında toplanabilmekteydi:

1 — Sanayi ürünlerinin pazarlanabileceği piyasa alanları.

2 — Sanayi için gerekli ham maddelerin sağlanacağı alanlar.

3 — Sermaye ihracına uygun olanlar.

Ekonomik yaşamın, bu üç rekabet alanındaki gelişmesi emperyalist bir niteliğe kısa zamanda dönüşmüştür. Bu rekabet koşullarının bilinmesi sonucu dünya ekonomisinin vardığı nokta: militarizm, devlet gücünün yapısal değişimi ve emperyalizm'dir. Şunun açıkça bilinmesi gerekir ki, bu dönemde ulusal tekeller arasındaki rekabeti, bu tekellerin kendi uluslarının askeri güçleriyle olan ilişkileri noktalamıştır.

³ Nikolai Bukharin, *Imperialism and World Economy*, London 1917, s. 53.

⁴ N. Bukharin, *agy*, s. 66.

II. KAPİTALİZMİN OSMANLI İMPARATORLUĞU ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN ARTIŞI (YARI SÖMÜRGE OLUŞ)

Tekelci kapitalizmin emperyalizm döneminde "...salt iki temel ülke grubu, yani sömürgeci devletler ve sömürgeci devletler değil, resmen özgür olan, gerçekte ise mali ve diplomatik bağımlılık ağlarıyla sarılmış olan ve politik yönden çeşitli şekillerde bağımlı devletler tipiktir."⁵ Osmanlı İmparatorluğu 19'uncu yüzyılın son çeyreğinde işte böyle bir devlettir. ... H. Avni Şanda'nın deyişiyle "Bir yarı sömürgeci devlettir."

Abdülhamit'in otuz yıllık padişahlık dönemi bir "karabasan dönemi" olarak nitelenir. En doğal demokratik hakların ve özgürlüklerin rafa kaldırıldığı, nefes aldırmayan bir saltıcı düzenin hüküm sürdüğü bu dönemin bir başka özelliği de ülke ekonomisinin bütünüyle dışa bağımlı hale geldiği dönem oluşudur. Kısacası 1878'den sonraki otuz yıl ekonomik ve toplumsal bir "karabasan yılları" olarak geçmiştir.

Kapitalizmin etkisi (bağlayıcı ve sömürücü etkisi kastedilmektedir burada) tarımdan, bankacılığa kadar her alanda görülmektedir. O dönemin düşün yaşamını ve siyasal çerçeveye getirdiklerini görebilmek için, kapitalizmin, ekonominin değişik kesimleri üzerindeki etkilerini kısa da olsa sergilememiz gerekir.

a) TARIM KESİMİ

19'uncu yüzyılın son çeyreğinde ve daha sonra, Osmanlı Tarımında üretim güçlerinin gelişim düzeyi çok düşüktür. "Bunun nedeni Türk tarımında egemen olan üretim ilişkilerinde ve Türkiye'deki yabancı kapitalin sömürücü rolündedir."⁶

Bu yargıyı iki aşamalı bir biçimde kanıtlayabiliriz. Önce Türk tarımındaki egemen üretim ilişkilerinin üretim güçlerinin gelişimini niçin engellediğini ortaya koyalım. Bir yandan büyük toprak mülkiyetinin varlığı diğer yan-

⁵ V. İ. Lenin, *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, Sol Yayınları, Ankara 1963, s. 116 vd..

⁶ A. D. Novıçev, *Dünya Savaşından Önce Türkiye'nin Ekonomisi*, Moskova 1937, s. 192-193.

dan yaygın, (geçimlik düzeyde) küçük üreticilik Osmanlı tarımının temel özelliği idi. Büyük çiftlikler yarıcı, ortakçı vb. gibi adlarla çalıştırılan kiracı çiftçilerle işletiliyordu. Adı ne olursa olsun, tarımda sömürü oranı çok yüksekti. Doğu ve Güneydoğu'da feodal kalıntılar, tarım kesimindeki üretim ilişkilerine egemendi. Köylü bu yarı feodal, yarı toprak köleliği düzeninin yanısıra ağır vergilerin altında ezilmekteydi. 1897-98 yıllarında Osmanlı İmparatorluğunun kamu gelirlerinin %80'den fazlasını vergilerle sağlamıştır. Vergi toplamı örgütünün hemen hemen olmayışı, toplanan vergilerin büyük bir bölümünün mültezim vb. gibi adlarla anılan yerel eşraf tarafından toplanması köylünün ve diğer halk katmanlarının üzerinde büyük baskıların doğmasına neden olmaktadır. Abdülhamit döneminde başlıca tarım vergisi olan Aşar'ın oranı %12,5'a kadar çıkmıştı. Vergi toplayan araçların payını da kattığımızda sözkonusu oran %25'e kadar çıkabiliyordu. Kısacası vergi ve tefeci yükü Osmanlı köylüsünü nefes alamaz hale getirmiş, tarımdaki üretim güçlerinin gelişimini hemen hemen sıfıra indirgemişti.

Mevcut üretim ilişkilerinin bu yapısı gelişimi engellerken, ülkeye giren kapitalizm de son öldürücü darbeyi vuruyordu. Kapitalizmin tarım kesimine yaptığı olumsuz etkiyi iki grupta toplayabiliriz.

1 — Ülkeye gönderdiği ucuz tarım ürünleri vasıtasıyla ülke tarımını ezmek. Şöyleki, imparatorluk içindeki ulaşım olanakları sınırlıydı. Uzak yörelerden kıyılardaki büyük kentlere tarımsal ürün sevk etmek hemen hemen olanaksızdı. Çünkü uzun süren yol, ürünün ya bozulmasına, ya da taşıma masraflarının çokluğu nedeniyle maliyetinin artmasına neden olmaktadır. Oysa aynı kıyı kentlerine (örneğin İstanbul, İzmir vb. gibi) dış ülkelerden, deniz yoluyla daha ucuza tarımsal ürünler getirilebiliyordu. Böylece yerli ürünlerin rekabet şansı ortadan kalkıyordu. 1860'lardan sonra demiryollarının yabancı sermaye tarafından yapımı, demiryolu çevresindeki çiftliklerin dış ülkeler tarafından sömürülmesi olgusunu ortaya çıkartmıştır. Ucuz tarımsal hammadde kaynaklarının batıya açılması pamuk, tütün, kuru üzüm, fındık gibi ürünlerde sömürüyü arttırdı. De-

miryolu, geçtiği yörelerde kapitalist üretim ilişkilerini güç de olsa, yerleştiren, yabancı sermayenin tarımı sömürmesine olanak veriyor ve de bu sömürüyü büyütüyordu. Bu arada demiryolu, hükümetin yöredeki etkinliğini sağlamaktaydı. Örneğin İzmir-Aydın demiryolunun Dinar'a kadar uzatılmasından ötürü bu bölgeden toplanan vergi gelirleri 1885-1906 arasında %42,5 dolaylarında yükselmiştir.⁷

Orta Anadolu'da (Bağdat Demiryolunun geçtiği alanlarda) ve Ege Bölgesinde 19'uncu yüzyılın sonlarına doğru kapitalist ilişkilerin belirgin olarak egemen olmaya başladığını görüyoruz. Bu arada Batı Anadolu'da, Menderes Vadileri ve bu vadilerin kıyı uzantılarında, büyük bir çoğunluğu İngiliz olan, yabancı çiftlikler de görülmektedir. İngiliz, Rum, Ermeni ve Yahudilerin ellerinde bulunan çiftliklerin 5-6 milyon dönüme eriştiğini belgeler açıklamaktadır.⁸

Türk tarımına kapitalist üretim ilişkilerinin girmesi konusunda bir noktanın altının çizilmesi gerekir. Sözkonusu kapitalistleşme sürecinin "... önemli özelliği, salt ülkenin iç pazarının gelişmesi ile değil, daha büyük ölçüde yabancı sermayenin ve bu sermayenin ülke ekonomisinde hızla gelişen durumunun etkisiyle ilerlemesidir"⁹

Türk tarımında yabancı sermaye sömürsünün en somut örneği "Tütün Reji"sidir. Tütün Rejisi, "Türk köylüsü önünde Feodal-Sultan düzeniyle yabancı sermayenin işbirliğinin tüm aracılığıyla ortaya çıktığını"¹⁰ gösteren ve tütün üreticisini gaddarca ezen bir kurumdur. Reji, Osmanlı bankası aracılığı ile kurulmuş bir yabancı sermaye şirkettir. İmtiyaz süresi 30 yıldır. Ne ki Trablusgarp savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu bu şirketten %6 faizle 10 milyon liralık bir borç almış ve karşılığında da imtiyazını 15 yıl daha uzatmıştır. 140.000 dolaylarındaki tütün üreticisi kırk yılı aşkın bir süre Reji'nin egemenliği altında çalışmıştır. Eldeki bilgilere göre Reji yönetiminin yıllık ortalama kârı 2 milyon altın liranın üstündeydi. "30 yıl-

⁷ O. Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Bilim Yayınları, İstanbul 1974, s. 66.

⁸ O. Kurmuş, *agy.* s. 103.

⁹ Y. A. Petrosyan, *Sovyet Gözüyle Jöntürkler*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1974, s. 38.

¹⁰ A. D. Novıçev, *agy.* s. 74.

lık ilk imtiyaz döneminde Osmanlı İmparatorluğu tütün üretiminden 67.734.693 altın lira gelir elde etmiştir. Bunun 37,4 milyonu masraf, ve 30,3 milyonu kârdır. Harca ma bölümünün 23 milyonu Duyun-u Umumiye verilen paradır. Reji, pay sahiplerine her yıl %12 faiz veriyor, kurumda çalışan memurlara da 20 bin liralık ikramiye dağıtıyordu”¹¹ Tütün Rejisinin kârına ilişkin bu sayısal bilgilerin yanısıra, yürüttüğü sömürü düzeninin acımasızlığını gösterme yönünden şu bilgiyi vermede yarar vardır: Yapılan istatistliğe göre Reji kolcularının, tütün kaçakçılarıyla yaptığı çarpışmalarda 20 binden fazla insan ölmüştür.¹²

b) MADENCİLİK

Osmanlı topraklarındaki madenler de yabancı sermaye tarafından işletilmeye başlanmıştır. 20’nci yüzyıla girildiğinde 1887’lerde kurulan bir İngiliz şirketi Boraks, 1892’de kurulan “Balya-Karaaydın” şirketi gümüşlü kurşun ve soma linyitlerini, ve 1893’te kurulan “Kassandra” adlı şirkette manganez, bakır ve diğer madenlerin çıkarılması üzerinde gerekli imtiyazları ele geçirmeyi başarmışlardı. Fakat sömürünün somut bir biçimde sergilendiği yer Ereğli-Zonguldak kömür havzasıydı.¹³

Ereğli şirketinin kurulmasına kadar kömür havzasında çıkarım işlemi, ilkel yöntemlerle çalışan küçük şirketler tarafından yapılıyordu. Bu nedenle üretim Osmanlı İmparatorluğu gereksiniminin ancak %20’sini karşılayabilmekteydi. “Ereğli Şirketi Osmaniyesi” adındaki Fransız Şirketi de, tütün rejisi gibi Osmanlı Bankası aracılığıyla kurulmuştu. Şirket liman, kömür yıkama tesisleri vb. gibi kömür madeni için gerekli işyerlerini Zonguldak’ta inşa etmiş; böylece Zonguldak bir maden kenti olarak meydana gelmişti. Zonguldak’ta çevre halkı angarya zorunluluğu altında bir yabancı şirket tarafından sömürülmüştür. Dila-ver Paşa’nın hazırladığı maden nizamnamesine göre Kastamonu Vilayetine bağlı 14 kazanın köylüleri 15 gün tarla-

¹¹ H. Avni Şanda, *Yarı Müstemele Oluş Tarihi*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1975, yeni baskı, s. 86.

¹² H. Avni Şanda, *age*, s. 77.

¹³ E. Z. Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. VIII, Ankara 1962, s. 458.

da, 15 gün ocakta çalışmak zorundaydı. Angarya mecburiyetinin kalkmasına rağmen bu dönemsel (periyodik) çalışma biçimi günümüzde de sürdürülmektedir.

İşçi şirket tarafından, bir zenci köle örneği sömürülmekteydi. Çoğunlukla camı bile olmayan barakalarda yapıp, mısır ununu tavada zeytinyağla kavurarak yaptıkları bir yemeği yerlerdi. İş kazasında ölen bir işçinin 400 TL.lık bir tazminatı varsa da, bu tazminatı tam alan bir işçi ailesine rastlanmamıştır. İş güvenliği gibi konular sözkonusu bile edilemezdi. Şirket 10-12 yıllık kısa bir süre içinde sermayesini iki misline çıkarmıştı. Şirketin her yıl pay sahiplerine dağıttığı pay %12 dolaylarındadır. Bu oran, o dönemdeki tefeci faizine yakın bir yüzdeydi.

c) SANAYİ

Osmanlı İmparatorluğunda 19’uncu yüzyılın son çeyreğinde çağdaş anlamda bir sanayi mevcut değildi. “Türkiye’nin yapım endüstrisi acıklı bir görünümündeydi. Başkent dışında hemen hemen hiç bir yerde elektrik yoktu, buhar çok az kullanılıyordu, makineler ve kapitalist nitelikteki fabrikalar son derece azdı.”¹⁴ Enver Ziya Karal’ın bildirimine göre “çağdaş bir görünüşe sahip” fabrika sayısı 60 dolaylarındaydı. Ülkede sanayi işyeri diye niteliyebileceğimiz 5 demir döküm işletmesi, 6 hızarrevi birkaç pamuklu, yünlü, halı dokuyan fabrika (örneğin Hereke), sabun imalathaneleri, dabağhaneler, bir porselen yapımevi vb. gibi fabrikalarla, askeri sanayi işletmeleri vardı.

Fabrikaların azlığına rağmen küçük üretim alanına kapitalist ilişkiler girmekteydi. Bu ilişkilerin en tipik örneği Uşak, Gördes ve dolaylarındaki halı tezgâhlarını örgütleyen, bunların ürünlerini çok ucuz fiyata alarak dış ülkelere ihraç eden İngiliz Şirkettidir.

Bu arada, eldeki bilgiler, Türk burjuvazisinin şirketleşme ve girişimlerde bulunmalarında bürokratik işlemlerle engellendiğini göstermektedir. Yatırım mallarının ithal gümrüğü çok yüksekti, ayrıca girişimcilerin mal ve can güvenliği de yoktu. Bu gibi sınırlamalar ulusal burjuvaziyi

¹⁴ N. N. Goloboodko, *Türkiye*, Moskova 1912, s. 146.

sindirmekte, buna karşın dışa bağımlı, azınlık ve Levanten Burjuvazisi sahip oldukları ayrıcalıklardan ötürü gelişmekteydi. Osmanlı Sanayiinin yirminci yüzyılda daha farklı bir görünüme sahip olduğu söylenemez. Eldeki bulgular, işletme ve emekçi sayısının artmasına rağmen Teknolojik düzey gelişmemiş, mevcut ileri seviyedeki sanayi de yabancı sermayenin elinde ya da kontrolünde bulunduğunu kanıtlamaktadır.¹⁵

d) DEMİRYOLU

Kapitalist sömürü Osmanlı ülkesine girerken demiryolu sistemini etkin bir biçimde kullanmıştır. Yabancı sermaye yatırımlarının bileşiminde %58'lik pay demiryollarına aitti. Yirminci Yüzyılın başında İngilizlerin 440 km, Fransızların 1.266 km, ve Almanların da 1.020 km'lik demiryolu mevcuttu. Osmanlı Hükümetinden kilometre garantisi alındığı sürece bu ülkede demiryolu yapmak ve işletmek yabancı sermaye için çok kârlı bir yatırım olmaktadır. Fakat Osmanlı İmparatorluğu açısından demiryolu emperyalizmin somut aracıdır. İzmir-Aydın demiryolunun İngiliz kapitalizminin emelerine ne denli hizmet ettiğini burada tekrarlamaya gerek yok. Fakat "Bağdat Demiryolu" diye bilinen ünlü Eskişehir-Konya-Adana-Halep-Bağdat hattı Alman emperyalizminin simgesidir. Bağdat hattı birinci dünya savaşının temel nedenlerinden biridir. Alman İmparatorluğunun Mezopotamyaya kadar uzanan koludur. Hattın iki yanında belli bir uzaklığın içinde kalan madenlerin işletme hakkının hattı yapan ve işleten şirkete ait olması; demiryolu yapımına paralel olarak, Konya-Beyşehir ovası sulama projesinin de gene bu şirket tarafından yüklenilmesi, Almanya'nın hattan beklediği emperyalist emelleri göstermektedir. Gerçekten de o dönemde ve daha sonra yayınlanan birçok araştırmadan Berlin-Bağdat bağlantısının pazar, ucuz hammadde ve kârlı yatırım alanları olarak Alman kapitalizmine sağlayacağı üstün yararları sergilemektedir.¹⁶

¹⁵ Bkz: G. Okçın, V. Eldem, T. Çavdar'ın araştırmalarına.

¹⁶ A. Géraud, *A New German Empire: The Story of the Bagdad Railway, the Nineteenth Century*, Vol. 75 (1914), s. 967. E. M. Earle, *The Great Powers and the Bagdad Railway (A Study in Imperialism)*, London 1923, s. 110 vd..

M. Justrow, *The War and Bagdad Railway*, Philadelphia 1918.

Bağdat Demiryolu yapımı devam ederken Amerikan kapitalizmi de "Chester İmtiyazı" teklifi ile devreye girmiştir. Bu imtiyaz biri Osmanlı İmparatorluğu, biri de Cumhuriyetin ilk yılında olmak üzere iki kere gündeme girmiş, fakat başarıyla sonuçlanmamıştır. Bu başarısızlık Osmanlı ve Türk Devletinin bilinçli bir karşı koyuşundan daha çok koşulların elverişli görünmemesinden ötürü girşimcilerin işten vazgeçmeleri nedeninden ileri gelmektedir.

Genel çizgileriyle gösterdiğimiz gibi, batı emperyalizmi Osmanlı Devletini kısıvrak bağlamış, onu kendine bağımlı bir yarı sömürge haline getirmişti. Bu konuda kendisine en büyük yardımı da dışa bağımlı azınlık ve levanten burjuvazisi yapmıştır. Batı kapitalizminin Osmanlıyı yarı sömürge haline getirirken bir amacında, sözkonusu bağımlılığın devam etmesi için, ülkede modern sanayii kurdurmaksızın kendisine bir nevi acentalık edebilecek bir burjuvaziyi oluşturmaktır. Bu nedenle azınlık ve levanten burjuvazisini güçlendirmeye çalışır. Tüketime koşulmuş bürokratları müttefik olarak kullanır. Kısacası bürokrasi ve dışa bağlı burjuvazi emperyalizmin emriyle hareket eden, onun çıkarları doğrultusunda kararlar veren toplum katmanları ya da gruplarıdır. Batılı kapitalist ülkeler kendi aralarındaki kritik dengeye uyumlu bir biçimde çeşitli gel-git'lerle Osmanlılarla ilişkilerini sürdürürler. Bu nedenle batılı kapitalistlerin bazan Abdülhamit'te bazan da onun muhaliflerinden yana özgürlükçü bir tavır almış olarak görmektir.

Abdülhamit yönetimi de Alman Kapitalizmi ile İngiliz ve Fransız kapitalistleri arasındaki çelişkiden yararlanarak hem İmparatorluğu, hem de kendi güvenliğini sürdürecektir bir denge politikasını izlemiştir. Ne ki bu yönetim siyasal yapı ile ekonomik yapı arasındaki, birebir diyebileceğimiz bir ilişkinin farkında olmadığı için dengeyi sağladığı anlar-

M. K. Chapman, *Great Britain and the Bagdad Railway (1888-1914)* Northampton 1948.

E. Auble, *Bagdad, Son Chemin de Fer, Son Importance, Son Avenir*, Paris 1917.

A. Chéradame, *Le Chemin de Fer de Bagdad*, Paris 1903.

G. A. Schreiner, *From Berlin To Bagdad*, New York 1918.

John H. Wodf, *The Diplomatic History of the Bagdad Railway*, Columbia 1936.

da bile gerçek dengenin çok uzağında bulunabiliyordu.

Yüzyılın son on yılına girerken emperyalizm ülkenin tüm ekonomik faaliyetlerini teslim almış, Duyunu-u Umumiye yoluyla da devlet gelirleri üzerine haciz koydurmuştu. Ellerin, kolların bağlandığı bu yarı sömürge oluş sürecinde, kuşkusuz herkesin sorduğu bir soru vardı. Nasıl kurtulacağız bu durumdan? ... Yani o ünlü, klasik deyimiyile, "Devleti nasıl kurtaracağız?"¹⁷

Bir önce "herkesin sorduğu soru" tamlamasını kullanırken ... tüm Osmanlı aydınlarının içtenlikle bu konuyla ilgilendiklerini belirtmek istemiştik. Saltçı bir Sultanın, acımasız baskı düzenine rağmen yukardaki soru o dönem düşün yaşamının odak noktasını teşkil etmekteydi.

III. ABDÜLHAMİT POLİTİKASININ TEMEL YAKLAŞIMLARI

Osmanlı İmparatorluğunun son döneminin otuz yılını yöneten Abdülhamit'i ve eylemlerini değerlendirirken alışlagelmiş ön yargılardan kendimizi arıtmamız gerekir. Bu ön yargılar Abdülhamit hakkında iki aşırı düşünceyi getirmektedir. Bir gruba göre Abdülhamit kanlı istibdatı ile Türk ve Osmanlı halkına kan ağlatan bir tirandır; diğer gruba göre ise, bir önceki yargının tam tersi olarak "ne yaptıysa iyi ve doğru yapmış" olan bir ulu Hakan'dır. Oysa Abdülhamit kelimenin tam anlamıyla ne o, ne de ötekidir. Yalnızca gemisini kayalıklı, ve hırçın suların hızla aktığı bir boğazdan sağ salim geçirmeğe çalışan kaptandır. Koşulların rasyoneline göre davranmaya çalışan bir yöneticidir. İmparatorluğun son yıllarına imzasını koyan kişiyi böyle koyarsak ya da belirlersek, o dönemi anlamamız daha kolay olur. Abdülhamit'in temel yaklaşımlarını şöyle sıralayabiliriz:

— Batı Avrupa kapitalizminin "Devleti Aliye"yi yarı sömürgeleştirme yönünde katettiği yolun farkındadır. Kapitalizmin ilerici akımları, imparatorlukta ki ayrılıkçı özlemleri besleyen bir kaynak olarak görmesini de sezinlemiştir. Ne ki bu sezgisi doğru bir tabana otursa bile, Abdülhamit'in

¹⁷ Kemal Tahir, *Yorgun Savaşçı*, Remzi Yayınevi, İstanbul.

kendince bulduğu çözüm yolu, yani tüm özgürlükleri rafa kaldırma yöntemi yanlıştır. Özgürce yapılacak tartışmalar Osmanlı halklarının ortak yararlarını bulabilecekti. Meclis-i Mebusanın Osmanlı-Rus savaşında oynadığı birleştirici rol bunun en somut kanıtıydı.

— Abdülhamit Meclis-i Mebusan uygulamasıyla devletteki İslam-Türk yönetiminin zamanla yitirileceğine inanıyordu. Nitekim Meclis-i Mebusanın iki toplantı dönemindeki İslam Mebuslarının oransal payı azalmıştır.

— Abdülaziz'in devrilmesinde büyük rol oynayan bürokrasi-asker-ülema ittifakı, Abdülhamit'in daima en korkulu rüyası olmuştur. Bu üç grubun biraraya gelmesini engelleme için "makyavelist" bir tutumla her yolu denemiştir. Kendine bağlı bürokrat, asker ve ülema çevreleri oluşturmuştur.

— Batı Avrupa kapitalizmini, Meclis-i Mebusanı ve ona yolaçan düşünceleri, bürokrasi-asker-ülema üçlüsünün ittifakını kendine büyük bir tehlike sayan bir kişinin düşeceği vehim ve korkulara Abdülhamit de düşmüştür. Kendi ordusundan bile korkar hale gelmiştir. "Durum Muhakemesi"ni böylesine başarıyla yapabilen birisinin bu gibi korkular içerisinde ezildiğini düşünmek insana kolay gelmiyor.

— Abdülhamit düzenini otuz yıl sürdürebildiyse bunun temel nedeni ustalıkla uyguladığı denge politikası kadar halkı yanına almasını bilmesidir. Halkla Abdülhamit arasındaki bağı din kurmuştur. "Halifeye halk arasında din bağının kuruluşunda, bu dönemde yetişen yeni bir din adamı tipi de büyük rol oynadı. O zamana kadar halktan uzak olan resmi ülema aristokrasinin yanında ve altında, genişleyen ekonomik çöküşle orantılı olarak çoğalan, Talebe-i Ulum, çerçiler, hafızlar, imam, şeyhler, dedeler, şerifler, seyitler, nakıplar, üfürükçüler, müneccimler, büyücüler bol bol yetişmeye başladı"¹⁸ Böylece feodal üretim ilişkilerinin yasal çerçevesi olan, din halkıyla Padişah arasındaki etken bir köprüyü kurmuştu. Din, Abdülhamit'in hem iç siyaseti, hem de dış siyaseti için dayandığı en büyük silahtı. Kendisi bu silahı içerde ve dışarda "bihakkın" kullanmasını bildi.

¹⁸ N. Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1973, s. 304.

Halkın yaygın islamcılığını cahillik, gerici din adamlarına düşünmeden kapılma gibi nitelendirmelerle açıklayamayız. Böyle bir açıklama büyük kitlelerin kendi çıkarlarını bilmeyecek düzeyde olduğunu iddia etme gibi bir noktaya götürecektir bizi. Bu bilim dışı bir yaklaşımdır. Çünkü insanlar ve toplum içindeki sınıflar, kendi yararlarını saptayacak, davranışlarını buna göre düzenleyecek bir rasyonele sahiptirler.

Kapitalizmin ülkeye girişiyle, ya da daha doğru bir deyimle, ekonomik egemenliğini kurusuyla birlikte tarımda ürünün ucuz kapatıldığını, küçük sanayide tezgâhlarının çalışamaz hale getirildiğini gören, günden güne yoksullaşan halk, bu yoksulluğundan batıyı sorumlu tutuyordu. Bu belki sezgilerle ulaşılan, bir yerde duygusal sayılabilecek yargıdır ama haksız ve yanlış olduğu da söylenemez. Batıdan gelen herşeyin onu daha da yoksullaştırdığını, halk somut bir biçimde görüyordu. Batı ise gâvurlukla özdeşti. Bu nedenle ekonomik çözülme ve yıkım hızlandıkça, büyük halk kitlelerinin islamcı cepheye toplanmaları da çabuklaşıyordu. Böylece batıcı-laik bürokratlarla, islamcı-doğucu halk arasındaki, temelde tâli olan çelişki, birinci çelişki gibi ortaya çıkıyor ve odaklaşıyordu. Devletin bir sınıfa dayanmadığı sürece güçlü olmayacağını da pek farkında olmayan batıcı-laik bürokratlar toplumu yanlarına alacakları yerde, devleti elde etmeye çalışıyorlardı. Kuşkusuz toplumda açık sınıf çelişkilerinin görülmemesi de (çelişkilerin yokluğu anlamına söylemiyoruz bunu) bu yanlışlığı dolu görüşlere kapılanmada önemli rol oynamıştır. Ne var ki sınıfsal antagonizmanın çok açık bir şekilde su yüzüne çıktığı günümüz Türk toplumunda da aynı yanlışlıkların içinde bulunan siyasal gruplar mevcuttur.

“... Sanayi üretim güçleri genel olarak tasfiye olmuş artık gelişmekte olan dış tekelleri kapitalizmin uluslararası koşulları altında milli üretim güçleri geliştirme olanaklarının yetersiz bulunduğu bir ülkede iktidar, halkın asgari ihtiyaçlarını asgari bir seviyede dahi (beslenme, giyinme, barınma gibi) karşılamak olanağını da bulamazdı. Bilindiği gibi, tüketim mallarının kıtlığı merkezî bürokrasinin temelli bir sebebidir. Bu kıtlık, bürokratlar batılı gibi yaşar-

ken, demokratik eğilimleri despotizme dönüştürebilir...”¹⁹

Toplumun tâli çelişkisi, sınıfsal antagonizmanın belirginleşmemesi nedeniyle temel çelişki halini alan ilerici-gerici ayırımı da bu tâli çelişkiye göre belirlendi. Üstelik bu biçimleniş, peşinde sapmaları getiren bir yapıdaydı. Şöyle ki, Osmanlı ülkesini bir yarı sömürge haline getiren, emperyalist evreye erişmiş, batı kapitalizminin yasal çerçevesini ve temel kurumlarını savunanlar ilerici, bu batıya karşı direnenler de gerici olmaktadır. Bu yapay ve yanıltıcı ayırım, toplumdaki sınıfsal çelişkiler olgunlaşıp, belirginleşinceye kadar sürdü. Yukarıda, içerdiği sapmayı açıkladığımız yapay ayırım, bir başka yanlışlığı da peşinden getiriyordu. Bu yanlışlığı da gerçekte iyi niyetli aydınların kendi haklarına yabancılaştırmalarından ötürü düştükleri kötümserlik ve içekapanıklığın yanı sıra, bir yerde bilinçsiz olarak kısıpacına girdikleri batı kapanından ötürü pek de haketmedikleri biçimde karalanmalarıdır. Şu nokta açıktır ki, islamcı halk yığınlarıyla, batıcı-laik aydınları karşı karşıya getiren bu tâli çelişkinin yarattığı karşılıklı yabancılaştırmadan en fazla emperyalist batı yararlanmıştır.

Abdülhamit'in otuz yıllık egemenliği, islamcılığı siyasal ve ideolojik akımların en etkenlerinden biri haline getirmişti. İslamlaşmak ve islamın özüne dönme bu düşün akımı içersinde sık kullanılan bir slogandır. Sait Halim Paşa bu kavramı şöyle tanımlamaktadır: “İslamın din ve dünyayı, maddiyat ve maneviyatı kapsayan sosyal bir din olduğu kabul edildikte, islamlaşmak demek, islamın itikâd, ahlâk, içtimaiyat ve siyaset sistemini daima zaman ve muhtetin ihtiyacına en muvafık bir surette tefsir ve bunlara uymaktır”. Sait Halim Paşa batı kurumlarıyla islamlığın bağdaştırılamayacağı inancındadır. “İslamlaşan fert ve devlet, o kimse ve o teşekküldür ki, siyasî olduğu kadar, sosyal bütün hak ve vecibelerini, rejimini, hürriyet ve adaleti islâni prensiplerden çıkaracaktır”²⁰ Değinen bu ilkeler biz-zat islamın akide ve inanç sisteminden kaynaklanacaktır. Görüldüğü gibi islamcılık akımı açısından batı kurumları

¹⁹ İ. Küçükömer, *Düzenin Yabancılaştırılması, Batılulaştırılması*, Ant Yayınları, İstanbul 1969, s. 86.

²⁰ S. Halim Paşa, *Buhranlarımız*, Tercüman Yayınları, İstanbul, s. 23.

ile islam arasındaki bir uyum dahi kabul edilmemektedir.

Yapılan tanımların da açıkça gösterdiği gibi, islamcı düşün akımına göre "İslamiyet Manii Terakki değildir". Ne ki bu yargı "terakki" kavramına bağımlı olarak değişebilen bir niteliğe sahiptir. Şöyle ki, burjuvazinin egemen olduğu bir toplum yapısında, Feodal-Sultan egemenliğinin ayrılmaz parçası olan islamiyet (ya da daha doğru bir deyimle teolojik çerçeve) gelişimi engelleyen kurumdur. Dikkat edilirse gerek islamcı yaklaşım, ilerde göreceğimiz üzere, gerekse batıcı-laik yaklaşım, soyut kavramlar olarak incelendiğinde haklı görülebilirler. ... Bu akımları doğru yerlerine oturtabilmek ancak sınıfsal açıdan yapılabilecek bir çözümlemeyle mümkün olabilecektir.

Tarık Z. Tunaya'nın altını çizdiği gibi bütün islamcılar şu üç soru üzerinde ittifak halinde durarak, bunları cevaplandırmaya çalışmışlardır.

i — İslamın siyasal ilkeleri nelerdir? Bu ilkeler ne tip bir devlet biçimine tekabül eder?

ii — Osmanlı Meşrutiyet düzeni bu ilkeler açısından nasıl değerlendirilebilir?

iii — Osmanlı Meşrutiyet düzenininin sözkonusu ilkelere göre eksik olduğu yönleri nasıl giderilebilir?

İslamın siyasal ilkelerinin araştırılması Türk siyasal düşününe önemli katkılar sağlamıştır. Bu ilkeler güncelliğini (tartışma açısından) günümüzde de korumaktadır. Bundan ötürü sözkonusu ilkelere kısa da olsa değinilmesinde yarar vardır.

İlkeleri şu sıra içersinde özetleyebiliriz:

- İslam toplumsal bir dindir ve hükümeti emreder,
- İslamda egemenliğin kaynağı üç aşamadan geçerek gelmektedir. Bu aşamalar: Tanrı, Peygamber ve Halife-Hükümdardır.
- Tanrı toplumsal dinin temellerini kuran'ında toplamıştır. Kuran bütün zamanlar için konmuş değişmez bir anayasadır.
- Egemenliğin kullanımı iki büyük ilkeye dayanır: Adalet ve Meşveret.
- Siyasî egemenliği kullanan ve Peygambere halef olan Hükümdar (Halife) bütün yönetiminde adalet

üzere davranmak zorunluluğundadır.

- Adaletsiz bir hükümet müstebittir, islam dini istibdatı reddeder. Böylece "hakimiyeti ve hükümrani, topluluğun bizzat ahlâkı ve tahalluk tarzı olan adalet hudutlamaktadır".²¹
- İslam dini adalet üzere davranmayan, şer'i sınırlara saygı duymayan emirlere (devlet reislerine) karşı müslümanların hurucuna izin vermiştir.

Böylece islam hukukunda, kullanımı belirli koşullara bağlı bir ihtilâl (huruç) hakkı vardır.

- İslamda egemenliği sınırlayan bir başka ilke de "meşverettir". "Şûra-yı Ümmet" ya da "Meşveret" usulü her ne kadar halkın etkin bir katılımını içermiyorsa da ülema, bürokrasi, zaman zaman eşrafı da kapsayan bir meclis olduğu için tabandan gelen dilek ve eleştirilere bir oranda açıktır.
- İslamiyet hükümet biçiminden çok ahlâkla ilgilenir. Kuran'a saygı, adalet ve meşveret ilkelerini canlı tutmak, bunlara dayanmak şartıyla her türlü devlet düzeni ve hükümet şekli islamca makbuldür.
- İslamın bir başka ilkesi de "cemeat ve ittihad" kuralıdır. Bu kuralın konmasındaki amaç bütün müslümanların aralarındaki zıtlıkları unutarak birbirlerine bağlanmaları ve güçlü bir islam birliği oluşturmalarıdır.

"Şeriata müstenid, idare edenlerle edilenleri, meşveret, adalet ve tabii haklarla birbirine bağlayan İslam Devleti bazı mükellefiyet ve vazifelere sahiptir. Bu devlet her şeyden evvel yabancı boyunduruğunu kabul etmemek, istikbalini tesis ve idame ile mükelleftir. İslamî devlet emperyalizme yer vermeyecektir. ... İslamiyetin devrimci ve yeniliksever zihniyetini yayacak olan İslam Devleti medeniyeti iki şekilde tesis edecektir: ülkesini, yahut yerleşeceği ülkeleri iktisadî refah ve kalkınmaya kavuşturacaktır. ... Perişan kavimlerin kurtarıcısı olarak hürriyet ve adalet saçacak bütün siyasî müesseseleri belli amme hukuku prensipleri yani şeriat üzerine bina edecektir".²²

²¹ Tarık Z. Tunaya, *İslamcılık Cereyanı*, Siyaset İlmî Serisi, İstanbul 1962, s. 21-43.

Abdülhamit islamcı siyasasını dış politikada da emperyalist güçler arasında denge kurma, bunların Osmanlıya yönelik tehditlerini biraz olsun sınırlamak için kullanmıştır. Bu pan-islamist siyasanın lehinde ve aleyhinde çok şeyler söylenebilir. Ne ki biz bunları tartışma konusu yapmayacağız. Yalnız altını çizmek istediğimiz nokta şudur: Başarı düzeyi ne olursa olsun, Abdülhamit'in pan-islamist politikası İngiltere'yi zaman zaman düşündürmüş, hatta ürkütmüştür.

Abdülhamit içerde ve dışarda islamcı bir politikacı izlerken, amacı halkın çoğunluğuna dayanarak, devleti kurtarmaktı. Bunu Jön Türklere karşı sert davranmayı öğütleyen İzzet Paşaya söylediği şu sözler açık bir şekilde göstermektedir:

"... İşte Avrupa'nın herhangi bir şehrine ya da ülkesine gitmenizi sağlayacak ferman. ... Tekrar İstanbul'a gelirsiniz, eski günlerinizin çok değişmiş olduğunu göreceksiniz. Türkiye artık sadece küçük bir memleket olacak. Demokrasi bir mezhep mücadelesi haline gelecek. Zannetmem ki milletim bugünkünden daha mesut olsun."

Bu sözlerle Abdülhamit'in otuz yıllık endişeleri, evhamları, korkuları gizlidir. Devletin bekası ile kendi hükümdarlığı arasında kurduğu oportünistçe ilişki de bu sözlerde gerekçesini bulmaktadır. Abdülhamit'in kendi ruhsal antagözizmasının kökleri bu noktada gizlenmektedir. Devletin bekası ve birliği ile bireysel oportünizmi arasında salınan kişiliği kendi yıkımını da hazırlamıştır. Meselenin ekonomik kökenlerini bilmediği için imparatorluğunu ve tahtını tüm gücüyle koruduğunu zannettiği dönemde emperyalist güçler ülkenin bütün kaynaklarına elatmıştı. Ülkenin ve toplumun içersine ayrılıkçı, bölücü düşünceler girer diye tüm özgürlükler üzerine şal örttüğü zamanda, en ilerici fikirler aydınlar arasında filizlenmekteydi. Düşün ve yazı özgürlüklerinin kısıtlanmış olmasına, basın üzerinde acımasız bir sansürün uygulanmasına karşın, özellikle çeviri alanında ve edebiyatta önemli yapıtlara raslanmaktaydı.

Din'in büyük baskısının yanısıra, Abdülhamit dönemi, din kitapları dışında bir kitapçılığın yaygınlaşma ve ağırlı-

ğını duyurma dönemi oldu. Ciddi ve etken olabilecek toplumsal, siyasal vb. gibi kitaplar yayınlanmasa bile, halk için yazılmış macera kitaplarının çevrilip, basılması halkı okumaya karşı duyarlı hale getirmekteydi. Jül Verne'nin romanları, *Üç Silahşörler*, *Monte Kristo*, *Pardayanlar*, *Ekmekçi Kadın* vb. gibi romanlar kitapçıları zengin edecek düzeyde, peynir-ekmek gibi satılıyordu. Serüven, gezi ve fen konularındaki kitapların yanısıra ünlü polis romanları da Türkçeye kazandırılmaktaydı. Padişahın bile polis romanları okumaya meraklı olduğu söyleniyordu. Bab-ı Ali'den Sirkeci'ye inen ünlü yokuşun (Ankara caddesi diye sonraları ad alan) kitapçıları dolması; Düşün ve yazı yaşamının bir simgesi niteliğini kazanması o yıllara raslar.

Çok sayıda kitabın basılması, kitap işinin ciddi bir ticaret halini alması dil konusunda önemli diyebileceğimiz dönüşümlere neden oldu. Yazma dili sadeleşti. Resmî yazışma dilinin ağdalı yapısını geride bıraktı, daha doğru bir deyimle üstünden attı. Kitap satışı açısından bu zorunluydu. Böylece dil arılaştı, konuşma dilinin duruluğuna yönelik zorunlu dönüşümleri geçirdi. Bu arada dilde arılaşma bir edebiyat sorunu olarak ele alınmağa başlandı. Selanik'teki sanatçı çevreleri, özellikle Ali Canip ve arkadaşları bu konuda etkin bir mücadeleye giriştiler.

Abdülhamit dönemi Mithat, Şemsettin Sami, Hüseyin Rahmi, Hüseyin Cahit, Ahmet Rasim gibi yazarların bir dizi çeviriler yaptığı, yayınladığı dönemdir. 1908'den önce yayınlanan kitaplar tarandığında, Haeckel, Schopenhauer, Büchner, Darwin, Renan, Taine, Spencer, Le Bon, Poincaré, Ribot, Ricket, Flamasion, S. Mill, Flaubert, Balzac, Zola vb. gibi adlara raslanmaktadır.

Edebiyat yirminci yüzyılın son yıllarına doğru Abdülhamit'in salt'çı yönetimine karşı bir "Melce-i isyan" olmuştu. İlginçtir ki, edebiyat bu görevi düşün özgürlüğüne set çekildiği dönemlerde sık sık üstlenmiştir.

Abdülhamit, iktidarı döneminde, her geçen gün daha bir baskıcı ve salt'çı düzen hevesleri olmuştur. Devletin birliğinin ancak kendisi tarafından sağlanacağına, çevresindeki "evet efendimeiler"inde etkisiyle iyice inanan padişah, bu inancıyla birlikte daha bir evhamlı, korkak ve müstebit bir

²² Tarık Zafer Tunaya, *age*, s. 5-9.

hükümdar niteliğine bürünmekteydi." İllerden ilçelere dek tüm ülke içten ve dıştan kurtlar tarafından kemiriliyordu. Hükümet, bütün zenginlik kaynaklarını sarayın açgözlü, doymak bilmeyen ağızlarına yedirdiyordu. Ülkenin her yerinde casuslar vardı ve onlara cömertçe para, yiyecek, rütbe dağıtılmaktaydı. Bu kara yazgılı ülkedeki herşey onların açgözlü karınlarına gidiyordu. ... Bu ülkede hainlerden memur, hırsızlardan Bakan devşiriliyordu. Kötülüklerden başka bir şey olmayan göğüslerinde değerli taşlardan nişanlar takılıydı; uçuruma düşmüş alçaklara yüksek makamlar veriliyordu... Ve bu rütbelerin, paraların arkasında acı çeken, ezilen halk görünmüyordu."²³

İslamcı niteliğine rağmen, gün geçtikçe kendisini halktan ve çevresinden soyutlayan Abdülhamit, Yıldız'daki kulesinde güvendiği uzmanlarıyla devleti yönetmeğe çalışıyordu. Bu dönemde Abdülhamit "... hiç kimseye güvenmeyen bir kişiydi... Diplomat ta, komutanda, yönetici de, maliyeci de, polis de ve hatta jandarma çavuşu da kendisiydi."²⁴

"Hafiyeler" her yanı sarmıştı. Jurnalcılık ve hafiyelik toplumu bir bulaşıcı hastalık gibi en ücra birimlerine kadar kaplamıştı. "Casusluk despotik rejimin özüydü... Her insan ve her iş casusluk konusuydu." (E. Z. Karal) "Casuslar, Casuslar... Herkes birbirinden korkuyordu: Babalar çocuklardan, kocalar karılarından. Casusların elebaşları iyice biliniyordu. Salt bu adamların gölgesinin görünmesiyle bile, herkesin başı omzuna çekiliyor ya da herkes bir yere saklanmaya çalışıyordu."²⁵

1890'larda Alman kapitalizmi, Bağdat hattı projesi somutlaşan bir biçimde Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki etkisini arttırmaya başladı. Pan-İslamist politikanın doğrudan doğruya İngiliz emperyalizmine yönelik olması Abdülhamit ile Alman İmparatoru arasındaki bağları pekiştirdi. Wilhelm 1898'de Osmanlı İmparatorluğunu ziyaret etti. Alman uzmanları ve askeri yardım heyetleri ülkenin her tarafına yayıldı. Türk Ordusu bir anlama General Von der Goltz

komutanlığındaki Alman askeri misyonunun denetimine girdi. Böylece emperyalist ülkeler arasında kurduğu dikkatli bir denge politikasıyla İmparatorluğu yaşatmaya çalışan Abdülhamit, ağır ağır bunlardan birinin yanını tutmaya başladı. Ne ki bu değişimi gerçekleştirmeye çalışırken ekonomimizi gene ikinci planda düşünüyordu. Alman emperyalizmini yanlamaya çalışırken, Osmanlı Maliyesinin ne denli Osmanlı Bankası ve onunda ötesinde İngiliz-Fransız sermayesine bağlı olduğunu unutmuş görünüyordu. 1886-1896 arasındaki on yıllık dönemde İngiliz-Fransız kaynaklarından 9 istikraz andlaşması yapılmasına rağmen, Bağdat Demiryolu konusunun gündeme girmesiyle 1909 yılına kadar geçen 13 yıllık sürede ancak iki istikraz yapılabılmıştır. 1909'dan sonra 1914'e kadar ise, Batıdan alınan borç sayısı birden artmış, her yıla gene bir istikraz andlaşması isabet eder hale gelmiştir. Bu değişimleri iki nedene bağlayabiliriz:

- Abdülhamit yönetimi ile Alman kapitalizmi arasındaki yakınlığı engelleme, ya da baltalama,
- Borçlar için saltçı Abdülhamit yönetimini yeterli bir güvence saymama.

Nedenler kuşkusuz spekülatif niteliktedir. Bunlara başka nedenlerde ilave edilebilir. Fakat bir nokta çok açıktır. Abdülhamit'in saltçı yönetimi (Hele Almanya'yı yanladığı sürece) İngiliz Fransız sermaye çevrelerine eskisi kadar güven vermemektedir. Bu nedenle burjuva demokratik haklarına yönelik bir parlamentarist hareketi desteklemektedirler.

Osmanlı İmparatorluğunun bu dönemi üzerinde tartışılırken, Abdülhamit'in çelişkilerle dolu karar ve işlemleri konusunda karar verirken Sait Halim Paşanın bir sözünün altını çizmekte yarar vardır. Paşa, Abdülhamit ve dönemin olayları arasında nedensellik ilişkisi arayanlara "Sultan Hamit dünyaya gelmemiş olsaydı, yine kendi çağdaşları bir Sultan Hamit'in gelmesine sebebiyet vereceklerdi."²⁶

Bu doğru bir yargıdır. 1870 Alman-Fransız savaşından sonra Berlin-Viyana mihveri ile Londra-Paris mihveri arasındaki ölümcül rekabetin getirdiği kısmi denge koşulları

²³ Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, 2. Baskı İstanbul, s. 433-435.

²⁴ N. Nazif Tepedelenlioğlu, *İlan-ı Hürriyet ve Sultan Abdülhamit Han*, İstanbul 1960, s. 25.

²⁵ H. Z. Uşaklıgil, *age*, s. 544.

²⁶ İ. Küçükömer, *age*, s. 9.

arasında kalan Osmanlı İmparatorluğunun yöneticilerinin davranışı, gene bu denge tarafından belirlenecektir. Düzeyde kalan siyasal kararlar ve eylemler temeldeki bu belirleyicinin etkisini ortadan kaldıramaz. Nitekim son çözümlemede, Abdülhamit'in devletin birliğini korumayı hedefleyen saltçı siyasası, dış belirleyicilerin istediği yönde, dönemsel gel-git'lerle, beklenen sonuna ulaşmıştır. Düşünsel eylemler, siyasal direnişler, tüm ceberrutça yönetim bu sonu değiştirmemiştir. Osmanlı İmparatorluğunun yaşam süresini kapitalizmin iç çelişkileri belirlediği gibi, iç düzenini ve bu düzenin yasal çerçevesini de gene sözkonusu dış dinamikler belirlemiştir.

IV. JÖN TÜRKLER — POLİTİK PROTESTO DÖNEMİ

Meclisi Mebusanın kapatılmasından sonra ilk on yıl içinde Abdülhamit'in saltçı yönetimine yönelik, Ali Suavi ve Kleantin Skalyeri darbe teşebbüslerinin dışında herhangi bir direnme görülmemiştir. Anayasacı bir davranışın eyleme dönüşmüş son çırpınılarıydı bunlar. Ne var ki eylem alanındaki bu yenilgi, düşün alanına yansımamıştır. Tanzimatın itibaren ağır da olsa, gelişen ve 1850'lerden sonra yoğunlukla etkinliğini artıran burjuva-liberal düşün hareketi, Abdülhamit'in saltçı yönetiminde de aydınlar arasında serpilme devam etmiştir.

Burjuva-liberal doğrultusundaki anayasacı düşüncelerin yayılmasında 1860-70 hareketinin öncüleri olan Namık Kemal, Şinasi, Ziya Paşa ve diğer düşünürlerin yazıları önemli bir rol oynamıştır. Bu yazılar özellikle okullarda genç aydınlar arasında elden ele dolaşıyordu. Harbiye, Mülkiye gibi genellikle halk çocuklarının okudukları yüksek okullarda bu tip özgürlükçü ve dönüşümcü yönelik hareketler daha bir etkindi. Bugünkü lise düzeyindeki okullar olan idadilerde de aynı nitelikteki kıpırdanışlara raslanmaktaydı. Bilhassa askeri idadiler bu konuda başı çekiyorlardı. Namık Kemal ve diğer "Yeni Osmanlılar" grubundaki yazarlar böylece, eski yazılarıyla, Abdülhamit'e yönelik Jön Türk eyleminin çekirdeğini oluşturan düşün hareketinin meydana çıkması-na neden olmuşlardır.

Önce düşün düzeyinde kalan bu kıpırdanışlar 1889'dan sonra eyleme dönüşmeye başladı. Bu dönüşmede ilk adım, temel gizli örgütlerin kurulmasıdır. Bilinen gizli örgütlerden birincisi "Askeri Tıbbiyede" öğrenciler arasında kurulmuştur. Örgütün kurucu lideri İbrahim Temo'dur. Temo Arnavutluk'ta, Istruga kasabasında doğmuştur. İdadî öğrenimini İstanbul'da yaptıktan sonra, Askeri Tıp Okuluna girmişti. Bu okulda birkaç arkadaşıyla Namık Kemal'in "Rüya"sını elyazması kopyasından gizli okumuştur. Bunu diğer özgürlükçü yapıtlar izledi. Bu arada, o günlerde sık kullanılan bir yöntemle, yabancı posta kurumlarını kullanarak Avrupa'dan gelen gazeteleri de okuyorlardı. Bilhassa, Londra'da İranlı burjuva-liberalleri tarafından çıkarılan *Kanun* adlı gazete okudukları yabancı yayın organlarının başında gelmekteydi. Sonuçta, 1889 yılı mayıs ayında Temo, arkadaşlarına, amacı Abdülhamit'in saltçı yönetimine karşı etkin bir savaş verme olan gizli örgütü kurma önerisini yaptı. Sonuçta İ. Temo, İshak Sükuti, Abdullah Cevdet, Mehmet Raşit ilk gizli örgütü oluşturdular. Örgüt Carbonari ve farmason örgütleri yapısında biçimlenmişti. Örgüt üyeleri küçük hücreler meydana getirmekteydi. Her hücrenin kendine özgü numarası vardı. Hücre üyeleri de numara almaktaydı. Bu numaralar adi kesir, (x/y) biçimindeydi. Pay'da bulunan (x) hücre numarasını, paydadaki (y) de kişinin hücre içindeki bireysel numarasını ifade ediyordu. Hücreler beşli düzene göre oluşturulduğu için her üye yalnızca kendi hücreesindeki beş kişinin numaralarını bilmekteydi. Kısa zamanda örgüt büyüdü. Hızlı bir biçimde diğer okullarla ilişki kurdu. Harbiye, Bahriye, Mülkiye, Baytariye, Topçu, Mühendishane gibi okullarda da benzer hücreler örgütlendi. Örgüt genişledikçe üst düzeydeki bürokratlardan da katılanlar görülüyordu. Nihayet 1876 darbesinde fiilen görev alan Hüseyin Avni ve Süleyman Paşaların çevrelerinde, onların adlarıyla nitelenen hücreler de devreye girmişti.

İllegal, burjuva-liberalist doğrultudaki Anayasacı örgütlerin bu okullarda çekirdeklenmesinin nedeni, öğrencilerin diğer okullara oranla çağdaş bir eğitim görmeleri, yabancı dil (özellikle Fransızca) öğrenmeleridir. Nitekim öğrencilerin siyasal eylemlerdeki bu etkinliği ve bir yerde öncülüğü

yakın tarihlere kadar sürdü. Kuşkusuz tüm toplumlarda öğrenciler yapıları gereği yenilikçi, ilerici ve atılgandırlar. Osmanlı döneminde ve Türkiye’de bu söylenenin dışında, daha üst düzeyde bir etkiye sahiptir öğrenciler. Toplumda sınıfsal antagonizmanın belirginleşmemiş oluşu bunun temel nedenlerinden biri olarak ileri sürülebilir.

Abdülhamit bu gizli örgütü 1892’de öğrendi. Birkaç öğrenci tarafından Saraya verilen “Jurnal” her şeyi açıklıyordu. Bunun üzerine okul kumandanları ve sorumlu bürokratlar görevden alındı. Örgütün ileri gelenleri tutuklandı. Ne ki aradan iki üç ay geçmeden tutuklananlar Padişah tarafından affedildi. Tekrar okullarına dönmelerine izin verildi. Abdülhamit’in, kendisine karşı böylesine bilenmiş bir örgütü affetmesi, olayın üstüne sünger çekmesi bu güne dek anlaşılammıştır. Bu konuda çeşitli spekülasyonlar günümüze kadar yapılmış, gene de konu tüm boyutlarıyla açıklığa kavuşmamıştır. Padişah tutukluları dış baskılarla affedebileceği gibi, asker-sivil aydın bürokrasinin ya da diğer toplum katmanlarının tepkisinden çekindiği için de affedebilir. Ne var ki, ikinci nedenin varlığı pek olası değildir. Bu arada Abdülhamit’in yaramaz çocuklarını affeden bir baba edasıyla da bu işi yapmış olması düşünülebilir. ...

Aftan sonra örgüt çalışmalarına devam etti. İdadi ve hatta medrese öğrencilerine kadar uzanan “ajitasyon”lara rastlanıyordu. Her geçen gün aydınlar ve özellikle öğrenciler arasında burjuva-liberal düşünceler yaygınlaşıyor ve eylemler yeni boyutlara ulaşıyordu. 1894’teki Ermeni kalkışması bunu açığa çıkaran olay olarak dikkati çeker. Ermeni bağımsızlık ve özgürlük hareketine bağlı bir örgütün Osmanlı Bankasını basması ve eylemi amaçlarını yayma ya da anlatma konusunda bir araç gibi kullanmak istemesi, İstanbul’da, sorumsuz bir Ermeni kıyımını başlatmıştı. İşte bu olaylar sırasında gizli örgüt ilk propoganda bildirisini yayınladı. Bildiride şunlar söylenmekteydi:

“Müslüman ve Yurtsever Türkler ... Ermeniler öylesine yüzbulduklar ki, tüm yabancılarca saygıdeğer ve devletimizin en yüksek katı olan Babiâli’yi basıyorlar. Başkentimizi tir tir titretiyorlar. Bu küstahça hareketler yurtsever ordumuzun üzüntü nedeni olmaktadır. Ancak bu meydan

okurcasına, acı ve üzüntü veren hareketler, despotların, pis yöneticilerin ezgi ve baskı yapmalarına neden olmaktadır. Biz Türkler, tüm Osmanlılar gibi bu despotik yönetimden kurtulmak istiyoruz. Örgütümüz bu amaçlar uğruna eylem veriyor. Gelin bugün Babiâli’ye yürüelim ve Ermenileri kınayalım. Ezginin, kıyıcılığın merkezi olan Şeyhülislamın konağına ve Yıldız sarayına saldıralım. Despotları ortadan kaldıralım, yokedelim Birleşip elele verelim, gücümüzün çoğaltalım. Bizim de özgürlük ateşiyle yandığımızı, ona layık olmak için tuttuğumuzu tüm uygar dünyaya kanıtlayalım.” Bu bildirisinin altında o güne kadar görülmeyen bir imza yeralmaktaydı: “Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti”.

Ermeni direniş hareketi ve ona bağlı olarak gelişen kıyım, Jön Türkleri etkiledi. “Ermeni hareketi rejimin iç çelişkisini ortaya çıkardı. Saltçılığın cinayetler üzerine kurulu kanlı politikasını gözler önüne serdi. Sasun olayına yapılan uluslararası müdahaleler, Türkiye’nin bütünleşmesi ve hayali de olsa politik bağımsızlığına kavuşmasından mevcut rejimin ne denli korktuğunu tüm burjuva-liberal Türklere göstermiştir”.²⁷

Bildiri bir önemli ilkeyi de sergilemektedir. Şöyle ki, Ermenilerin tek başına hareketi yadsınarak kınanmakta, buna karşı Osmanlı sınırları içinde tüm halkların ortak eylemi öne çıkarılmaktadır. Halklar ayırımının üstünde etnik, dil ve din farklarını ortadan kaldıran tek bir “Osmanlı ulusu” kavramı Jön Türk hareketinin bir kanadının amacı olarak belirmektedir.

İbrahim Temo’nun bildirisini bin nüsha basılmıştı. Öğrenciler, asker sivil tüm yurtseverler arasında büyük ilgi ile karşılandı. Ne ki Abdülhamit de olumsuz yönden aynı ilgiyi göstermişti. Nitekim geniş bir tutuklama işlemine girişildi. Örgütün birçok üyesi tutuklandı, ülkenin değişik yörelerine sürgün edildi. Bunların önemli bölümü bir yolunu bularak dış ülkelere kaçtılar ve Paris’te bulunan Ahmet Rıza ile ilişki kurdular. Böylece iç ve dış Jön Türk hareketi arasında o güne değin görülmeyen bir bağ kurulmuş oluyordu.

²⁷ A. Alimov, *Türkiye’de 1908 Devrimi*, Moskova 1935, s. 17.

1895 yılından sonra Jön Türk hareketi yeni bir atılım kazanacaktır. Ne var ki bu atılım 1902 kongresinden sonrasına kadar burjuva-liberal düzeyde bir "politik protesto" eylemi olmanın ötesine geçemedi.

Örgütün birçok elemanının tutuklanması ya da yurt dışına çıkmasından sonra, örgüt yeni bir merkez komitesi oluşturdu ve faaliyetine devam etti. Bu merkez komitesinin başkanı Harbiye Nezareti Dördüncü Şube muhasebe şefi Hacı Ahmet Efendiydi. Komite Yıldız sarayını koruyan askeri birlikler arasında bile taraftar bulmaya çalışıyordu.

1895-96 yılları arasında gizli örgütün bir tüzüğü de yayımlandı. Bu tüzüğün örgütün ilk merkez komitesinin kurulduğu dönemde meydana getirildiği olasıdır. Tüzüğün içerdiği ana ilkeleri şöyle sıralamamız mümkündür:

— Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti, adalet, eşitlik, özgürlük gibi insan haklarını çiğneyen, tüm Osmanlıların ilerleme ve gelişmelerine engel olan ve vatani yabancıların ellerine bırakan şimdiki hükümetin hareket şeklini değiştirmek üzere, kadın-erkek tüm Osmanlı yurttaşlarına açıktır.

— Örgütün amacı toplumun çıkarlarını sağlamaktır. Arada mülkiyet, kavmiyet, cinsiyet, mezhep, taraftarlık yoktur. Üye oy'unda özgür ve bağımsızdır. Toplumun genel çıkarlarından başka hiçbir şeyle kayıtlı değildir.

— Örgütün görevleri, şimdiki hükümetin yerine insan haklarının koruyucusu ve uygarlık yolunda ilerlemenin kaynağı olan meşrutiyet yönetimini geri getirmek ve korumak, genel eğitimin ilerlemesine, tüm insanlık ve uygarlığa hizmet etmektir. Bu hayırlı amaçlara varılmasına engel olanlara ve örgütü ne türden olursa olsun zarar ve tehlikeye uğratanlara vatan düşmanı gözü ile bakılacaktır.

— Örgüt, Osmanlı sülalesinin saltanat ve hilafet haklarını kabul etmektedir. Ne ki hanedanın şeriata ve yasalara aykırı harekette bulunması, meşrutiyeti kabul etmemesi ve medeni haklarla insan haklarını korumaması durumunda, şeriata ve yasalara uygun olarak, gereken önlemler alınacaktır.

— Osmanlı Hükümeti bağımsızlıktan ve ilerlilerden yana eşitlikçi bir hükümet halini aldıktan sonra, örgüt, devletin politik bütünlük ve bağımsızlığı, eğitimin yayılması,

ahlâkın yükseltilmesi, zenginliğin artırılması, ticaretin çoğalması ve bayındırlık gibi, vatan ve ulusa ruhça ve madeten yararlı her türlü girişimde hükümete yardım etmeyi ve onu arkalamayı kutsal bir görev sayar.²⁸

Tüzüğün bir programın ilkelerini sergileyen maddeleri yukarıda özetlendi. Bunların dışındaki maddeler üyeliğe kabul, yemin, üyelik ödentisi, vb.leri gibi örgütle ilişkili konuları kapsamaktadır.

Bu tüzük "Yeni Osmanlı" düşüncüsü açısından önemli bazı yenilikleri getirmektedir. Bir kere "devrim" hak olarak kabul edilmiştir. Yani burjuva-liberal çizgi burjuva-devrimci doğrultuda değişmeye başlamıştır. Diğer yandan üyelik için kadınlara da erkeklere benzer, eş hakları tanınmaktadır. Kadın, erkek Osmanlı vatandaşlarının eşitliği o günün koşulları içinde yeni bir yaklaşım sayılmalıdır. Cemiyet, amaçları arasında ekonomik kalkınmayı destekleme konusunu da saymaktadır. Zenginliğin artırılması, ki bunu GSMH'nın büyümesi şeklinde tanımlayabiliriz, Jön Türklerin ekonomik sorunlara ve çözümlerine öncelik ya da başka bir deyimle ağırlık tanınmasının somut kanıtıdır.

Tüzük yurt içi örgütle, yurt dışındaki örgütün ilişkilerini de kurmaktadır (madde 13). Nitekim bu madde uyarınca *Meşveret* gazetesi İttihat ve Terakki Cemiyetinin yayın organı olarak kabul edilmiştir. Böylece Paris grubu örgüte bağlanmıştır.

Yeni Osmanlılar hareketinde olduğu gibi 1890'lardan sonraki Jön Türk hareketinde de yurt dışındaki eylemlerin önemli bir yeri ve ağırlığı vardır. Özellikle, sözünü ettiğimiz ağırlık düşün alanında kendisini gösterir. 1895'ten sonra Jön Türk örgütlerinin yurt dışı faaliyetleri daha bir göze çarpar, dikkati çeker hale gelmiştir.

1895'ten sonra Jön Türk hareketi şu gruplar içersinde oluşur:

- a) Ahmet Rıza ve *Meşveret* Gazetesi,
- b) Murat Bey ve *Mizan*,
- c) Abdullah Cevdet ve *İctihad*,
- d) *Osmanlı* Gazetesi çevresi,

²⁸ Bu tüzüğün tümünü incelemek için T. Z. Tunaya'nın *Siyasi Partiler* yapıtına bakınız.

- e) Prens Sabahattin'de somutlaşan akım,
f) *Şûrayı Ümmet* grubu.

Bütün bu gruplar ve onlara bağlı yayın organları 1908 Devrimi ve sonrasının düşün akımlarını oluşturmuşlardır. Uzantıları günümüze kadar geldiği gibi, etkilerini hâlâ yaşamımızda duymaktayız. Türkiye'deki anayasacı akımlarda asker-sivil bürokrat aydınlarla yandaşlarının üzerinde, sözünü ettiğimiz bu etkileri daha bir güçlü olarak görmekteyiz. Şimdi, kısa da olsa, bu grupların toplumsal, ekonomik ve siyasal düşüncelerinin ana doğrultularına değinelim.

a) AHMET RIZA VE MEŞVERET GAZETESİ

Ahmet Rıza Bey soğukkanlı yapısı, inandığı doğrultudan kolaylıkla sapmayan düşün ahlakı ile Jön Türk grubu içinde kısa zamanda parlamış ve liderler arasında sözü edilir olmuştur. Ahmet Rıza batılı bir yaşam tarzını benimsemiş olan İngiliz Ali Beyin oğludur. Babasına İngiliz adının verilmesi, İngiltere yanlısı ya da İngiliz özentisi olmasından değil, kumaşın kalitelisine dendiği gibi "İnsan-ı Kâmil" in özelliklerine sahip olmasından ötürüdür. Ahmet Rıza Beyin annesi Avusturya'lıydı. Bu da onun batı yaşamıyla yakından ilgilenmesi, bu yaşam tarzının özümlemesine sebep olan etkenlerden biridir.

Babası o küçükken Konya'ya sürüldüğü için sık sık bu kente, babasının yanına gitmek zorunda kalmıştır. Bu gezileri sırasında yakından tanımak olanağını bulduğu Anadolu köylüsü ve köyleri onu derin düşüncelere sevkettir. Ziraat eğitimi tercih etmesine de Anadolu köylerinin gericiliği sebep olmuştur.

Ziraat eğitimi Fransa'da Grignon okulunda tamamladı. Ne ki elinde yeterince sermaye olmadığından yeni tarım tekniklerini uygulama olanağına sahip olamayacağı kanısına vardığı için Milli Eğitim Ordusuna katılmaya karar verdi. Önce Bursa'da "İdadi-i Mülki" Müdürü oldu. Sonra da aynı ilin "Maarif Müdürlüğüne" atandı. Eğitim düzenine getirmek istediği yeniliklerden ötürü çevresi tarafından kuşkuyla karşılandı. İl içersindeki memurlar ve halkın kendisine yönelik direniş ve eleştirileri karşısında yeniden Fransa'ya gitmek istedi. Bu isteği, uygulama alanında kar-

şılaştığı sorunların çözümünü bulmaya yönelik bir arzuydu. Fransız Devriminin yüzüncü yıldönümü dolayısıyla açılan Paris Sergisine katılacak Osmanlı Heyetine girmeyi başardı, ve yeniden Paris'e gitti.

Paris'te Auguste Comte'un pozitivist okulunun etkisi altında kaldı. Bu arada Padişaha "layiha"lar göndererek, özellikle eğitim alanında yapılması gereken dönüşümleri öneriyordu. Başlangıçta Padişah'tan birkaç arkalayıcı cevap aldığı biliyoruz. Fakat bir süre sonra Padişah yurda dönmesini istedi. Ahmet Rıza dışarda ülkesine daha yararlı olduğu konusundaki inancını kendisine bildirince durum tamamıyla değişti. Ahmet Rıza'nın anlattıklarına göre Abdülhamit Londra'da bastırıldığı layihalara bir miktar para vermeyi teklif ederek yayınların kesilmesini istemiştir.²⁹ Bu teklif Ahmet Rıza tarafından reddedildikten sonra, Ahmet Rıza Bey 1895 yılının aralık ayının başından itibaren *Meşveret*'i yayınlamaya başladı. Gazetede pozitivistlerin ünlü belgisi "Düzen ve İlerleme" bir amaç gibi yerliyordu.

Meşveret Ahmet Rıza Beyin siyasal düşüncelerini, ekonomik ve toplumsal sorunlara getirdiği çözümleri içeren bir yayın organıdır. İttihat ve Terakki Cemiyetinin, yukarıda da değinildiği gibi, bir süre, organlık görevini de üstlenmiştir. Ne ki Ahmet Rıza'nın gerek merkez komitesiyle, gerekse diğer gruplarla düşün ve eylem ayrılığına düşmesi sözkonusu organlık görevinin sürdürülmemesine neden olmuştur. Şu noktanın tekrar altını çizmekte yarar vardır ki Ahmet Rıza düşünceleri ve bu düşüncelere temel olan ilkeler açısından, yaşamı boyunca ödün vermeyi düşünmemiş bir siyaset adamıdır. Nitekim bu davranışı "İttihat ve Terakki"nin iktidarı sırasında, Talat, Enver ve Cemal üçlüsünce yadsınmasına, bir kenara itilmesine neden olmuştur. Ahmet Rıza'nın ilkelerine bağlılığını "beş vakit namaz kılmadığını itiraf eden tek kişi olması da"³⁰ somut biçimde kanıtlamaktadır.

Ahmet Rıza Padişaha yazdığı layihasında toplumsal yasaaların varlığına şöyle değinmektedir: "Cihanın kudret ve serveti vatanımızda toplansa kavanin-i tabiyenin hükmünü

²⁹ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasal Fikirleri*, 1895-1908, İş Bankası Yayınları, Ankara 1964, s. 123-124.

³⁰ Şerif Mardin, *age.* s. 127.

değiştiremez. Kürrei arzın üzerindeki dağlar, nehirler nasılı bir kanuna tâbi ise, hayatı o kürreye merbut olan insanlar da herşey de kavanini tabiyeye itaat ve inkiyat etmeye mecburdurlar".³¹

Ahmet Rıza, toplum ve doğa yasalarını ancak uzmanların inceleyebileceğini ileri sürerek politikanın da uzmanlara bırakılmasını savunuyordu. "Ahmet Rıza Beyin bu pozitivist-materyalist dünya görüşünün bir diğer neticesi fertlerin ihtiyacının maddî dünya ile sınırlandırıldığı fikriydi. İnsanların içinde buldukları şartlar, hangi istikamette ilerlemeleri lazımgeldiğini tayin ediyordu".³² Bu düşüncelerin getirdiği kaçınılmaz nokta ekonominin toplumsal yaşamdaki baskın niteliğidir. Nitekim Ahmet Rıza da Osmanlılar açısından yapılması gerekenin "tarım ve endüstrinin" geliştirilmesi olduğunu altını çizerek ifade etmiştir. Ne var ki Ahmet Rıza Bey, kamunun bu ekonomik kalkınma fikrini benimseyebilmesi için eğitimin gerekli olduğunu belirterek, eğitimdeki dönüşümleri ekonomik gelişmeden daha önemli saymıştır. Bu düşünce günümüze kadar Türk aydınlarının itibar ettiği bir yaklaşımdır. Öte yandan halkın, bir takım geri kafalı din adamlarınca, karanlığa itildiği düşüncesi, Ahmet Rıza Beyde ciddi bir ağırlığa sahiptir. Bu geri kafalı, tutucu kişileri şöyle tanımlamaktadır: "Zühd-ü takva perdesiyle fikir ve niyetini örten ve halkın cehlinden ve zaaf-ı kalbinden istifadeye çalışan mürailer ve münafıklar".

Ahmet Rıza Bey pozitivist bir din inancıyla bağlanmıştı. Bu yönden bakıldığında laik sayılabilirdi. Ne ki bazı yapıtlarında, tartışmalarında müslümanlığın "pozitivist" görüşe hristiyanlıktan daha yakın ve uyumlu olduğunu iddia etmiştir. Ahmet Rıza'ya göre, İslamın hoşgörüsü Osmanlı İmparatorluğunun, bir anlama, zaafını teşkil etmiştir. "İmparatorluğun tereküp ettiği unsurlara böylesine gerçek bağların tevessülüne müsaade edilmiş olması sonradan milliyetçilik cereyanının bu unsurlar arasında bir zemin bulmalarıyla neticelenmişti".³³

Paris'e ilk gittiğinde, ileri Avrupa ülkelerinin içtenlikle

³¹ Ahmet Rıza, *Layihâ, Londra 1312*, s. 7.

³² Şerif Mardin, *age*, s. 129.

³³ Ahmet Rıza, *age*, s. 3.

Osmanlı reformlarına inandıklarına, öncülük ettiklerine yönelik bir düşünceye sahip olan Ahmet Rıza Bey, sonraları bu düşüncesinde fazla ısrar etmemiştir. Yayınladığı *Meşveret*'te de bu mütereddit hali yazılarından izlenebilir. Bir kere *Meşveret*'te görülen sonra da bütün Osmanlı ve Türk aydınlarında görülecek olan kötümserlik ve sürekli şikâyet havası tüm ortama egemendi. *Meşveret*'in kötümser, karanlıkçı görüşünü "Şûra-yı Ümmet" 24 nisan 1902 tarihli sayısında şöyle anlatmaktadır: "Ölüyoruz, ölüme yuvarlanıyoruz, bunun esbabını araştırmadık. Yalnız mersiyelerle vakit geçirdik. İhvan-ı hamiyet ve hürriyeti vatan için acı, müessir bendler yazıldı, fakat bunların hepsi, sekiz senelik emeğimizin hülasası bir müstebidin seyfi zulmüyle vatanın batığını anlatmaktan ibaret oldu." Bu yakarış, olumlu bir çözüm yolunu söylemeden sadece eleştiri ve kötümserlik, düşünsel boyutta çıkış yollarının önemli tutarsızlıkları içermesindedir. (Çoğu kere) Ahmet Rıza'nın pozitivist belginin yani "ilerleme ve düzen" in yerine niçin marksist öğretinin etkisi altında kalmadığı tartışılır. Bu konuda Şerif Mardin, Ahmet Rıza'nın tüm batılı ve burjuva davranışlarının yanısıra "din" kavramına bağlılığının etkin bir rol oynadığını ileri sürmektedir. Mardin'e göre marksizmin dini temelden reddetmesi, A. Rıza'yı bu öğretiden uzak kalması sonucunu yaratmıştır. Bu yaklaşım doğru olabilir, ne ki, olayı tek yanlı ya da tek nedenli bir biçimde ele almaktadır. Dinle olan ilişkisi marksist öğretiden esinlenmemesi için bir neden olabilir. Ama bunun yanısıra batı kapitalizminin dolaşısıyla burjuvazinin Osmanlı Devletine yönelik emperyalist emelleri onların Jön Türk hareketiyle yakından ilgilenmelerine neden olmuştur. Pozitivist öğretisi de bu bakımdan burjuvazinin en büyük yardımcısıdır. Jön Türklerin kendilerine maddî ve manevî destek sağlayan burjuvazi ve onun öğretmenlerinin etkisinde kalmamaları için hiçbir neden yoktur.

Meşveret bütün eleştirisel kötümserliğine ve de kendi içinde tutarlı olmamasına rağmen, bazı temel düşünlerin savunmasını yapmış, bunların aydınlar arasında yayılmasını sağlamıştır. Bu düşünleri şöyle sıralamamız mümkündür:

— Osmanlılık kavramının geliştirilmesi,

— Eğitime öncelik verilmesi,

— Nizamiye ve şer'i mahkemelerin birlikte varolmasının yarattığı kaos'un sergilenmesi.

Bu düşünce Ahmet Rıza yönünden ters bir yaklaşımı içeriyorsa da, o dönemde, kahramanımızın bu denli tutarsız davranışlarına nadir de olsa raslanmaktaydı.

Meşveret zaman zaman Batının emperyalist emellerine dikkati çekmiştir. Örneğin, Batılı gelişmiş ülkelerin Sultana baskı yaparak Anayasayı yürürlüğe niye sokmadıkları, buna karşın yerel halklara yönelik reformları niçin destekledikleri *Meşveret*'in ikinci sayısından itibaren sık sık sorulan bir sorudur. Bu soruyla emperyalizmin içten olmayan niyetleri, özellikle Ermeni sorununu yaratmadaki amaçları bir oranda ortaya konulmak istenmiştir.

Meşveret ister Türkçe, ister Fransızca yayımlarıyla sokaktaki adamın sorunlarına eğilmemiştir. Aydınların ve onların öncülüğündeki bir eğitim seferberliğinin tüm sorunları çözeceğine yönelik inanç bunun nedenidir. Pozitivizmin gerekirci bir biçimde getirdiği bir başka sonuç da sokaktaki adama eğilinmeme nedenidir. Bilindiği gibi pozitivist görüşe göre toplumsal yasaların varlığı siyaseti de bir uzmanlar grubunun tekeline itmişti. Yani siyaset, bir bilim işiydi ve onu da ancak uzmanları bilebilirdi. İşte bu pozitivist yaklaşımlar uzun bir dönem süresince Türk aydınının doğrultusunu çizmiştir.

Yirminci yüzyılın başlarında Ahmet Rıza ve *Meşveret* çevresinde toplananlar ağır bir biçimde de olsa anti-emperyalist bir çizgiye girmeye başlamışlardır. Ahmet Rıza Bey'in anti-emperyalist çizgide, bazı yazılarından aşağıdaki alıntılarını sergilemeyi yeğledik:

— “Ecnebi şirketleri giriştikleri işlerden —ki bunların hemen hemen hepsinin memleketin sosyal ve iktisadi menfaatlarına zararlı oldukları ve onlardan yalnız bazı finans sendikalarının faydalandıkları söylenebilir— Padişaha ne gibi bir onur payı düşebileceğini anlamıyorum.”

— “Padişah demiryolu hatları döşemiş ve rejimler tesis etmişse, bu şekilde hareket etmekten bir menfaat gördüğündendir. Bu menfaat Türkiye'nin menfaati değil, halkı ve memleketi sıra ile istismar etmek amacıyla kendini tahta muhafaza eden kozmopolit kliğin menfaatidir”.

Bu alıntılarında vurguladığı gibi, 1900'den sonra her geçen gün Batı Kapitalizmine ve onun emperyalist girişimlerine daha bir güçle yüklenmektedir. Bir ara “... Avrupa'nın siyasi fikirlerinin ekseriyetinin menfaatin üvey çocukları olduklarını ve tıpkı elbise, şapka gibi moda göre değişen dekoratif inanç ve mütalealardan ibaret bulunabileceğini idrak ettiğini” söyleyecek kadar anti-emperyalist düşünün etkisi altındadır.

Ne var ki bu yılgınlık onu Bahattin Şakir'in, bir yerde totaliter diye nitelenebilecek düşüncelerine yaklaştırdı. Ve Lafitte'in dört ilkesini kabul etti. Elit'e önem veren bir düşünüyü geliştirmeye çalıştı. Ona göre Türkiye'de “*Grande Masse*”ı kazanma çok zor, bir yerde olanaksızdır. Bu nedenle herşeyi elit'ler yapacaktır. “Varolabilmek için Elit'in istila edici ve fethedici olması lazımdır.”. Osmanlılarda ordu, sözkonusu elit'in kaynağıdır. Ahmet Rıza Bey “subaylara politikaya karışmayı, iktidarın ehliyetsizlerin eline geçmesine müncer olan vetireye mani olmalarını tavsiye ediyordu”³⁴. Bu askeri elit sivil hayatta da önderlik yapmak zorundaydı. Çünkü “yılan oynatan falcı bir şeyhin umur-u mühimmeyi devlete karıştığı bir yerde namuslu ve hamiyetli zabitanın malumat ve iktidarından vatani mahrum kılmak” onulmaz bir hataydı³⁵. Ahmet Rıza ve *Meşveret*'in çizgisi Osmanlı Türk aydınlarındaki, halka rağmen halk için, belgisini açıkça sergileyen bir görünümüdür. Bu belginin etkilerine veya örneklerine günümüzde de raslanmaktadır.

b) MURAT BEY VE MİZAN

Mizancı diye nitelenen Murat Bey'in bugün kim olduğunu bilen kimseye raslamak zordur. Türk Devrim tarihinin bir kesiti üzerinde, ayrıntılı araştırma yapanların dışında, Murat Bey ve gazetesi *Mizan*'a değinen tarih yapıtları da pek yoktur. Oysa Murat Bey kişiliğinin büyük dalgalanmalar göstermesine rağmen, Türk Devrim tarihinde önemli bir yeri olan, düşünceleriyle 1890'lar kuşağını etkileyen kişidir. 1908 devriminden sonra özellikle 31 Mart'ta izlediği

³⁴ Şerif Mardin, *age.* s. 157.

³⁵ Ahmet Rıza, *Asker*, Mısır 1323, s. 48.

tutum dolayısıyla suçlanmış, unutturulmak istenmişse de, asker-sivil bürokrat aydınlar üzerindeki etkisi kolayca yadsınamaz.

Murat Bey göçmendir. 1855 yılında Dağıstanın Darkiskiy köyünde doğmuştur. Asıl adı Urahi-Amirov Hacı Murat'tır. Liseyi, Sivastapol'da Stavropolskaya lisesinde okudu. Genç yaşından itibaren bilimsel araştırmalarda bulundu. Bu araştırmaların büyük çoğunluğu (Folklor) halk bilim üzerindedir. "Kuzey Kafkas Dağlıları Arasında (Bir Liselinin günlüğünden)" adlı bir röportaj — denemesi yayınlandı. 1872 yılında öğrenim için Zürih'e gitti, bir yıl sonra da Türkiye'ye göçtü. Murat Beyin Rusya'dan ayrılma nedeni konusunda çeşitli düşünceler vardır. Bunların hemen hepsi Çar polisinin Murat Bey'e karşı tutumunu temel nedenlerden biri olarak ileri sürerler. "Onu muhacereti, çarizmin, sömürücü bir politikayla, Dağıstan dağlılarının özgürlükçü girişimlerini acımasız bir şekilde bastırmasına neden olmuştur"³⁶.

Murat Bey, şubat 1873'te İstanbul'a gelerek, dönemin Adliye Vekili olan Mithat Paşaya durumunu anlattı. Sadrazam Esat Paşanın da yardımıyla, Maliye Bakanı Şirvanizade Rüştü Paşanın yanında iş buldu. Birara Şirvanizade Sadrazam olunca, Murat Bey de Hariciye Vekaleti Mutbuat kalemine tayin oldu, sonra Rüştü Paşanın Sadrazamlıktan alınıp, Suriye Valiliğine tayin oluşunda onu yalnız bırakmadı. Rüştü Paşanın ölümünden sonra tekrar İstanbul'a döndü. 1876 darbesi ve onu izleyen Anayasa hazırlıkları sırasında olayların içine girmedi. Ama kendi ifadesine göre, daima Yeni Osmanlıların düşüncelerine sempati duymuş, onları yandaş olarak kabul etmiştir.

Murat Beyin asıl ününü "Mektebi Mülkiye"deki tarih hocalığı sağlamıştır. Öğrencilerinden olan Rıza Tevfik, onun ders verişini şöyle anlatmaktadır:

"Gençliğim büyük bir heyecan ve uyanıklık devrine tesadüf etti. Ben Mektebi Mülkiye'de iken, yani 1888 ve 1890 senelerinde Ziya Paşaların, Namık Kemallerin, Abdülhak Hamit'lerin bir kıtası hatta bir beyiti bizim vicdanımızda

kıyametler koparırdı. Bize Murat Bey tarih dersi verir ve hiç kimseden sakınmayarak Fransız İhtilalini dahi kemali belagetle takrir eder, anlatırdı." Anlatılanlara göre bu derslerin etkisi o kadar büyüktür ki tenefüslerde öğrenciler Fransız Devrim liderlerinin rollerini oynayarak devrim sahneleri sergiliyorlardı"³⁷.

Bu sıralarda ünlü yapıtı altı ciltlik "Tarihi Umumi"si ve bir ciltlik "Osmanlı Tarihi" yayımlandı. "Tarih-i Umumi" o güne değin alışılmış tarih anlatımını yıkan kitaptı. Tarihi yalnızca olaylar zincirinin hikaye edilmesi biçiminde ele alanlar için sarsıcı bir yaklaşım getiriyordu. Tüm insanlık tarihini bir "özgürlük" tarihi şeklinde alıyor, böylece tarihin bir yönü, bir tezi olabileceğini ortaya çıkartıyordu.

Murat Bey 1886'dan sonra haftalık *Mizan* gazetesini yayımlamaya başladı. *Mizan*'da uygulanan genel stratejiyi şöyle özetlememiz mümkün: "Padişahı bütün diğer gazeteler kadar hatta daha fazla öğmek, diğer taraftan da hükümeti Padişahın temin ettiği mükemmel devlet adamlığı örneklerine uymadığı için tenkit etmek"³⁸. Ne ki Murat Beyin Padişaha olan içten bağlılığına rağmen, 1890'da *Mizan* kapatıldı. Düşüğü düş kırıklığını "Turfanda mı Turfa mı" adlı romanında yansıttı. Romanın kahramanı Mansur Bey, düşün ve eylemleri açısından Murat Beyle büyük benzerliklere sahipti. Bu romanın yayınlanmasından sonra, Murat Beyin Duyun-u Umumiye sadakatle hizmet edeceği günleri bekledi. Bir ara Padişaha düşündüğü dönüşümlere ilişkin bir önerge sunma fırsatını da buldu... ama o kadar. Sonuçta bezdi ve Avrupa'ya gitmeye karar verdi. Zaten bir süreden beri "İttihat ve Terakki"ye bağlı bazı kişiler Cemiyete girmesini de istiyorlardı.

Muray Bey Türkiye'yi terk etme nedenlerini şöyle madde halinde açıklıyordu:

"1 — Avrupa erbabı iktidarı ile efkârı umumiyesine Türkiye'nin ahvali hazırıyı dahiliyesi hakkında malumatı sahihe vermek...

2 — Ermeni meselesinin illet-ü hikmetini yâr ve ağ-

³⁶ İ. Abdullayev, *Hayret Verici Yazgısı Olan Bir İnsan*, "Sovetsky Dagestcen" 1989, n° 1, s. 43.

³⁷ M. Ali Âyni, *Canlı Tarihler*, c. II, İstanbul, s. 7.

³⁸ Şerif Mardin, *age*, s. 50.

yara iyice bildirmek,

3 — ...Gençlerin ilan ve terviçlerine layık ve ihtiyarların mizacına muvafık ve makul bir ıslahat programı tanzimi,

4 — ...maiyeti müstakileyi Şahaneden bad ile makamı saderetten ve nezaretlerden geçerek kaza kaymakamlığına varıncaya kadar bilcümle bendegân ve memurini devlet ... 'ifa-yı vazife' etmek yolunu bulmayı akıl edemiyordu..."³⁹.

Böylece Murat Bey, Fransa'daki Ahmet Rıza ile buluştu. Ne var ki Paris'te fazla kalmadı. Hidiv Abbas Hilmi Paşanın davetini kabul ederek Mısır'a gitti. Ve 1896 yılının 4 ocağında, Mısır'daki *Mizan*'ın ilk sayısını yayınladı.

Murat Beyin Mısır'daki çalışmaları Jön Türkler tarafından sert eleştirilere uğradı. Bu eleştiriler özellikle şu noktalar üzerinde toplanıyordu:

- Murat Beyin reformların sağlanabilmesi için Avrupa ülkelerinin yardımlarını istemeyi düşünmesi,
- Anayasanın tekrar yürürlüğe konmasının yeterli bir çözüm getirmeyeceği savının ileri sürülmesi,
- Halkın ikelliği nedeniyle bir devrimci eyleme iştirak ettirilmeyeceklerine inanmış olması...

Murat Bey *Mizan*'ın Mısır'da yayınlanan sayılarıyla birlikte "Parlamento" düşüncesine karşı çıkmaya, ve bu düşüneyi eleştirmeye başlamıştır. Bu konudaki düşüncelerini şu ahntıda izleyebiliriz:

"Zaten Parlamento usulünün şekli hazırda Avrupa'da bile istikbali olmadığına şüphe-i âbi danem yoktur. Fransa'da "Boulangisme" meselesi parlamento usulüne karşı fiilen ilk protesto demek olduğu gibi, sosyalizmin mihiçetin vücudu bile parlamento usulü aleyhinedir..." Bu noktada cahil olan halkın seçimlerde atlatılabileceğini, işin ehli olan kişiler yerine şarlatanları seçebileceğine değindikten sonra şöyle devam etmektedir: "Bu hal, erbab-ı Hükümeti Avrupa'da ziyadesiyle düşündürmekte olduğu gibi, eshab-ı fikri malumatı dahi işgal etmekte, parlamento usulünün yerine ikame edilecek başka bir usulü teharri eylemektedirler. Avrupa'nın müntehip Meclis ve müessesatı içinde asırlardan

beri mevcut olduğu halde henüz ehemmiyeti asliyelerini kaybetmemiş olan (Akademiye) ve sair ilmiye encümenleri nazar-ı dikkate alınarak bunların şu hal-i imtiyazlarını mahza intihap edenlerin iş erbabı bulunmasıyla tefsir ediyorlar. ... Bu itibarla; az çok devlet umuruna aşına adamlardan mürekkep mahdut bir Meclis-i Meşveret daha ziyade iş görebilir"⁴⁰.

Böylece Ahmet Rıza'da da izlediğimiz "elit" yaklaşımı ve bunlara ağırlık verme Murat Bey de de görülmektedir. Mamafih bu yaklaşımı uzlaşmacı bir tutum olarak ele alıp eleştirenler de vardır. Bu tarz eleştiriler sonraları başka vesilelerle de ortaya çıkacaktır.

Murat Bey Mısır'da çok kalmadı. İngiliz işgal yönetiminin başında bulunan Lord Cromer, Osmanlı Hükümetinin baskılarını öne sürerek Mısır'ı terketmesini sağladı. Paris'e dönen Murat Bey "İttihat ve Terakki Cemiyeti"nin Paris Şubesi reisliğine Ahmet Rıza beyin yerine getirildi. Böylece Murat Bey Cemiyetin liderlerinden biri haline geldi. Ama bu uzun sürmedi, Abdülhamit'in Paris'e gönderdiği "Ser Hafiye" Ahmet Celalettin Paşa ile yapılan uzun pazarlıklardan sonra, İstanbul'a dönmeyi ve "Af-ı Şahane"yi kabul etti. Bundan sonra, 1908 devrimi sonrasında ve 1909 karşı devrim olaylarında Murat Beyi tekrar sahnede görüyoruz. Kısa süren bu başarısız dönüşten sonra 1914'te öldü.

Murat Bey'in çok çalkantılı ve tek doğrultuda olmayan bu düşün ve eylem çizgisinde önemli olan birkaç noktanın altını çizmekte yarar vardır.

Öncelikle *Mizan*'ın Anadclu'ya ve halka dönük yapısına değinmekte fayda vardır. *Mizan*'ın bu eğiliminin Rusya'daki Narodnik akımlardan esinlendiğini kolaylıkla söyleyebiliriz. Murat Beyin bu konuda çok şey bildiği ve Narodnik'lerin etkisi altında kaldığı bir gerçektir. *Mizan*'ın bu köye ve halka yönelişi kendisine olan ilgiyi artırdığını söyleyebiliriz. *Mizan* açısından ikinci önemli nokta "Türkçülüğü"dür. Bu da Murat Beyin Dağıstan'daki özgürlükçü hareketlerin etkisinde kalmasından ileri gelen bir tutumdur. Bu davranış politik çizgide değil, dildeki arınmada görmektediriz.

³⁹ Murat, *Mücadele-i Milliye*, s. 64-67.

⁴⁰ Murat, *Taharri-i İstikbal*, Amedi Matbaası, İstanbul 1329, c. II, s. 310-311.

Çünkü “1880’lerde Türkçülük yapmanın tehlikeleri Türkçülüğün linguistik kisveye girmesine ve lisanıyatın içinden siyaset yapılmasını mecburi kılmıştır”.⁴¹

Mizan dilde Türkçeleşmeye yönelik bir eğilimini, o zamana dek görülmeyen “Millî kültür” kavramı ile pekiştiriyordu. Ne ki *Mizan*’da savunulan “Millî Kültür” ya da “Kültürel Bütünlük”, yaşanan dönemin gereği uyarınca teolojik (İslamî açıdan) unsurları da içermekteydi. Görülen odur ki, Yeni Osmanlılardan bu yana İslamî düşün ile yenilikçi düşünüyü birleştirme, bir orta yol bulma çabası Murat Beyde de vardır.

Yeni Osmanlılarda da izlerine rasladığımız “Toplumsal Andlaşma” yaklaşımı Murat Beyde daha gerçekçi bir zemine oturmuştur. Yeni Osmanlılar “Toplumsal Andlaşma”nın temelini İslamî “Biat” kavramına dayandırırken, Murat Bey olayı bir şirketleşme biçiminde ele almaktaydı. “Devlet bir şirkettir. Kavaid-i nakliye ve usûl-ü akliye bu babta mütefiktir. ...”. Bundan ötürü “Söğüt civarında konan dörtyüz çadırılık halk için (tabi) ve (metbu) usulü mevcut değildi. İhtiyarî bir şirkettir...” “Orhan Gazi zamanında ise yeni teessüs eden hey’et, Süleyman Şah evladına mahsus bir irat değildi. Hey’et-i umumiye teşkil eden bilcümle efradın mazarat ve menfaatte müştereken alâkadar buldukları bir (Şirket-i Osmaniye idi)”.⁴² Bu yaklaşım yıllar sonra Niyazi Berkes’de de görülmektedir. Devletin, “Şirket-i Osmaniye” biçiminde tanımlanması materyalist bir yaklaşım olarak kabul edilebilir. Şöyle ki, bu “Şirketin” devamlılığı ancak “genel refah” düzeyini sağlamasına bağlıdır. Ahmet Rıza’daki “Tarımsal ve Endüstriyel” gelişme temeli ile Murat Beyin bu düşünsel yaklaşımının arkasında ortak bir temel varlığı ortadadır.

Mizan’ın köye ve halka yönelik, “Narodnik”vârî tutumuna rağmen, Murat Bey’de egemen olan Elit’ci inançtır. Halkın cehaleti, kandırılmaya müsait oluşu gibi önyargılar Jön Türklerin genellikle halktan gelecek bir eylemi kuşkuyla karşılamalarına neden olmuştur. Bu kuşkuğu Murat Bey şöyle açıklamaktadır:

⁴¹ Şerif Mardin, *age.* s. 75.

⁴² Murat, *age.* c. I, s. 53.

“Garpta olduğu gibi, aşağıdan tazyik icrası bizde caiz değil itikadındayım. Çünkü bunca esbab-ı inkiraza rağmen, devletin yarım asırdanberi payidar olması halkımızın hükümetlerine karşı olan bir rabita-i maneviye semeresidir.” (Murat) Bu noktadan hareket eden Murat Bey, Osmanlı ülkesinde parlamenter düzenin ancak halkın eğitim düzeyinin yükseltilmesiyle kurulup, işleyebileceğini ileri sürüyordu. Meclis-i Mebusanı ve Anayasayı getiren Yeni Osmanlılar da şöyle suçlanıyordu Murat Bey tarafından: “Hiç biri durumun hakiki mahiyetini anlayabilecek bilgilere sahip değildi. Hiç biri Avrupa’da muhtelif istikametlerde birkaç asırdan beri sarfedilmekte olan enerjilerin mahsulü olan terakkinin münhasıran parlamento usulünün neticesi olduğunu düşünme hatasına düşmeden kendini alamamıştı. Bu yanlış düşünceler dolayısıyla ki, şirketler kurmaya, halkı kendi kendine eğitmeye ve çalışmaya ve devleti okul gibi amme menfaatine hizmet eden diğer teşekküller kurmaya teşvik edeceklerine, ne özünü anladıkları ve ne de şumulünü idrâk ettikleri bir hürriyetin faydalarını övmekle iktifa ettiler”.

Bu düşüncelere çok sonra, çoğulcu demokratik yaşamda bile raslanmıştı. Halkın, eğitilmeye kadar yönetime etkin bir biçimde katılamayacağı yargısı da bu düşüncelerin doğal bir sonucu olmaktaydı.

Dikkat edilirse, Mizancı Murat da kendisinden önceki Yeni Osmanlılar gibi soyut bir halk kavramına dayanmaktadır. Halkın toplumsal sınıflarda somutlaştığını görmemektedir. Egemenlikle sınıf ilişkisini de kavramamaktadır. Sonuçta da “halkın modern müesseselere intibakını sağlamak, onları ilerde kurulacak bir parlamentoya iştirak etmeye hazırlamak için, üst düzeydeki asker-sivil bürokratlardan seçilecek bir meclisin kurulmasını öneriyordu.

Murat Beyin 1876 anayasasına olan güvensizliği, “İttihat ve Terakki” cemiyetinin Paris şubesi başkanlığına gelişine kadar sürdü. O kısa süre içinde 1876 anayasasının yürürlüğe girmesini öneren birkaç yazı yazdı.

Mizancı Murat dönemi Osmanlı aydınının dramatik yansımını yansıtan bir yaşam, düşün ve eylem çizgisine sahiptir. Özgürlükçü mücadelenin devrimci doğrultuya ulaştığı bir ortamda büyüdü, gelişti. Osmanlı ülkesine geldiğin-

de, kendinde bileşkelendirdiği çizgiyi sürdürmek istedi. Taşdığı "Narodnik" izlerle, Osmanlı toplum yapısı arasında sağlıklı bir ilişkiyi hiç bir zaman kuramadı. Sınıf kavramından yoksundu. Osmanlı bürokrati ile toplumun halk diye adlandırılan diğer katmanları arasındaki çelişki, temel çelişki imişçesine, onu yanılttı. Halkın eğitim düzeyindeki gerilikten ürktü... ve zaman zaman oportünizme varan gelgitlerle salınıp durdu.

c) ABDULLAH CEVDET VE İÇTİHAD

Abdullah Cevdet Jön Türk hareketine İbrahim Tomo'nun öncülüğündeki gizli örgüte girerek katılmıştır. 1869 yılında, bazı kaynakların Kürt olduğunu ileri sürdüğü bir aileden doğmuştur. Ne ki, yaşamı boyunca Kürtçülük eylemlerinin dışında kalmıştır. 1889'da Askerî Tıbbiye'ye girmiş, burada daha birinci sınıfta iken "İttihat ve Terakki"nin kurucuları arasına katılmıştır. İlk gençliğinde dindar olduğu söylenmektedir. 1893-94'lerde yazdığı bir şiirde günün yönetimini eleştirdiği için birara tutuklandı. Okulu bitirdikten sonra tekrar tutuklanarak Fizan'a sürüldü. Burada pratisyen hekimlik yaparak biriktirdiği paralarla Paris'e geldi. İlk anlarda Ahmet Celalettin Paşanın ve sefaret kâtiplerinden Ali Kemal'in etkisi ya da uyarıları sonucu devrimciliğe bulaşmadı. Ne ki bu çekimserliği kısa sürdü ve Abdullah Cevdet, Jön Türklerin Cenevre grubuyla birlikte Osmanlı adlı yayın organını çıkartmaya başladı. 1899 yılı sonbaharına kadar yazıları Osmanlı'da çıktı. Aynı dönemde *Meşveret*, *Kanun-u Esasi* ve *Sada-yı Millet* gibi Jön Türk organlarında da yazılar yayınlıyordu. Bu yoğun yazın faaliyetine rağmen, Abdullah Cevdet, sınırlı sayıda basılan dergi veya gazetelerle etkin bir mücadele verilemeyeceğine inanmıştı. Bu inancını ve onu izleyen davranışını kendisi "Hadd-i Te'dip"te şöyle açıklamaktadır. "Anlamıştım ki, karileri yüz adedi geçmeyen kuru sözlerle, kuru kafalara ab-ü tab vermek muhal-i ender muhaldir. O kadar güzide mahkumin-i siyasiyenin tahliyesine ve bir dereceye kadar terfikine muvaffak da olunca hükümeti seniyenin bir memuriyeti kabulü hakkındaki teklifini kabul ettim." Abdullah Cevdet burada değindiği affı (Fizan'daki arkadaşları için elde etmiş-

ti) 1898'de sağladı.

A. Cevdet tayin edildiği Viyana Sefareti tabibliğinde üç yıl kaldı. Bu üç yıl onun düşünsel gelişimini sağlayan dönemdir. "1903'te Viyana Sefiri, Abdullah Cevdet'in tekrar muhalefet yapmaya başlayacağını sezerek kendisine hakaret etti. A. Cevdet de Sefiri düelloya davet etti. İmparatorluk polisi, bunun üzerine, A. Cevdet'i sınır dışı etti".⁴³

Abdullah Cevdet'in Viyana'da geçirdiği üç yılın, onun açısından, yararlarına bir önce değinmiştik. Özellikle eğitim, batı kültürünün Türkiye'ye getirilmesi sorunları öncelikle üzerine eğildiği konulardı. Batı klasiklerinin Türkçeye çevrilmesini sağlayacak, batı kültür ve düşüncesine açık bir dergi yayınlamayı o günlerde planlamıştı. Mısır'da yaşayan ve o zamanlar Jön Türklere iltihak etmiş bulunan Ahmet Celalettin Paşanın yardımıyla matbaasını Cenevre'de kurabildi.

İçtihad dergisinin ilk sayısı 1904 yılında çıktı. Ne var ki, Abdullah Cevdet Padişah aleyhine, onu küçük düşürücü bir şiir yayınladığı için İsviçre'den çıkarıldı. O da matbaasıyla birlikte Mısır'a giderek faaliyetlerine orada devam etti. *İçtihad* batı düşün ve sanat akımlarını Türk okuyucularına tanıtmaya yönünde yayın yapıyordu. Bu arada Jön Türkleri de düzeyde kalan düşüncelerinden ötürü eleştiren yazıları da dergide yer almaktaydı. *İçtihad*'taki eleştiriler Abdullah Cevdet'le Ahmet Rıza, Bahattin Şakir gibi Jön Türk önderlerinin aralarını açmaktaydı. Nitekim bu nedenlerle Abdullah Cevdet 1908'den hemen sonra yurda dönmedi, ancak 1911'de İstanbul'da matbaasını kurarak *İçtihad*'ı yayınlamaya devam etti. *İçtihad* sonuna kadar batı kültürüne bağlı bir dergi olmayı sürdürdü. Laik tutumu aleyhine çeşitli davalar açılmasına neden olmaktadır. Abdullah Cevdet Cumhuriyetten sonra da dergisini yayınladı ve ölümüne kadar *İçtihad* aksamadan çıktı. Sonradan Atatürk devrimleri diye nitelenen birçok yenilikçi hareket, düşünsel kökleri itibarıyla Cevdet'e ve *İçtihad*'a dayanır. Örneğin latin harflerinin kabul edilmesi yolunda ilk ciddi yazı Cumhuriyetin ilâminden çok önceleri *İçtihad*'da çıkmıştır. Laisizm yönünden

⁴³ Şerif Mardin, *age.* s. 166.

A. Cevdet'in savları ile Mustafa Kemal'in düşünceleri arasında büyük benzerlikler vardır.

Abdullah Cevdet'te ekonomi zayıf, belirsiz diyebileceğimiz bir etkiye sahiptir. Ahmet Rıza'da ilerlemenin belirleyici nedenleri arasında sayılan "tarımsal ve endüstriyel gelişme gereğine" karşılık, A. Cevdet çok soyut düzeyde para kavramına değinir. Şu noktanın altını çizmede yarar vardır. Abdullah Cevdet de dahil olmak üzere, Jön Türklerin hemen tümü ekonomi konularına hiç önem vermemişler; daha doğru bir deyimle "ekonomik konuları anlamakta güçlük çekmişlerdir". *İctihad* ve Cevdet'in düşün çizgisindeki en önemli nokta "anti-monarşist" tavrıdır. Daha 1905 yılında saltanat sorunu *İctihad*'ta açık bir biçimde tartışılmıştır. Konu (yani saltanat ve devredilmesi sorunu) Abdülhamit'in kendinden sonra, dördüncü oğlu olan Burhanettin Efendinin tahta geçmesini istemesi üzerine ortaya çıktı. A. Cevdet çok açık bir şekilde şunları yazdı: "Vatanın selameti, usulü veraseti değiştirmekte değildir. Vatanın selameti herşeyden önce milletin uyanmasında ve âkil, münsif, kanun-u şer'i ümmete tabi olmayacak hiç bir hükümdarı metbu tanımayacak bir derece kuvvete vusulündedir". Anti-monarşist tutumunu her geçen gün şiddetlendiren Cevdet ve *İctihad*, Osmanlı deyiminin devlet adı olarak kullanılmasını bile eleştiriyordu. "Benim fikir ve nazarımca (milleti Osmaniye) demekle (ibadî Osmaniye) demek müsavidir. ... Dünyada hangi millet, hangi devlet vardır ki hanedanı hükümdarisinin ismiyle tanınsın. Almanya Hohenzollern milleti veya devleti deniliyor mu? Emin olunki sizin taşıdığınız isim esaret ufuneti neşrediyor. Nandedan-ı Osmaninin Türkiye'ye "memaliki Osmaniye" ahalisine "Milleti Osmaniye" namı vermesi bu hanedan efradının kendilerini hep ve ahalili hiç addetmekte olduklarına bir delildir"⁴⁴

Bu düşüncelerle açıkça monarşinin varlığı tartışılmaktaydı, A. Cevdet batılı, radikal bir aydın olma çabasını her yapıtıyla ortaya koymuştur. Bu konuda zaman zaman "Batı Avrupa'dan damızlık insan ithalini" düşünecek kadar ileri gittiği de olmuştur. Ne ki genel çizgileriyle Cevdet ve *İcti-*

⁴⁴ Abdullah Cevdet, *İctihad*, Mayıs 1905, s. 255.

had'ı incelenecek olursa laik, radikal ve batıcı düşünün bir iz bıraktığını kolaylıkla söyleyebiliriz.

d) OSMANLI GAZETESİ VE ÇEVRESİ

Murat Beyin bir anlama Abdülhamit'e teslim olmasından sonra Jön Türklerle padişah arasında büyük bir pazarlık dönemine rastlıyoruz. Kişiliği ne olursa olsun, bir çok Jön Türk yapıtlarını Abdülhamit'e satma, bir memuriyet elde etme yarışına girmiştir. Bu yöntem Türkiye'de muhalefet yapan aydınların, bugün de, çekinmeden başvurdukları bir usuldür.

Murat Beyin kendilerini terk etmesine rağmen Cenevre Grubu, Ahmet Rıza ile birleşmemiş, bir gazete çıkarmaya karar vermiştir. Grubun fiilen liderliğini yapan Çürüksulu Ahmet Bey, bu gazete işinde Ali Kemal'e güveniyordu. Ne var ki Ali Kemal önce Celalettin Paşa ile vardığı anlaşmayı bahane etti, sonra da gazeteyi çıkarmak için para istedi. Bu durum karşısında Ali Kemal Cemiyetten kovuldu, o da Padişahın teklif ettiği memuriyeti kabul ederek Brüksel'deki Osmanlı Sefaretine ikinci katip oldu.

Ali Kemal'in devreden çıkmasından sonra İshak Su-küti, Tunalı Hilmi, Abdullah Cevdet, Nuri Ahmet, Halil Mu-vaffak, Akil ve Refik Beyler *Osmanlı*'yı çıkardılar. Bu grup da öncekiler gibi yayın organını çıkarmadan evvel Padişaha bir Islahat önergesi gönderdi, sonra da o döneme kadar alışılmamış sertlikte bir muhalefete başladı.

Osmanlı'nın kurucuları genç, ve çoğunluğu asker kökenliydi. Bu olgu, cemiyetteki ağırlığın yaşlı ve sivil gruptan genç askerlere doğru kaydığının önemli bir kanıtıdır. Örneğin Tunalı Hilmi, 1896'da "Osmanlı İhtilal" partisini kurmuş, devrimci "hutbe"ler yazmış bیریdi. Bu hutbelerde şunu açıkça söylüyordu: "Ey Gaziler, bilirsiniz ki bu millet asker oğlu asker bir millettir. Bu millet askerlik sayesinde büyümüştür" diyerek ordu motifini ön plana ittikten sonra "Askerler... Ey Gaziler... Arş... Hükümet konaklarına dolunuz, Yıldızın altını üstüne getiriniz. Ondan yana sıçan yürekleri öldürünüz. Münafıkları, casusları, rüşvetçi memurları hep gebertiniz."

Devrim düşüncesi ilk defa yaygın bir biçimde *Osman-*

lı'da ele alınmıştır. *Osmanlı*'nın savunduğu devrim düşüncesi askerler kadar halkı da etkilemeyi amaçlamaktaydı. Gerçi bu halk gene soyut bir kavramdı, tüm toplum katmanlarını kapsıyordu ama buna rağmen devrim eylemi içinde düşünülmesi o dönem açısından ileri sayılabilecek bir aşamaydı. Halkı aydınlatma yönünde propaganda yapmayı planlamışlardı.

Osmanlı ve çevresindekilerin soyut da olsa, bir halk kavramına sarılmaları üst düzeyde bürokratlardan umudu kesmelerinden ötürüydü. Onlara göre bürokratlar bir "sınıfı erazil ve esafil"dir. Ne ki bu yargılarına rağmen diğer Jön Türkler gibi (Prens Sabahattin dışındakiler kastedilmektedir burada) bir elit çıkmazına onlarda gireceklerdir. Şöyleki: hitap ettikleri, halk diye nitelendirdikleri gerçekte Rumeli'deki orta sınıflardı. Bir yandan soyut "halk" imajı çevresindeki sevgi ve saygı duyguları, diğer yandan da halkın devrimci çabaları takdir etmemesi, onları arkalamasından gelen yılgınlık Osmanlı Gazetesinin çevresindekilerin içinde bulunduğu dramatik ikilemi vurgulamaktadır. Bu ikilem ve onun yarattığı yılgınlık şu satırlarda açık bir biçimde ifade edilmektedir:

"Feda etmek mecburiyetinde olduğunuz enerji ve kabiliyetlerin, halk bu fedakârlığın manasını idrak edecek duruma gelinceye ve hiç olmazsa (şu veya bu gaye için kendini feda etti) deyinceye kadar pek az faydası olacaktı" (*Osmanlı*). Halk'ı devrimden yana çekmek, ona bazı değer yargılarını kabul ettirebilmek sorunu her Osmanlı Aydını gibi Jön Türkleri de uzun süre işgal etti; bu nedenle propaganda yöntemleri üzerine eğildiler (özellikle Le bon'un yazıları etkili oldu), kendilerine göre bazı teknikler geliştirdiler. Ne var ki toplumun sınıfsal içeriği konusunda açık bir bilgileri ya da tutumları olmadığı için başarıya ulaşamadılar. Sonunda, Prens Sabahattin'in dışında, elitçiliğin ve hatta bir yerde pozivitizmin tuzağına düştüler.

Mamafih Osmanlı ve çevresindekiler emperyalizm, Türkçülük ve Amele sorunu üzerinde diğer Jön Türk grubuna oranla daha bir açık ve kesin tavır alabilmişlerdir. Osmanlı, Girit meselesinin de etkisiyle, açık bir anti-emperyalist çizgidedir. Bu çizgideki düşüncelerini sergilerken bilinçsiz

de olsa sınıf konusuna değinmektedirler. Örneğin saltçı Pa-dışahın batı ülkelerince arkalanması olayını şöyle açıklamaktadırlar; "Sultan, barbar karakteri dolayısıyla, zengin sınıfların, yani bir ekalliyetin aleti olarak kullanılmak isteyen hükümetler tarafından beğenilmektedir" (*Osmanlı*). Bu yazının yanısıra daha önce yayınlanmış bir başka yazıya da aynı açıdan değinmekte yarar vardır. *Osmanlı*'nın 10 mart 1898 tarihli sayısında yayınlanan bu yazıda "iktisadi bir konuya değinmemizin sebebi, şark meselesinde "müslüman fatalizmi" nakaratının, Avrupanın, Osmanlıların, Türklerin, Arapların, Ermenilerin, Yunanlıların haysiyetleriyle oynamak ve mahvetmek şeklindeki caniyane gayretlerini saklamak için kullandığı bir maske olduğunu bilmemizden ileri gelmektedir" denerek, emperyalizmin kullandığı aldatmaca (yapay da denebilir) sorunlara değinilmektedir.

Dikkat edilirse, yukardaki alıntılarda, emperyalizmin sınıfsal niteliğine değinilmektedir. "Zengin sınıflar", "Bir ekalliyetin aleti olma" gibi tamlamalar sözünü ettiğimiz sınıfsal içeriği yansıtmaktadır. Bunlara ilaveten *Osmanlı*'da işçi sınıfı meselesine de değinilmektedir. Osmanlı'da görülen Anti-emperyalist temanın bir özelliği de amele problemiyle birlikte mütalea edilmesidir. *Osmanlı* bu konuyu ele alan ilk Jön Türk gazetesidir. *Osmanlı*'nın 15 mayıs 1898 tarihli sayısında şunları okumaktayız: "Avrupa Akvamı tarih-i terakide müntehayı kemale takarrup ettikçe insanlar, insaniyet, heyet-i içtimaiye başka bir devre, yeni bir çağa giriyor. Mektepler, Darülfünunlar, kemalat-ı beşeriyeyi umuma bahs-ü infaz ediyor... Hürriyetin kemali, nüfusun tezayüdü, fabrikaların, makinaların artması da işin azalmasına mücip olduğundan hal-i hazırda Avrupayı müşkülata düşüren istikbalde ise maişeti insaniyeyi bir hal-ı diğere kalb etmek istidadını haiz olan ve ciddien erbabı siyaseti düşündüren Amele meselesi namıyla meşhur mesail-i muğlike-i içtimaiyenin halli yaklaşıyor..."

Osmanlı anti-emperyalist çizgide en tutarlı muhalefeti Bağdat Demiryolu imtiyazına karşı yapmıştır. 1 şubat 1898 de yayınlanan "Tabaka-i Bâlâdan" adlı yazıda, Alman kapitalistlerinin demiryolu ve sulama işlerini örgütleme ama-

ciyla Anadolu'daki faaliyetlerine, bu arada Bağdat Demiryolu nedeniyle verilen kilometre garantilerine, Almanya'dan alınan borçlara ve nihayet Alman subayların Osmanlı ordusunda uzmanlık yapmalarına karşı çıkılıyordu. Bu çıkış Jön Türklerin o güne kadar izledikleri politika açısından beklenmeyen bir muhalefettir.

Osmanlı'da yayınlanan yazılarda bir düzeysellik görüldüğü ileri sürülen bir savdır. Bu sava bütünüyle iştirak edemeyeceğiz. Yayınlanan yazılarda halkın anlaması için çarpıcı ve düzeyde kalan eleştirilere, belgelere yer verilmeyle birlikte anti-empyralist çizgi, kıyam vb. gibi konularda o güne kadar ulaşılmamış bir etkinlik çizgisine varılmıştır. Bu nedenle *Osmanlı*'yı düzeysellik suçlama seçkin aydın oyununu oynamaktan başka bir şey değildir.

Osmanlı Gazetesini çıkaran grup içinde, "ihtilal" diyenlerin başında Tunalı Hilmi gelmekteydi. Tunalı Hilmi'nin "hutbe"lerinde devrimci çağrılar ne denli yoğunluğa sahip olduğunu daha önceki bir alıntıda sergilemiştik. Tunalı Hilmi'de pratik ifadesini bulan devrimin öğretisini 1 şubat 1898 tarihli *Osmanlı* Gazetesinde yayınlanan "Kıyam" adlı yazıda görmekteyiz. Bu yazıda bir "Heyet-i İctimaiye" kavramı geliştirilmektedir. Bu "Heyet-i İctimaiye"nin yönetimi, gelişimi vb. gibi konularda "Vazı Kanun", "Erbab-ı hal ve akıl", ve "Ehl-i Siyaset" denilen uzmanlara ihtiyacı vardır. "Toplum işlerinin idaresi böyle bir müte-hassıslar zümresinin eline teslim edilmediği takdirde (Taksim-i Mesai) ve (Tervic-i Amal-i Umumiye) kanunlarına tecavüz edilmiş olunurdu. Halka tanınan kıyam hakkı toplum yönetiminin böyle bir seçkin-uzmanlar grubuna verilmesi için kullanılabilirdi. Yani halk, "büyük kitle" ancak seçkin-uzmanlar lehine kıyam etme hakkına sahipti. Kıyam'ın niçin bir çözüm olduğu ve nasıl tanımlandığını adı geçen makaleden alıntılarla göstermeye çalışalım: "... bir milleti akibeti vahim olan bu marazı muhlikeden tahlise çare, hukukuna tecavüz edilenlerin mütegalip aleyhinde kıyamıdır".

"Kıyam, zayıf ve hasta bir millete hayatı taze iktisap ettirir deva-yı yegânedir. Bir defa fenn-i tarihe müracaat edelim. O zaman görürüz ki bir müstebitin, bir zalim'in

dest-i idaresinde oyuncak ola ola insanlığı unutmuş, cehalete batmış, adeta hayvaniyete takarrup eden bir millet ancak kıyam'ın nefaha-i hayat behşasıyla düştüğü dereki-i sefileden kalkabilir".

"Kıyam" makalesi *Osmanlı* Gazetesi ve çevresindekilerin halkın katılımı ile bir ihtilali düşündüklerini göstermektedir. Ne ki bu ihtilal bir seçkin uzmanlar grubunun iktidarı için yapılacaktır. 19'uncu Yüzyılın sonunda toplumun antagonist sınıfsal içeriğini farketmeden sınıf-iktidar ilişkisini bilmeden ya da bilinçli bir şekilde gözler önüne sermeden oluşturulabilecek bir ihtilal modeli ancak bu nitelikleri kapsayabilir. Buna rağmen, yanlış, sapmalı ihtilal modelini kurmaları bir yana, *Osmanlı* ekibi, Jön Türk hareketine "ahlâkı içtimaiye" gibi laik bir toplum anlayışına dayanan kavramları getirmiştir. Bunun da ötesinde burjuva-liberalist tutumu burjuva-devrimci yöne yöneltecek ilk girişimleri yapmışlardır. Saltçılığa kesin ve sert bir şekilde karşı koyarlarken gene ilk defa "İdare-i Cumhuriy-ye" deyimini kullanmışlardır. Gerçi bu deyim içeriğini doğrudan doğruya savunmamışlardır ama, "İdare-i Müstebide"nin zıddı olduğunu belirleyerek olmayana ergi yöntemiyle aralamışlardır.

Osmanlı'nın Abdülhamit'e karşı sürdürmeye çalıştığı sert eleştiri düzeyi, laik tutumu, dayanmayı amaçladığı orta sınıfların tepkisini çekmişti. Örneğin Tunalı Hilmi, Mısır'da *Hak* adlı yeni bir yayın organını örgütlemeye gittiğinde *Hak* gazetesine din'i yazınız, Kanun-u Esasiden daha güzel olmasına gayret ediniz, Abdülhamit'e çok sövüp, saymayınız. Öyle olursa makbule geçer. Hariç Memalikte rağbet bulur... Böyle şeyler ahaliye bizden nefret ettirmeye sebep oluyormuş"⁴⁵ gibi öğütlerle karşılaşmıştır. Bu öğütlere ve tepkilere rağmen *Osmanlı* doğru bulduğu çizgiyi bir süre daha sürdürmüştür.

Ceneyre Jön Türkleri dağıldığında *Osmanlı*'nın sahipliği Prens Sabahattin'in babası damat Mahmut Celalettin Paşaya devredildi. Bundan sonra *Osmanlı*'nın İngiltere'de yayınlandığını görüyoruz. 1902 kongresinden sonra gazete Jön

⁴⁵ A. Bedevî Kuran, *İnkilâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki*, İstanbul 1948, s. 128.

Türklerin "Osmanlı Hürriyetperver Cemiyeti" adıyla anılan grubunun yayın organı haline geldi. Yaklaşık birbuçuk yıl sonra da kapandı.

e) PRENS SABAHATTİN'DE SOMUTLAŞAN YENİ AKIM

Prens Sabahattin'in Jön Türk hareketi içersinde görülmesi, bu hareketi olduğu kadar, değişik ölçülerde günümüze kadar uzanan düşün akımlarını ve eylemlerini etkilemiştir. Osmanlı Meclis-i Mebusan'ından Birinci Büyük Millet Meclisine, ondan da çok partili yaşamın meclislerine kadar uzanan siyasal kutuplaşmanın kökeni ve de en azından bu kutuplaşmanın doğmasına neden olmuştur.

Prens Sabahattin, Abdülhamit'in kızkardeşiyle evli olan Damat Mahmut Paşanın oğludur. Yani Abdülhamit'in yeğenidir. Mahmut Paşa anayasanın tekrar yürürlüğe konmasından yana idi. Fakat çabaları saray ve çevresince iyi karşılanmadı, tüm görevlerinden soyutlandı. Bu durumda iki oğlunu, Prens Sabahattin ve Lütfullah'ı yanına alarak kaçtı. Abdülhamit saraya mensup üst düzeyde bir Paşanın yurt dışında sürdüreceği muhalefetten ürkererek kendisine çeşitli araçlarla geri dönmeyi teklif etti. Bunların hepsini reddeden Mahmut Paşa, Ahmet Rıza'ya mektup yazarak işbirliği önerisinde bulundu.

Prens Sabahattin bir yandan F. Le Play ve E. Desmouline'nin toplum bilim öğretilerine merak sarp, bunlar üzerinde çalışırken, bir yandan da Jön Türk eylemlerine aktif olarak katılıyordu. 1901 yılında Prens Sabahattin ve kardeşi Lütfullah bir "genel çağrı" yayınladılar. Bu çağrıda ülkenin içinde bulunduğu genel durumun sergilenmesinden, ve despotizmin yerilmesinden sonra tüm Osmanlıların bu saltçı düzene karşı savaşmaları isteniyordu. Çağrıda "amacımız, Türk, Arap, Arnavut, Ermeni, Makedonyalı, Yunan, Kürt, Yahudi ve bütün yurttaşların güçbirliğini sağlama uğruna çalışmak ve böylece bugünkü kötü gidişe son vererek, yarınki hakbilir yönetimin ilk temel taşlarını koymaktır" biçiminde bir hedef belirlenerek bütün etnik grupların bu hedef çevresinde toplanmaları arzulanıyordu.

Genel çağrının yayınlanmasından sonra, tüm özgürlük

savaşçılarının etnik kökenlerine bakılmaksızın katılacakları bir Jön Türk kongresinin toplanması için girişimlerde bulunuldu. Jön Türk'lerin kendi içlerinde bölünmüş olmaları, kongrenin toplanmasında birçok zorlukları ortaya çıkardı. Nihayet uzun uğraşlardan sonra 4-9 şubat 1902'de ilk Jön Türk Kongresi toplandı. İlk oturum, Jön Türk hareketine sempati duyan Fransız Akademisi üyelerinden M. Lefevre Pountalis'in evinde yapıldı. Sonraki oturumlara Prens Sabahattin'in evinde devam edildi. Kongreye 60-70 delege katıldı. İmparatorluğa bağlı türlü etnik grupların yanısıra, Prens Sabahattin, İsmail Kemal, Halil Ganem, Ali Haydar Mithat, İbrahim Temo, Nazım Bey vb. gibi. Jön Türk hareketinin ileri gelenleri de bu kurultaya gelmişlerdi. Kongrenin ilk oturumundan itibaren delegeler iki gruba ayrıldılar: Müdahaleciler ve Adem-i Müdahaleciler. Prens Sabahattin ve Kongrenin çoğunluğu müdahaleciler grubunu oluşturuyorlardı. Nitekim bu grubun etkisiyle kongre şu noktaları içeren bir karar suretini kabul etti.

1 — Yirmibeş yıldır egemenliği altında bulunduğumuz ve İmparatorluğun başına gelen tüm felâketlerin tek kaynağı ve tüm insanlığın utanç vesilesi olan bu baskı rejimiyle, Osmanlı halkları arasındaki her türlü ilişkiyi yadsıyoruz.

2 — İmparatorluğun çeşitli halkları arasında Hattı Hümayun ve uluslararası andlaşmalarla sağlanacak haklardan ayrılık gözetilmeksizin eşit olarak yararlanmalarını sağlayacak bir birlik yaratmak amacındayız. Bu birliktedir ki, yönetime katılma gibi haklı ve yasal istekleri yerine getirilecek, tüm yurttaşlara eşit hak ve görevler tanınacak, ve bu birliğin sürebilmesi için biricik koşul olan, Osmanlı Tahtına ve Hanedanına karşı bağlılık duygusunun uyanması sağlanacaktır.

3 — Koşullar ne olursa olsun, ülkenin tüm halklarının çıkarlarını korumak için, tüm gücümüzü aşağıdaki üç amaca yönelteceğiz:

a) Osmanlı İmparatorluğunun bütünlüğünün ve bölünmezliğinin sürdürülmesi,

b) İlerleyebilmenin gereği olan, ülke içi barış ve düzenin yeniden kurulması,

c) İmparatorluğun temel yasalarına, ve özellikle de, im-

paratorluğumuz halklarının siyasal hak ve özgürlüğünün ve genel reformlarının, yasa dışı yönetime karşı sağlam ve gerçek koruyucusu 1876 anayasasına saygı duyulması.

4 — Uluslararası andlaşmalara ve özellikle Berlin Andlaşmasına duyduğumuz kesin ve sarsılmaz saygımızı bir kez daha belirtiriz. Bu andlaşmanın Türkiye'yi ilgilendiren görüşleri, İmparatorluğun tüm eyaletlerine yayılacak ve bunaları da kapsar duruma getirilecektir.

Karar sureti çeşitli etnik grupların ve "fraksiyon"ların sürdürdükleri özgürlükçü eylemleri uzlaştırmaya ve ortak bir bileşke bulmaya çalışan bir metindir. Ne var ki, grupları tam anlamıyla tatmin etmekten uzaktır. Nitekim Ermeniler, çoğunlukta oldukları yörelerde, reformları sağlayınca kadar bağımsız eylemlere devam edeceklerini bildirirken; Ahmet Rıza'nın liderliğini yaptığı bir başka Jön Türk grubu da şu bildiriye yayınlıyordu: "Kongreye katılmakla tüm Osmanlıların bir birlik oluşturacağını ve bu birlikten güç bulacağımızı umut ediyorduk. Son derece haklı umutlarımızda düş kırıklığına uğradığımızı üzülenek bildiririz."

Bu kongre Jön Türk grupları ile İmparatorluğun diğer halklarının özgürlükçü örgütleri arasında ortak bir program oluşturma amacıyla toplanmıştı. Bu sonuca erişilmedi. Aksine Jön Türk hareketi, iki düşün akımına bölündü. Bu akımlar içersinde daha bir kristalleşti. Jön Türkler Tarık Zafer Tunaya'nın belirttiği gibi; "bu kez de, yıkıcı olmaları gereken yerde müttefik, yapıcı olmaları gereken yerde tam anlamıyla birbirlerinden ayrıldılar."

Ortaya çıkan iki gruptan birincisi Ahmet Rıza'nın grubuydu ve bu grup "Terakki ve İttihad Cemiyeti" adlı örgütü oluşturdu. Prens Sabahattin'in önderliğindeki ikinci grup ise "Teşebbüsü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti" diye nitelenen örgütü kurdu.

"Terakki ve İttihad Cemiyeti" güçlü bir merkezîyetçi yönetime inanıyordu. Örgüt, hem dernek olarak hem de içerdiği düşünsel ilkeler açısından "İttihad ve Terakki"nin devamı sayılabilir. Ahmet Rıza'nın yanısıra Samipaşazade Sezai, Prens Mehmet Ali Paşa, Ahmet Saip, Sait Mahir, Dr. Nazım ve Bahaattin Şakir yeni örgütün çekirdeğini teşkil ediyorlardı. Grup yurt içindeki küçük komitelerle sıkı bir

ilişki içinde çalışıyordu. İki yayın organı vardı; *Meşveret* ve *Şûra-yı Ümmet*. *Şûra-yı Ümmet*, 1902'deki kongreden sonra, aynı yılın nisanında yayınlamaya başladı.

Prens Sabahattin önderliğindeki ikinci grupta Ahmet Fazıl, İsmail Kemal Dr. Rifat, Dr. Nihat Reşat, Dr. Sabri, Albay Zeki, Milaslı Murat bulunmaktaydı. "Teşebbüsü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti" düşünsel temel açısından Prens Sabahattin'e bağlıydı. Onun düşününü benimsemişti. Prens Sabahattin'in düşüncesi, 1908 devriminden sonraki bazı siyasal akımların ideolojik temelini hazırlanmasında ağırlıklı bir paya sahiptir.

Şerif Mardin, Prens Sabahattin'in düşüncesini oluşturmuş öğeleri temelden başlayarak şöyle sıralamaktadır:

- a) Bir insanın ideali,
- b) Bu insanın idealini gerçekleştirecek bir eğitim teorisi,
- c) Bu insanın idealine uygun bir toplum tasavvuru,
- d) Mevcut toplumların yapısını tahlil etmeye yarayacak bir toplum tahlil yöntemi.

Prens Sabahattin'in bu sıralama uyarınca oluşturduğu düşününde ağırlığı olan nokta "Merkezîyetçi yani bürokratlar" arasındaki ilişkiye, o döneme kadar hiç kimsenin bakmadığı, bakamadığı bir açıdan yaklaşma cesaretini göstermesidir.

Prens Sabahattin güçlü bir merkezî yönetimin, bireye önem vermeyen bir toplumu oluşturmada en büyük etken olduğunu söyledikten sonra, bu tip toplumlarda merkezî otoritenin ajanları durumunda olan memurların ceberrutluğuna, Osmanlı örneğine atıf yapmak suretiyle, şöyle değinmektedir: "... kuvvei icraiye temellük eden o arsızlar kafillesi şahsın her tecelli-i ulviyesine hayvanca saldırıyorlar, ta ki darabat-ı istibdat altında hiç bir baş kalkmasın, seviye-i millette herkes hemayar olsun."⁴⁶

O dönemde bürokrasi ve bürokratlara yönelik böylesine sert ve acı bir eleştirinin yöneltmesi, alışılmamış bir olaydı. Büyük çoğunluğu asker-sivil bürokratlardan oluşan Jön Türkler yönünden de durum sarsıcıydı. Gerçi daha önce de bürokrasiye hücumlar olmuşsa da, bu hücumlar sadece bir

⁴⁶ Prens Sabahattin, *Terbiye-i Milliye*, Terakki, Haziran 1908, s. 33.

bölük, üst düzeydeki bürokrata yönelikti. Prens Sabahattin ise şikâyet edilen saltçılığın bürokrasi ve merkezîyetçi yapıdan ileri geldiğini söyleyerek bütün Osmanlı bürokrasisini suçluyordu: “Mevakii Aliye kuvvei icraiye tarafına yani memurlara, onların maişeti ise aldıkları maaşa ve bittabi o maaşın geldiği tarafa bağlı. Nasıl olmasın ki, hükümet kapisından çıkar çıkmaz sokakta kalacaklarına hepsi iman getirmiş. O halde, servet, ikbal, iktidar her şey hükümdardan geleceği için bütün gözler onun gözüne girmeye, onun gözü ise tahakkümü artırmaya dikiliyor.”⁴⁷

Kuşkusuz, Prens Sabahattin’in düşünüşünde bugün de önemini koruyan konu demokrasi anlayışıdır. Parlamento ona göre, “müphem ve kendisince tayin edilecek bir milli iradenin bulucusu değil, bir kontroller sisteminin üst kademesidir.”⁴⁸

Bu yaklaşımı açık bir şekilde, *Terakki*’nin nisan 1906’da çıkan sayısında yer alan “Gençlerimize Mektup” adlı makalesinden yapılan şu alıntıdan saptayabiliriz: “Merkezîyete inhisar ve istinad eden meşrutiyette teftiş memleketin bir noktasından başlayarak cihat-ı sairesine intişar eder. Memurunun kısmı azamını merkez tayin ettiği için Vilâyetlerin Mesalih-i umumiyesi onlardan müteessir olmayan efrad-ı ile idare olunur. Bu idare ister bir kişi tarafından gelsin (hükümdar), ister beşyüz kişi (parlamento) neticelerin her ikisi de aynı kapıya çıkar: İstibdat. Değişen keyfiyet değil kemiyet. Ademi Merkezîyete istinad eden meşrutiyette ise teftiş, memleketin eczasından, nahiyelerden başlayarak tedricen büyüye büyüye merkeze müntehi olur. Tabiidir ki nahiyeye, kaza, vilâyet mecalisi, memurlarını en basit menfaatları müktezası namuslu ve muktedir zattan intihab eder.”

Prens Sabahattin’in Le Play’ci yaklaşımı üzerinde durmayacağız. Şimdiye kadar bu yönü üzerine ağırlık verilerek düşünüşü saptırılmıştır. Oysa bir önce aktardığımız alıntı, son yıllarda tartışmaya başladığımız: “Yerel yönetimde sağlanacak etkin bir demokratik katılım” belgisine yönelik bir yorumdur.

Prens Sabahattin’in düşününe, 1908’den sonraki çok

⁴⁷ Prens Sabahattin, *agm.*

⁴⁸ Şerif Mardin, *age.* s. 221.

partili dönem dolayısıyla yeniden döneceğiz.

“Teşebbüsü Şahsi ve Ademi Merkezîyet” cemiyeti, 1902 ayırımından sonra, yurt içinde de örgütlenmeye başladı. İzmir, Erzurum, Trabzon, Şam şubeleri kuruldu. 1906’da da *Terakki* adlı dergi çıkarıldı.

İ) ŞÛRA-YI ÜMMET VE DÜŞÜNSEL ÇİZGİSİ

Şûra-yı Ümmet, 15 nisan 1902’de çıktı. Başında (redaktör olarak) Samipaşazade Sezai bulunuyordu. Samipaşazade Sezai, Türk edebiyatında ilk gerçekçi yazar olarak bilinmektedir. 1901 yılında yurttan kaçmış ve Jön Türk hareketinin militanlarından biri olmuştur. Bu arada birçok yabancı siyaset adamıyla tanışmış, belli düzeylerde ilişki kurmuştur. Tanıştıkları arasında V. İ. Lenin de vardır.⁴⁹

Derginin ilk sayısında, izlenecek yayın ilkeleri bir program dahilinde şöyle açıklanıyordu:

“— Devlet-i Aliyeyi Osmaniyenin istiklâl-i siyasi tamamı-i mülkiyesini her türlü müdahale-i ecnebiyeden masun bulundurmak ve iradei şevketine çalışmak.

— İdare-i keyfiye ve müstebitenin bir hükümeti meşrutaya inkılâbına ve Kanun-u Esasi ahkâmının tatbik ve icrasına çalışmak.

— Ümmetin hukukunu müdafaa ve temin ve hükümetin ahvalini ıslah etmek gibi vazifeler hep Osmanlıların hamiyet ve gayretinden beklendiği ve necat ve saadet yalnız Osmanlılıkta arandığı cihetle efkârı umumiyyeyi bu yolda tenvire çalışmak.

— Osmanlı anasırı muhtelifesi ihtisasatı vatanperveraneden mütevellit bir ittihadı samimmi vücuda getirmek, müslim ve gayrı müslim teb’ayı Osmaniyenin siyaseten tevhid-i efkârına çalışmak.

— Bir taraftan memalik-i Osmaniyeden her ferdin ve kavmin refah ve saadeti ıslahat-ı umumiye ile kaim ve kabul olunacağını ahaliye anlatmak ve diğer taraftan ümmeti Osmaniyenin asrımızda en müterakki milletlerle hem meretebe olmak istidadından mahrum bulunmadığını enzar-ı ecanip ve ağıyarda ispata çalışmak.

⁴⁹ Şerif Mardin, *age.* s. 187 vd.

— Saray zindanlarında hapse mahkûm ve her türlü ni-am-ı maarif ve medeniyetten mahrum olan aileyi saltanat efradını bu hal-i esaretten kurtarmaya, müktesabatı ilmi-yeden hissedar etmeye ve Hanedan-ı Osmaninin makam-ı hilafet ve saltanatta mülk ve millete nafi olacak surette be-kasını takviyeye çalışmak.”

1902 kongresinde “Adem-i müdahaleci” diye adlandırılan azınlık grubunun bu programında Osmanlılık, yabancı müdahalelerden Osmanlı ülkesini korumak, ülkedeki değişik etnik gruplar arasındaki dayanışmayı geliştirme, muasır toplumlara yetişme gibi, daha önce üzerinde durulan noktaların yanında Hanedanın eğitilmesi gibi ilginç sayılabilecek bir nokta üzerinde de duruluyordu. Derinliğine incelendiğinde, bu programın burjuva-liberal çizgide bile sayılamayacağı görülebilir. Örneğin anti-emperyalist tutum, emperyalizmin bütün ağırlığına rağmen, açıkça ortaya konulmamıştır. Osmanlılık kavramı ise, bütün çabalara rağmen soyutluğunu korumaktadır. Bu arada Osmanlılığı bazı “pragmatik” temellere oturtma gayreti yaklaşımın daha da az inandırıcı olmasını sağlamıştır. Şöyle ki, Jön Türk grubundaki bazı kişiler Osmanlılık duygusunun sınır illerinin bir saldırı karşısında daha güçlü biçimde savunulmasına yardımcı olacağını açıkça söylemişlerdir. Bu ve buna benzer savlar “Osmanlılık” düşüncesini sarsmıştır. Anti-emperyalist tutum da, bir önce altını çizdiğimiz gibi, açık değildir. *Şûra-yı Ümmet*'te yayınlanan bu program çerçevesinde ileri sürülecek bütün savların zayıflığının temel nedeni, “nasıl gerçekleşecekler?” sorusuna ayağı yere basan bir yanıtın verilmemiş olmasından ileri gelmektedir. Gerçekten de *Şûra-yı Ümmet*'i çıkaran grup, bir ihtilali, bir darbe-i hüsumeti baştan reddetmişlerdi.

Batı ülkelerinin Osmanlı ülkesindeki azınlıklar lehine müdahaleleri, bunlara yönelik reform istekleri şu soruyu akla getirmekteydi: “Peki Türkler ne olacak? Onlar saltçı yönetiminde daha mı az eziliyorlar, daha üst düzeyde bir refaha mı sahipler?” Bu sorulara verilen cevap kesin bir “hayır” olmaktadır. İşte bu konum Türklerin sorunları üzerine daha bir ağırlıkla eğilme zorunluluğunu ortaya çıkarıyordu. Bu arada bir halkın ezilmeden, tarih doğrultusu içersin-

de yaşayabilmesinin kendine özgü bir kültüre sahip olmasıyla mümkün olabileceği de tartışılıyordu: “Anlaşıyor ki ilmi, edebiyatı, lisanı olan bir millet mahvolmuyor. Öyle bir anasır-ı zi-i hayatı zekayı cihanın bütün kuvvay-ı mad-diyesi ezemiyor. Bize ise, mevcudiyet-i siyasiyenin nihayet bulunduğu yerlerde millet bir eser-i mevcudiyet göstermiyor. Çıktığımız memalikte kışlalarla istihkâmlar bırakıyoruz. Görülüyor ki baka-yı millet için en vasi kışlalar mektepler, en zaptolunmaz istihkâmlar Dar-ül-fünun’lar imiş.”

Bu yakarışlar, eleştiriler, milli kültür meselesini gündeme getiriyordu. Ne ki, bir yandan milli kültür sorununa eğilirken ve bu sorunun çözümü için halkın anlayabileceği arı bir konuşma dilinin gereği vurgulanırken, diğer yandan da “geniş halk kitlelerinin anlayışsızlığı” teması işleniyordu. Doğunun dağınıklığı, pisliği, halkının geriliği sık sık işlenen konulardı: “İnkilab-ı zamandan azâde, medeniyetin her an tezyid ettiği dağdağayı zamandan asude, cihanın terak-kisine karşı bigâne olan bu akvam arasında mesela bazı der-vişler vardır ki, elbiseleri tamamiyle kurun-u ulâmedasına muvaffaktır... bir nev’i entarili Yahudilere tesadüf edilirdi ki, kurunu vüsta dürzilerinden zannolunur. Bu halin esvap-tan cisme, cisimden ruha kadar tesiri görülür. Anadolu’da bazı yerler vardır ki, zük ve pazarından Hazret-i Adem gu-zar edecek zehabına düşer”⁵⁰.

Anadolu, *Şûra-yı Ümmet*'te özel bir yere sahiptir. Bunda Rumelinin nasıl olsa elden çıktığı yargısı rol oynadığı anlaşılmaktadır. Örneğin Samipaşazade Sezai şöyle yazmaktadır: “Evet, âkibet Rumeli elden, Osmanlılar Avrupadan çıkıyor. İstihkâr-ı hayat, metanet-i ahlâk, uluvv-u cenap ile mücehhez olarak riyaset-i idarelerinde evsâf-ı cihangiraneye mâlik Padişahlarıyla Maveraünnehirden zühur ederek Vi-yana’ya kadar giden Osmanlılar, bu gün başlarında Abdül-hamit olarak perişan ve nalân Asya’ya dönüyor. Meş’um ve Müthiş bir akibet...”

Şûra-yı Ümmet, dikkat edilirse, daha önceki Jön Türk yayınlarında sergilenen sorunları tekrar tekrar tartışan bir dergidir. 1902 kongresinden sonra Jön Türk hareket bur-

⁵⁰ Sami Paşazade Sezai, *Şûra-yı Ümmet*, 17 Nisan 1904, s. 1-2.

juva-devrimci bir çizgiye girmeye çalıştığı için yayın organlarının düşünsel içeriklerinden çok, devrimci içeriği daha bir öneme sahiptir. Bunun da ötesinde, Jön Türk'lerin, ortaya atacakları, özellikle bu azınlık kanadının derinliğine üzerinde duracakları kavramlar tüketilmişti. Hele Osmanlılık yaklaşımı alabildiğine soyut bir kavram haline gelmişti. Ağırılığın politik protestodan, politik eyleme, başka bir deyimle, burjuva devrimciliğe dönüştüğü bir ortamda bu sonuç doğaldır.

V. JÖN TÜRKLER: POLİTİK EYLEM DÖNEMİ

Yirminci yüzyılın başlarında, iki önemli olay, Jön Türk'leri de tüm geri kalmış ulusların aydınları gibi etkilemişti. Bu iki olay Rus-Japon savaşı ve 1905 Rus Devrimidir. Kitle iletişim araçlarının daha önceki dönemlere göre çok gelişmiş olmasının da etkisiyle, Rus-Japon savaşı Türk halkı tarafından ilgiyle izlendi. Sokaktaki adam Rusya'nın yenilmesinden duygusal bir haz duyarken, aydınlara da daha yarım yüzyıl önce Asya'nın geri ve sanayileşmemiş bir ülkesi olan Japonya'nın kısa sürede Rusya'yı yenecek düzeye erişmesini heyecanla karşılıyorlar, nedenlerini araştırmaya çalışıyorlardı. Büyük ölçüde Japon hayranlığı başlamıştı. Bu hayranlık şaşkınlık veren boyutlara erişebilmekteydi. Örneğin birçok aile yeni doğan çocuklarına, Rus donanmasını hezimetle uğratan Japon kumandanı Togo'nun adını veriyorlardı. O kuşakta Togo isimli bir çok çocuğa rastlarız.

Türk aydınları ve Jön Türk hareketi üzerinde etkisi görülen ikinci olay 1905 Rus Devrimidir. Lenin'in altını çizdiği gibi: "Dünya kapitalizmi ve 1905 Devrimi Asya'yı kesinlikle uykusundan uyandırdılar. Ortaçağ durgunluğu içindeki yüzlerce milyon ezilen, horlanan insan, demokrasi için en insanca hakları için savaşa ve yeni bir yaşama doğru uyandılar"⁵¹.

"Kanlı Pazar" Osmanlı İmparatorluğu üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Kanlı Pazar'a ilişkin haberler ve halk ve aydınlara tarafından heyecanla karşılanıyordu. Rusya'yı sarsan olayı halk ve aydınlara duygusallıkla ele almaktay-

⁵¹ V. İ. Lenin, *Bütün Eserleri*, c. 23, "Asya'nın Uyanışı", s. 146.

dılar. Çünkü bu olaylar "ezeli düşman Rusya'yı" sarsmakta, zayıf düşürmekteydi. Ne ki Padişah aynı duygusallığı başka açıdan gösterdi. Saltçı bir hükümdara yönelik bir saldırının haberi halka duyurulmamalıdır, bu nedenle Kanlı Pazar ve 1905 Devrimine ilişkin haberlerin yayınlanması yasaklandı. Bu yasaklamaya rağmen olaylar duyuldu, ve derin bir etki meydana getirdi.

Ağır sansür önlemlerine rağmen, Başkent dışındaki basında 1905 Devrimine ilişkin haberler çıkmaktaydı. Örneğin Sofya'da yayınlanan *Feryad* gazetesinin 2 Kasım 1905 tarihli sayısında, "kendi halkının da bu örneği izleyeceğinden ve askerlerin silahları kendisine çevireceğinden korkan" Abdülhamit'in sansür'ü sertleştirdiği yazılmaktaydı.

"Potemkin" olayı da Başkent'te, özellikle Saray çevresinde korkuyla karşılanmıştı. Geminin boğazlardan geçmesi için her türlü tedbir alınmıştı. Çarlık Rusya'sının geminin tevkifi ve iadesine ilişkin Romanya ve Osmanlı hükümetleri nezdinde yaptığı girişimlere, yukarıda değindiğimiz tedbirleri alarak ilk olumlu cevabı Osmanlı hükümet vermiştir.

Abdülhamit'in aldığı sert tedbirlere rağmen, Karadeniz'deki Rus Donanması'ndaki denizcilerin devrimci eylemleri genç Türk subayları arasında geniş bir ilgi uyandırmıştı. Nitekim, Çar tarafından idam ettirilen teğmen P. P. Smidt'in ailesine 28 Türk kara ve deniz subayının yazmış olduğu mektup ilginçtir. Bu mektupta "Yiğit teğmen Piyotr Piyotroviç Smidt öldürüldü. ... Teğmen Smidt'in Sıvastopol savaşlarının ölümleri üzerine söylediği sözler onun her sözü gibi İmparatorluğumuzun en uzak köşelerine değin yayılmış bulunmaktadır. Yüce Yurttaş Smidt'in, onun bizim için son derece aziz ölüsünü, Rusya halkıyla birlikte biz de selamlıyoruz. ... Hep birlikte insanca yaşama hakkımızı elde etmek için, Rusya'da olan olayları Türk halkına tanıtmak, anlatmak için tüm gücümüzle yapacağımız savaşa selam olsun. ... Teğmen Smidt yüreklerimizde hiçbir zaman ölmeyecek. Halk için canını veren Smidt'in şanlı adı kuşaktan kuşağa söylenecek. ... Soluğumuzu, Rus halkının soluğuna katarak haykırıyoruz: Kahrolsun ölüm cezası, yaşasın yurtdaşlık özgürlükleri."⁵² Mektup, 1906'da Çar polisinin eline

geçtiği için yerine ulaşamadı, Ne var ki kendilerine “Devrimci Kara ve Deniz Subayları Birliği” adını veren bir başka Jön Türk hücrelerinin verdiği görev üzerine Muhtar Beyin yazdığı mektup Teğmen Smidt’in kızkardeşi A. P. İzbaş’a ulaşmıştır. 1905 devriminin Türk Subayları üzerindeki olumlu etkisi, onların daha hızlı ve yoğun bir biçimde Jön Türk hücrelerine katılmasını sağlayan bir itici güç olmasıdır. Kuşkusuz bu kütleli katılımları, yığınsal tutuklamalar izledi. Örneğin mart 1906’da karacı subaylardan aralarında beş de Paşa olmak üzere, 200’den fazlası bir “operasyon” sonucu tutuklanmıştı.⁵³

Türk ordusundaki yaygın silahlı kalkışma eylemlerine 1906-7 yıllarında rastlamaktayız. Bu hareketlerin büyük bir bölümü yerel nitelikte, ve ordu yönetimindeki belirli aksaklıklara yönelikti. Özellikle Yemen’e gönderilen birliklerde görülen bu eylemlerin en geniş türü, görevden kaçma niteliğindedir. Bütün bu silahlı ya da silahsız kalkışma hareketlerinin ortak yanı “Osmanlılık anlamından yoksun bölgesel ve örgütsüz” hareketler olmasıdır.⁵⁴

Yirminci yüzyılın ilk on yılında Anadolu Türk burjuvazisi önemli bir değişim geçirdi. Bu değişimi şu iki aşamada açıklamak durumundayız. 1890'lara kadar özellikle Doğu ve Güney Doğu Anadolu’da ticaret, büyük bir ağırlıkla Ermenilerin elindeydi. 1894-95 Ermeni olaylarından sonra, Anadolu’nun birçok yerlerinde ticaret ve ekonomi alanındaki etkinlik Türklerin eline geçti. “Ama Türk patronlar çarçabuk tehlikeli bir rakiple karşılaştılar: kendilerine her türlü imtiyazı kolaylıkla sağlayıveren yabancı kapitalistler”⁵⁵. Bu durumda, Sultanın başında bulunduğu Merkezi Hükümetin baskısı sonucu Anadolu’daki Türk burjuvazisi Jön Türk hareketinin yanında yer aldı. Anadolu burjuvazisinin bu direnme eyleminin doğmasına, ülkenin çeşitli yer-

⁵² S. Zalkinka, *1905 Olayının Dış Ülkelerdeki Yankısı*, (Kızıl Arşiv c. II), Moskova 1925, s. 52-54.

⁵³ Selkoluikov, *Bir Politik Parti Olarak Jön Türkler ve Onların Türk Ordusu İçindeki Rollerini*, “Kafkasya Genel Kurmay Başkanlığı Haberleri”, 1904, n° 1-2, s. 29-34.

⁵⁴ A. F. Miller, *Türkiye’de 1908 Burjuva Devrimi*, “Sovetskoe Vostokovedenie”, n° 6, 1955, s. 36.

⁵⁵ Ter-Arutyanov, *Çağdaş Türkiye’de Politik Partiler*, “Russkaya Mysl”, Eylül 1908, s. 168.

lerine sürgüne gönderilmiş Jön Türklerin ve bu Jön Türklerle bağlı ya da bağlı olmayarak çeşitli illere yayılmış yerel gizli örgütlerin rolü büyük olmuştur. Böylece tüm Anadolu’ya yayılan gizli örgütlere bağlı oldukları merkez örgütlerinden emirler yağmaktaydı.

Anadolu burjuvazisinin silahlı ya da silahsız direnişlerinin en somut örneği Erzurum ayaklanmasıdır. Erzurum olayları 1906-7 yıllarında oldu.

Erzurum burjuvazisi kendi aralarında “Can-Verir” adlı bir örgüt kurmuştu. Bu örgütün fiilen katıldığı bir dizi gösteri 5-22 mart arasında Erzurum’da yer aldı. Göstericiler gittikçe ağırlaşan vergilerin yanısıra, Erzurum’da rüşvet almakla ün salmış memurların, başta Vali olmak üzere görevden alınmalarını istiyordu. Can-Verir örgütü 8 ve 11 martta, Vali Nazım Paşanın işten alınması için iki telgraf çekti. Bu müracaatların hiç birine akla yakın bir cevap alınmadı. Bunun üzerine kent halkından yirmibin kişi 15 martta telgrafhaneyi kuşattı. Göstericiler arasından seçilen bir heyet telgraf başında Sultanla görüşmek istediler, ve tüm isteklerini ona bildirdiler. Bir hafta boyunca Erzurum’da merkezi yönetimin hiç bir etkinliği kalmadı. Kent’e Can-Verir örgütü hakimdi. Nitekim 22 martta örgütün ve Erzurum’luların arzularının bütünü yerine getirildi. Yeni Vali atandı, Valinin atanması “Can-Verir” örgütünün kent üzerindeki etkisini daha da arttırdı. Örgüt yeni Valinin atanmasını yeterli görmeyerek Erzurum halkı adına yeni bir istekler listesi hazırlayarak, halkın hazırladığı bir önerge halinde merkeze (İstanbul’a) ilettili. Söz konusu önergedeki istekleri şöyle sıralayabiliriz:

- Bazı vergilerden muaf tutulmak,
- Yöre halkının il yönetimi ve defterdarlık üzerinde etkin bir denetimi gerçekleştirmesini sağlamak,
- Asker ücretlerinin düzenli bir hale getirilmesi,
- Kent ve çevre halkı üzerinde bir baskı kaynağı olan “Hamidiye” süvari birliğinin kaldırılması*

Yerli burjuvazinin direnişi niçin doğudan başlamıştır? Bunu Kafkasya’da meydana gelen, Kars’a kadar uzanan

* Sovyet ve Rus kaynaklarından yapılan alıntılar, bu yapıtlara değinen araştırmalardan (yani ikinci elden) yapılmıştır.

1905 Devrimi olaylarına bağlamak hatalı olmaz. Nitekim İstanbul'daki Rus Büyük Elçisi Zinovyev'in Moskova'ya gönderdiği raporlarda bu konuda şöyle denilmekteydi: "Kafkasya'da doğup başlayan ihtilalci hareketler, geçen yıl, Erzurum ilinde etkisini gösterdi"⁵⁶. Elçiliğin raporunda şunlar da belirtilmekteydi: "Halkın çeşitli tabakalarının oluşturduğu 'Can-Verir' adlı örgüt yönetim yetkilerinin kötüye kullanılmasını önleme ve batmış durumdaki halkın ödediği çok ağır vergilerin kaldırılmasını sağlama amacıyla, gerek bölge yönetimine, gerekse Osmanlı Hükümetine karşı giriştiği savaşı yavaşlatmadı. Bu örgütün yanısıra, halkın çoğunluğu çeşitli gruplar kuruldu ve bu grupların propagandaları ordu içine bile sızıp, yayıldı"⁵⁷.

Erzurum halkının ve can-verir örgütünün eylemleri 1907 yılında da sürdü. 1907 ilkbaharında kentte düzenlenen bir dizi gösteriyi acımasız bir şekilde bastıran Hükümet birlikleri, gösteri liderlerini tutuklayarak kent dışına götürdü. Bu hareket gösterileri daha da yoğunlaştırdı. Halk Valiyi, Emniyet amirini makamlarında tutukladı, olaylar sırasında bir polis memuru öldürüldü. Bu eylemler karşısında, önceden tutuklananlar serbest bırakıldı. Liderlerin ya da tutuklananların kent'e dönüşü halk tarafından coşkun gösterilerle karşılandı. Halkın ve kurdukları örgütlerin bu baskısı karşısında, bir sınır kent'i olan Erzurum'daki askeri birliklerin pasif durması, hiç bir ciddi önlem almaması şartıdır. Bu tutumun, birliklerdeki askerlerin de gösterilere katılabileceği korkusundan ileri geldiğini söyleyebiliriz. Halktan önde gelenlerin, örgüt üyelerinin askeri garnizonlara girerek erata şöyle seslendikleri eldeki belge ve raporlardan anlaşılmaktadır: "Biz sizin rahatınızı nasıl düşünüyorsak siz de, subay ve komutanlarınız (vur) emri verilerse dinlemeyin onları, vatanınızın kurtuluşunu, inançlarınızı, onurunuzu düşünen, bunlara özen gösteren, bunların üzerine titreyen insanlarız biz; siz de yardımlarınızı esirgemeyin bizden. Hakkımızı helal etmeyiz yoksa size. Giriştiğimiz işin, Tanrının buyruğuna, Peygamber efendimizin sözlerine aykırı olmadığına dair müftülerimizden

⁵⁶ Y. A. Petrosyan: *age. s. 236.*

⁵⁷ Petrosyan: *age. s. 236.*

fetva aldık"⁵⁸.

Erzurum'daki gösteriler vb. eylemler, hayvan vergisinin kaldırılmasından sonra hafifledi. Ne ki Anadolu'nun diğer kentlerinde de benzeri olaylar başgösterdi. Örneğin 1906 Martında Kastamonu'da halk mahalli seçimleri boykot etti. Vali vb. gibi, yerel yöneticilerin kent gelirinden pay almaları halk tarafından büyük gösterilerle protesto edildi. Postahaneyi işgal eden göstericiler dileklerini telgrafla saraya bildirdiler. Vergilerin yükseklüğünden, yerel yöneticilerin aşırı sert hareketleri ve kurdukları baskı düzeninden yakınan halk Trabzon, Diyarbakır, Sinop'ta da benzeri eylemlere girişti. Abdullah Cevdet 1908'de *Övününüz, Övününüz* adlı broşüründe bu eylemlere şöyle değinmektedir: "Birleşin, yoksul-varsıl, güçlü-güçsüz, kadın-erkek, genç-yaşlı hepiniz birleşin. Trabzon halkı, Erzurum, Kastamonu halkları bu illerin kahraman, yiğit halkları, bizim yiğit kardeşlerimiz ilk adımları atmış bulunuyorlar. Rusya'ya, İran'a bir göz-ataın".

1907 yılında olaylar daha hızlandı, Can-Verir örgütü Erzurum'da bir bildiri dağıttı, bildiride şu noktalar ağırlıklı bir biçimde yer alıyordu:

- Sultanın her gün artan ceberrutluğu,
- Bürokrasinin üst kademelerindeki yozluğun, ceberrutla işbirliği yapmanın halk açısından ortaya çıkardığı olumsuz durumlar,
- Emperyalizmin (bu ecnebi baskısı biçimindeydi) artan etkisi.

— Halk üzerindeki ekonomik baskılar,

Bunlar üzerinde duran bildiri, İran ve Rus Devrim girişimlerine de değinerek "Müslüman-Hıristiyan" bütün yurt-severleri eyleme çağırıyordu. Bu bildiri bardağı taşıran son damla oldu. Hükümet ve ona bağlı güçler sert bir bastırma hareketine girdiler. Geniş çapta tutuklamalar oldu. Örgütün ileri gelenleri, Kent'in burjuva ve din önderlerinin büyük bir bölümü tutuklandı. Eldeki bilgilere göre, tutuklananların %85'i tüccar ve diğer zenginlerden oluşmaktaydı.

⁵⁸ A. M. Valayskiy, *Jöntürkler Hareketi Arifesinde Doğu Anadolu'da Ayaklanmalar* (Moskova Arşivi Belgelerine Göre), "Turetskiy Sbornik", Moskova 1958, s. 90.

Yörede büyük yankılar uyandıran yargılamalar sonunda 8 kişi ölüm, 18 kişi müebbet hapis cezasına çarptırıldı. Diğerlerinin cezaları ise hafif hapis, sürgün vb. gibi cezalardı.

Erzurum'da somutlaşan bu direnişlerin nedenleri konusunda çeşitli fikirler ileri sürülmektedir. İleri sürülen nedenlerin bir çoğunun değişik ölçülerde sözkonusu eylemlerin doğması ve gelişimi üzerinde etkisi vardır. Belirli ölçüde etkisini gördüğümüz nedenleri şöyle sıralayabiliriz:

i — Ekonomik nedenler: Doğu ve güney doğu Anadolu'daki "millî" diyebileceğimiz yerli burjuvazinin merkezî ve yerel yönetim kararları sonucu ekonomik faaliyetlerinin kısıtlanması, sermaye birikimini geniş ölçüde etkileyen aşırı derecede yüksek oranlara ulaşan vergiler, bürokratik kademelerin engellemeleri ya da rüşvetçiliği kıyam'ın ekonomik nedenleri arasında sayabiliriz...

ii — Emperyalizmin etkisi: Bu da ekonomik nedenler arasında sayılabilir. Dış kapitalist güçlerin merkezî ve yerel yönetim üzerindeki baskılarının sonucu ortaya çıkan ekonomik ve yasal ayrıcalıkların yerli burjuvazi üzerinde olumsuz etkisi.

iii — Bu baskılar sonucu yerli burjuvazi elindeki pazarı kaybetmekte, ihraç olanaklarını yitirmekte, ucuza hammadde bulamamaktadır. Bu ekonomik olgular, bilinçsiz de olsa, yerli burjuvazinin emperyalist batı ülkelerine ve onların yerli işbirlikçilerine (başta hükümet olmak üzere) karşı tavır almasına neden olmaktadır. Özellikle Erzurum'da yerli burjuvazinin 1895'lerden sonra Ermeni Burjuvazisinin bıraktığı işleri devir alması, böylece etki alanlarını genişletmesi sözkonusu tavır daha keskin bir biçimde almasını doğurmuştur. Çünkü batı emperyalizmi sürekli bir biçimde Ermenileri arkalamıştır.

iv — *Jön Türk yayın ve Eylemlerinin etkisi*: Erzurum, Kastamonu, Diyarbakır kentlerinde yoğunlaşan, diğer Anadolu kentlerinde de gizli ya da açık bir şekilde görülen yığınsal direnmelerde Jön Türk hareketinin etkisi önde gelen bir öneme sahiptir. Erzurum'daki direnmeye Prens Sabahattin'in önderliğini yaptığı "Teşebbüsü Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyetinin" ileri gelen üyelerinden Hüseyin Tosun Bey fiilen katılmıştır.⁵⁹ Bu arada H. Tosun Beyin söz-

konusu Cemiyet tarafından gizlice Anadolu'ya gönderildiğini söyleyen kaynaklar da vardır. Bu iki olay birbirini yalanlamamaktadır. Şöyle ki, H. Tosun Bey "Erzurum Halkının hükümete karşı hareketlerini yöneterek gizli askeri ayaklanma hazırlamış olabilir". Tarık Zafer Tunaya da Erzurum olaylarında "Teşebbüsü Şahsi ..." Cemiyetinin önderlik yaptığını, olayların Cemiyetin Erzurum Şubesinde yönetilip, düzenlendiğini ileri sürmektedir. Olayların nedenleri yönünden ortaya atılan bu yaklaşımlar temelde ortak bir yana sahiptir. Cemiyet, Doğuda başlatılacak bir hareketle Askeri de yanına çekerek Meşrutiyeti yeniden ilân etme yolunu seçebilir. Cemiyetin, yerel yönetime ağırlık veren düşünsel yapısı da böyle bir taktik için uygundur.

Ayrıca, komşu Rusya'daki 1905 Devrimi ve ona bağlı oluşan bir dizi olayla, İran'daki Meşrutiyet hareketinin Erzurum halkı üzerinde yaratacağı düşünülen olumlu izlenimlerden de yararlanma isteği de harekete başlama yeri olarak Erzurum'un seçilmiş olmasında rol oynamış olabilir. Elde yeterli ölçüde belgenin bulunmasından ötürü, bu tip düşünsel "spekülasyon"lara müsait olan Erzurum hareketinin bizzat önemli olan yanı kent burjuvazisinin ve halkın eylemlere katılışıdır. Burjuvaziyi ve küçük üretici halk yığınlarını yanına alarak yapılmak istenen özgürlükçü (burjuva-devrimci çizgide de diyebilirsiniz) devrim, o güne değin uygulanmaya çalışılan hiç bir harekette (A. Suavinin eylemi bir ölçüde bu yargının dışında bırakılabilir) görülmemiştir. Hareketin bu niteliği, Prens Sabahattin'in düşünsel ve taktik çizgisi de gözönünde tutulursa "Teşebbüsü Şahsi..." cemiyetinin hareketin doğmasına neden olan etmenlerden biri olduğunu ileri sürmemiz için yeterli inancı veriyor.

Kanımızca burada önemli olan nokta eylemlere "bilfiil" katılmak ya da önderlik etmiş olmaktan daha çok, burjuvaliberal düşüncelerin ve bunlara dayanan devrimci eylemlerin Doğu Anadolu burjuvazisi üzerindeki olumlu etkisidir. Jön Türk Düşünüsünün başlangıcından beri Anadolu burjuvazisi ve halkı ile ilk anlamlı dirsek temasıdır bu olaylar.

Ahmet Rıza'nın yönetiminde "Terakki ve İttihat" ce-

⁵⁹ Cemal Kutay, *Prens Sabahattin Bey, Sultan II. Abdülhamit, İttihat ve Terakki*, İstanbul 1964, s. 192-193.

miyeti de yayın ve eylemlerine devam ediyordu. Yayın organı olarak *Meşveret* ve *Şûra-yı Ümmet* gösterilmekteyse de, yoğunluk ve etkenlik *Şûra-yı Ümmet*'e aittir. 1907'de Cemiyet, yeni bir nizamname yayınladı. Bu nizamname'nin temel ilkeleri şöyle özetlenebilir:

— Tüm başarıların kökeni olan ulusal töreleri sağlamlaştırmak için, ulusal alışkanlıkları ve bölgesel ihtiyaç ve istekleri gözönüne alarak, eğitim ve kültürün yayılmasına ve Osmanlı İmparatorluğu'nu çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırmaya yönelik çaba göstermek.

— İnsani ve yurtseverlik duygularına dayanarak, değişik Osmanlı halklarının birliğini sağlamak, ülkenin ilerlemesi için tüm Osmanlılarda "ortak çalışmaya" istek ve özen uyandırmak.

— "Hukuk ve servet-i milliyenin" korunması, anayasanın yeniden yürürlüğe konması, genel reformların yapılması, despotizm ve keyfi yönetim yerine eşitlikçi ve meşrutiyetçi bir yönetimin kurulması için çaba göstermek.

— Örgüt üyeleri maddi ve manevi tüm olanakları ile "inkılabın zaferi" için çalışacaklardır.

Örgütlemeye ilişkin diğer ilkeler ilk "Nizamname"ye benzemektedir. 1907 Nizamnamesinin getirdiği en önemli değişiklik "inkılap" deyiminin kullanılmasıdır.

Bilindiği gibi Ahmet Rıza grubu 1902 kongresinde müdahaleye karşı çıkmıştı. Bu nedenle "inkılap" deyiminin kullanılması grup açısından önemli sayılması gereken bir adımdır. Ne ki "Nizamname"de "inkılap" deyiminin yer almasına rağmen "inkılabın zaferi" için hangi yolun izleneceği konusunda bir açıklık yoktur.

"Teşebbüsü şahsi ve Ademi merkezîyet Cemiyeti" programı da 1906 yılında *Terakki* gazetesinde yayınlandı. Bu program 10 maddeden oluşmaktaydı. Bu maddelerin çoğunluğu yerel yönetim sorunlarına yönelikti. Daha birinci maddede: "Osmanlı ülkesinde uygulanacak siyasal reformlar tüm sınıf ve ayrılıkların ayrıcasız bütününe kapsamak üzere, mevcut illerin yerinden yönetimi ve yetkilerinin genişletilmesi ilkesine göre uygulanacaktır" denmektedir. Program, illerin siyasal, idari ve mali özerkliklerinin sınırını çizmeye çalışmakta, bu konularda yerel yönetime gerekli ağır-

lığı getirmektedir. Örneğin sözkonusu programa göre "üst yönetici ve yargı organlarının" dışındaki kamu görevlilerinin yerel halk tarafından seçimle atanacakları gibi bu güne göre bile ileri düzeyde bir ilke ortaya konulmaktadır. Ayrıca, polis ve jandarma gibi görevlilerin yerel halkın dinsel ve etnik bileşimine göre oluşturulması da programda yer almaktadır. Böylece "Teşebbüsü Şahsi" grubunun düşün ve program yönünden "Terakki ve İttihad"a oranla önemli denebilecek ölçüde farklı görüşlere sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. "Terakki ve İttihad" Cemiyeti, Sultanın saltçı yönetimine bir yandan karşı çıkarken, diğer yandan da, padişahın tüm Osmanlı halkları üzerindeki egemenliğinin korunmasını istiyordu. Bu program Türk kökenli milli burjuvazinin de işine gelmekteydi. Oysa yerel yönetime öncelik veren "Teşebbüsü Şahsi" programı ise, azınlık ve dışa bağımlı burjuvazinin çıkarları paralelinde idi. Bu nitelik, açık bir biçimde emperyalist güçlerin ayrılıkçı siyasasından yanaydı. Bu siyasanın işine geliyordu. Prens Sabahattin'in programının daha demokratik ve katılımcı öğeleri bir önce altını çizdiğimiz niteliğinden ötürü daima geri planda kalmıştır.

1906-7 yıllarından sonra Jön Türklerin Rumeli'deki örgütlenmeleri hızlandı. Bu örgütlenmede Rumeli'deki subaylar ve bir kısım sivil bürokrat çekirdeği oluşturmuştur. Aynı dönemde Bulgar bağımsızlık hareketini meydana getiren komiteler ve diğer Balkan uluslarının benzer örgütleri de genç Türk subaylarına örnek olmuştur. Gizli örgütler ilk Selanik'te kuruldu. İlerinin Sadrazamı ve dahiliye nazırı Talat Bey de bu örgütün üyelerindendi. Bu örgüt "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti" adını aldı. Diğer yandan Suriye'de de "Vatan" adlı bir başka örgüt, 1906 yılı sonlarında, faaliyete başladı. Sonraları bu örgütün çekirdeği üzerine Mustafa Kemal'in bulunduğu "Vatan ve Hürriyet" cemiyeti kuruldu. Örgütün Yafa ve Kudüs'te kurulan kollarından sonra Mustafa Kemal gizlice Rumeli'ye giderek orada da Cemiyetin kollarını kurmaya çalıştı. Sonuçta 1908 yılı olaylarından önce, "Vatan ve Hürriyet Cemiyeti", Rumeli'deki örgütleri tek çatı altında birleştiren "Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti" ile bütünleşti. Bundan önce Dr. Bahaattin Şakir'in

öncülüğü ile Paris'te bulunan "İttihad ve Terakki" Cemiyeti ile Selanik'teki Hürriyet grubu birleşmişti. Böylece 1908 devriminde büyük payı olan ve "İttihat ve Terakki" adıyla bilinen Cemiyet son biçimini almış oluyordu. Bu birleşme Rumeli'deki eylemlerin şiddetini ve boyutlarını arttırdı. Özellikle Selanik grubu ordu içersinde geniş bir propoganda ve örgütlenme işlemine girişmişlerdi.

Cemiyetin Paris merkezi de aynı dönemde diğer Jön Türk gruplarını da kapsayacak bir geniş cephenin oluşturulmasına çalışmaktaydı. Sonuçta Ahmet Rıza, Samipaşazade Sezai, Prens Sabahattin, Fazıl Bey, Dr. Nihat Bey ile Taşnaksuyun örgütünden Malumyan Efendi'den oluşan bir komisyon 27 Aralık 1907'de, Paris'te bir kongre toplanmasına karar verdiler. Kongreyi örgütleyen bu komisyon raporunu *Meşveret*'te yayınladı.

Kongre yirmi oturum sürdü. Sonuçta şu üç noktada anlaşma sağlandı:

i — Tüm örgüt üyeleri, oy birliği ile, Sultanı tahttan feragate zorlamaya ve ancak ondan sonra silahlarını bırakmaya karar vermişlerdir.

ii — Örgüt üyeleri, tüm Osmanlılar için eşitlik ve özgürlük temeline dayanan bir temsili yani parlamentonun kurulmasına karar vermişlerdir.

iii — Bu amaçlara ulaşmak için barışçı ve devrimci yolların araştırılmasına yönelik sürekli bir komitenin kurulması onaylanmıştır.

Bu son noktaya ilişkin çeşitli eylemler tartışılarak bunlar arasından dördü üzerinde düşün birliğine varılmış ve kurulan devamlı komiteye tavsiye olarak bildirilmesinde oy birliğine varılmıştır. Bu dört eylem şunlardı:

1 — Genel Ayaklanma,

2 — Hükümete karşı silahlı direnme ve genel grevlerle oluşturulacak silahsız karşı koyma eylemleri.

3 — Vergi ödememe gibi pasif direnme yöntemlerinin uygulanması.

4 — Ordu içinde örgütlenerek, devrim sırasında ordu gücünü yanına alma. ...

Özellikle üçüncü nokta üzerinde uzun tartışmalar oldu. Kongredeki tüm örgütler tıpkı bir jiletin keskin kenarında

yürüyen insanların dikkatiyle birliğin dağılmaması için gayret ediyorlardı. Sonuçta, yayınlanan bildiride bu gayretin tüm izlerine rastlanır.

Bildiri, Osmanlı ülkesinde çeşitli eylemlerde bulunan bütün özgürlükçü liberal grupların kongreye katıldığı ve sonuçta Osmanlı halklarının birliğinin sağlandığı noktasının altını çizerek başlıyordu. Sonra şunlara değiniliyordu:

"... O halklar ki, ülkeye acı çektiren ve onu tüm dünya gözünde alçaltıcı durumlara sürükleyen Abdülhamit II'nin boyunduruğu altında acı çekmektedirler. Bu saltçı yönetim yalnızca hıristiyan halkları için değil, ama bizzat yıkılmış, köleleştirilmiş, sürülmüş, öldürülmüş ve son olarak uygar halkların gözönünde haksız yere suçlanmış müslümanlar için de kahredici olmuştur".

"...ülke ekonomik yıkım, yoksulluk ve açlığın yaygınlaşmasına hergün daha geniş ölçüde tanık olmaktadır. Vergilendirme yöntemleri, kırsal alanda dirlik ve düzen yokluğu, tahıla el koyma, tefecilik, etkin bir ulaşım ve haberleşmenin yokluğu tarım kesimini ekonomik alanda fakirleştirmektedir. Bunun yanısıra toprak altı servetleri ve ormanlar yararlanılamaz durumda. İmparatorluğa hırsıyla dadanan uluslararası bankerlere sağlanan imtiyazlar bir kaç kişinin aşırı kazançlar sağlamasından, ülkeye bir yarar getirmemiştir.

"Bunca yıkıma neden olan düzeni, mümkün olan en erken sürede ve hangi araçla olursa olsun devirmek zorunludur. Bunun için şunları önermekteyiz:

a — Sultan Abdülhamit'in reddedilmesi,

b — Bugünkü düzenin yerine daha radikal bir düzenin kurulması,

c — Ülkenin tüm halklarını temsil edecek bir parlamentonun kurulması...", ve bildirge, bu amaçları gerçekleştirmek için tüm Osmanlıları mücadele etmeye çağırarak şöyle diyordu: "Herkesi çağırıyoruz; özgür araştırma olanağından yoksun bilim adamları, toprak ve ekmekten yoksun, yasal olmayan vergilerle ezilmiş, hazine memurlarınca soyulup, yağmalanmış köy ve kent emekçileri, malını güvenlik içinde taşıyamayan tüccarlar, başlarındaki efendiler tarafından kendi vatandaşları üzerine yürümeye zorlanan aç,

çıplak, ayhklarını alamayan askerler, sözün kısası, korkunç boyunduruk altında ezilen tüm imparatorluk uluslarına sesleniyoruz; gelin, bu her şeyi ile onlar için uygun olan yüz karası ceberrut düzeni devirmek için bu kutsal savaşta birleşin. Gelin, özgürlük, reform, devrim düşüncesiyle bizimle beraber siz de coşun". Bu kongre birçok araştırmacı ve yazar tarafından kabul edildiği gibi, Jön Türk özgürlükçü hareketinin burjuva-liberal niteliğinin burjuva-devrimci doğrultuya dönüşümünü belirleyen bir tarihi dönemeç noktasıdır. Osmanlı burjuva-liberaleri kadar dış ülkeler tarafından da ilgiyle izlenmiştir. İngiliz Gizli Belgelerinin açıklanan bölümleri, Petrosyan'ın kitabında kaynak olarak değindiği Rus Devlet arşivindeki belgeler bunu kanıtlamaktadır.

Kongrede gerçekleştirilen bu geniş cephe ve alınan kararlar ağırlığı Osmanlı ülkesine, Rumeli'ye aktarmıştır. Sonuçta Abdülhamit'in saltçı yönetimini yıkan, burjuva devrimini gerçekleştiren Makedonya'daki eylemler olmuştur.

BU BÖLÜMÜ NOKTALARAKEN

Abdülhamit'in saltçı dönemi olarak nitelenen 1878-1908 dönemi kapitalizmin tekeli ve emperyalist aşamaya girdiği dönemdir. Burjuvazi ile proletarya arasındaki antagonyizma bu dönemde daha da keskinleşmiştir. Paris Komünü deneyini takip eden yıllarda işçi sınıfının siyasal boyutları derinleşmiş; İngiltere, ve Fransa başta olmak üzere, birçok ülkede işçi sınıfı partileri kurulmuş; siyasal mücadele açısından ortaya çıkan yöntem farklılıkları Birinci Enternasyonalin parçalanmasına yol açmıştı. Bütün bunlardan daha da önemlisi Rusya'daki 1905 Devrimidir. Rus sosyal-demokratlarının devrimci pratiğine çok şeyler katan ve 1917 Sovyet Devriminin başarısında, kazandırdığı pratik yönünden büyük katkıları olan 1905 Devriminin diğer ülkelerdeki etkisi de büyüktür. Jön Türklerin bu devrim karşısındaki tutumları çelişkili olsa bile, olaya bütünüyle kayıtsız kaldıkları hiç bir zaman ileri sürülemez. Burjuva-liberal düzeydeki Jön Türk hareketinin burjuva-devrimciliğine dönüşümünde 1905 Devrimi ile İran'daki meşrutiyetçi hareketin payı büyüktür.

Kapitalizmin ve ona karşı eylemlerin bu düzeye ulaş-

tığı dönemde, Osmanlı İmparatorluğu bir ölüm-kalım savaşı vermekteydi. Gerçek olan, bu ölüm-kalım savaşında Osmanlı'nın yaşamayı bir süre daha sürdürebilmesinin nedeni kendi gücünden daha çok, kapitalizmin iç çelişkilerinin oluşturduğu dengedir. Buna daha önce de değinilmişti. Özellikle 1870'ten sonra hızlı bir biçimde büyüyen Alman tekelleri ile İngiliz-Fransız tekellerinin uluslararası politikaya yansıyan mücadelesi 1914 Dünya Savaşına kadar artan şiddette devam etmiş ve Osmanlı İmparatorluğunu bütünüyle etkilemiştir. Abdülhamit'in dengeli politikası Bağdat Demiryolu imtiyazının Almanlara verilmesiyle önemli bir yara almışsa da, iki emperyalist gücün Osmanlı iç politikası üzerindeki karşılıklı oyunları 1914'e kadar sürmüştür.

Jön Türk Hareketi böyle bir ortamda doğmuş ve etkileşmiştir. Hareket başından beri sınıfsal tabandan yoksundur. Asker-sivil bürokratların oluşturduğu, önderlik yaptığı bir eylemler dizisidir. Sınırlı bir büyüklüğe sahip Türk milli burjuvazisi ve orta sınıflar bu hareketi zaman zaman arkasalar bile, güçsüzlükleri, ülkedeki feodal kalıntıların etkinliği onların bu desteğini anlamlı bir düzeye getirmemiştir. Buna karşın, ülke içindeki dışa bağlı ticaret burjuvazisi, hareketten ve sonuçlarından daha çok yararlanmıştı. Bu da Jön Türklerin burjuva-liberal, burjuva-devrimci eylemlerinin bizzat kendi yurtlarında yanlış değerlendirilmesini doğurmuştur.

Jön Türklerin emperyalizm karşısındaki tutumları da tutarlı görünmemektedir. Yabancı ülkelerin Osmanlı İmparatorluğunun iç işlerine ve genel siyasasına karışmalarını şiddetle protesto ederken, gerek Ahmet Rıza grubu, gerekse Prens Sabahattin ve arkadaşları eylemlerinin başarısı için zaman zaman dış ülkelerin kendilerini arkalamasını, daha doğru bir deyimle kendi amaçları adına ülkeye müdahale etmelerini bir gereksinim olarak ileri sürmüşlerdir. Bu müdahaleler üzerine mücadele stratejileri oluşturmuşlardır. Emperyalizm konusundaki bu ikili tutumları onların ülke yararından, halkların özgürlük ve ilerlemesinden daha çok batı kapitalizminin köprübaşı olarak hizmet etmeyi düşündükleri izlenimini vermiştir. Üstelik burjuva-liberal düşüncelerin yanısıra, bu düşünceleri ülkeye yerleştirmenin ön-

koşulu olarak burjuva üst yapı kurumlarını aynen almaları, batılaşmanın ancak bu yönüyle ilgilenmeleri, emekçi, küçük üretici, esnaf gibi halk yığınlarının kendileriyle ters düşmelerine neden olmuştur.

Ayrıca eğitimi, biçimsel kalıplara dayanarak, adeta toplumu belli bir şekle dönüştürmek amacıyla kullanmaları da aydın bürokratlarla geniş halk yığınları arasındaki ilişkiyi bütünüyle koparmıştır.

Bu durumda, Jön Türk hareketinin temel nitelikleri olarak şu noktaları sıralayabiliriz:

- a — Düşün alanında burjuva-liberal çizgi,
- b — Hareketin hiç bir sınıfsal içeriğinin olmaması, dayanması gereken Türk milli burjuvazisi ile yeterli bağları kuramaması,
- c — (b) deki özellikten ötürü asker-sivil bürokratların hareket içindeki ağırlıklarının büyük oluşu,
- d — Yapay ve tutarsız bir anti-emperyalist görünüme sahip bulunması,
- e — 1905 Rus devrimi ve İran Meşrutiyet hareketi gibi dış devrim hareketlerine uzak kalmaları, bu hareketleri doğuran (özellikle Rus devrimi için geçerlidir bu söylediklerimi) düşünsel ve sosyo-ekonomik nedenler üzerinde hiç durmamaları,
- f — Osmanlı vatandaşlığı kavramını, ülkenin birliği açısından, sürekli bir biçimde savunmaları...
- g — Birliğin korunmasını sağlama yönünden Osmanlı Hanedanı aracılığı ile Müslüman-Türk egemenliğini sürdürmeyi istemeleri.

Yukarda saydığımız nitelikler Jön Türk hareketlerini bir siyasal tragedya'ya dönüştürmüştür. Şöyle ki; tüm Osmanlı halklarının birliği, eşitliği ve özgürlüğünden söz ederken aynı zamanda Osmanlı Hanedanından, ülke yönetimindeki Müslüman-Türk egemenliğinden vazgeçemiyorlardı. Yabancı ülkelerin Osmanlı İmparatorluğuna yaptıkları siyasal ve ekonomik tüm baskıları reddederken, devrim için onların desteğini arıyorlardı. Halk için özgürlük, ekonomik ve sosyal ilerleme vaad ederken; iktidara halk adına gelmeyi, onu eğitiktikten sonra egemenliği devretmeyi düşünüyorlardı. Burjuva-liberal, ve burjuva-devrimci çizgilerine rağ-

men Türk milli burjuvazisi ile gerekli bağları kuramamışlardı. Devleti, halkların birliği ve ülkenin bütünlüğü içinde kurtarmaya çalışırken, parçalanmanın ön koşullarını da hazırlamışlardı. Bu çelişkiler bu güne değin bir dizi düşünsel spekülasyonu doğuran "Siyasal Tragedya"nın temel öğeleriydi.

24 Temmuz 1908'de bir önce sözünü ettiğimiz "Siyasal Tragedya"nın birinci perdesi kapandı: Jön Türkler burjuva sınıfı adına, burjuva devrimini gerçekleştirdi, ve bunu yaparken de burjuva sınıfı adına çizme giyip, kılıç kuşandıklarını bilmiyorlardı.

ETHEM NEJAT

İLK EĞİTİM REFORMU

DİLİ ÖZLEŞTİREN VE YAYINA
HAZIRLAYAN

TAHSİN YILMAZ

YAYINA HAZIRLAYANIN SUNUŞU

Elimizdeki kaynaklara göre Ethem Nejat, 1882 ya da 1887'de İstanbul'da doğdu. Üsküdar İdadisini ve Ticaret Mektebini bitirdi. II. Abdülhamit zamanında gazeteciliğe başladı. Zamanın yönetimi ile anlaşamadığından Avrupa'ya kaçtı. II. Meşrutiyetin ilânına değin Fransa ve Amerika'da kaldı.

II. Meşrutiyetin ilânından sonra yurda döndü. Bir süre sonra da Manastır Darülmualliminin müdürlüğüne getirildi. Bu görevdeyken *Mektebcilik* adlı yapıtı yayınladı. Bir yandan da *Yeni Fikir* adlı bir dergi çıkardı. Yine bu dönemde İmparatorlukta ilk kez Öğretmenler Kongresi düzenledi.

Balkan Savaşı sonunda Bursa ve İzmir Darülmuallimlerinin müdürlüklerinde bulundu. *Yeni Fikir* adlı derginin yayını sürdürdü. *Toprak* adlı bir dergi de çıkardı. Balkan savaşının etkisiyle *Türklük Nedir ve Terbiye Yolları* adlı yapıtı yayınladı.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Menteşe, Eskişehir, Adana ve İzmir Eğitim Müdürlüklerinde bulundu. Bakanlık Yayın dairesindeyken 1917'de Almanya'ya gönderildi.

1918-1919 yıllarında Almanya'da bazı arkadaşları ile birlikte sosyalist eylemlere etkin olarak katıldı. Arkadaşlarıyla birlikte 1918'de Berlin'de "Türkiye İşçi ve Çiftçi Fırkası"nı kurdu. Almanya'da bulunduğu sırada Ethem Nejat'ın arkadaşları ile çıkardığı *Befreiung* (Kurtuluş) dergisi, ancak bir sayı çıktı. 1920'de Samsun Eğitim müdürü iken Rusya'ya geçti. 10 Eylül 1920'de Bakü'da toplanan Türkiye Komünist Partisi kuruluş kongresine Eskişehir ve Anadolu temsilcisi olarak katıldı. Kongre sonunda parti genel sekreterliğine seçildi.

28-29 Ocak 1921'de 14 partili arkadaşı ile birlikte Trabzon'da düzenlenen bir suikast sonunda denizde boğduruldu.

Ethem Nejat'ın yeni harflerle ve arılaştırılmış bir dille sunduğumuz *Terbiye-i İbtidaiye Islahatı* adlı yapıtı, 1915 yılında İzmir Darülmualliminin müdürü iken Aydın Vilayeti Eğitim İdaresi-ne sunduğu bir eğitim reformu önerisidir.

Tahsin Yılmaz

AYDIN İLİ GENEL MECLİSİNİN YÜCE ÜYELERİNE

Yükselmek, bilgisizlikten ve soysuzlaşmaktan kurtulmak için aranacak, keşfedilecek bir "giz'in bulunmadığı, sizler tarafından da bilinmektedir. Özlemlerimiz, amaçlarımız, bize sağlam ve köklü bir

eğitim ve öğretimin gerekli olduğunu göstermektedir. Sağlam ve köklü bir eğitimin ise ancak aşağıdan yukarıya doğru gelişen bir akım çerçevesinde olduğuna inancımız ve imanımız vardır. Yalnızca bir aydın zümresi yetiştirmekle yurdun yükselmesinin olanaklı olmadığını, olaylar kanıtladı. Yukardan aşağıya doğru inen eğitim ve öğretim kadar, hatta ondan daha fazla, aşağıdan yukarıya yükselen eğitim ve okula da önem verilen bir yüzyıldayız. Bu nedenle ilin en önemli ve zor işinin "ilk eğitim" olduğunu sanıyorum.

Geçen yıl İzmir'e geldiğimde İttihat ve Terakki sorumlu yazmanı saygıdeğer kardeşimiz Celâl Beyefendi, ilk eğitim ve öğretimin ıslahı hakkında ivedi olarak düşüncelerimi istemiş ve bunları mayısta tamamlayarak kendilerine vermiştim. Diğer eğitim ve öğretim gereksinmelerini ikinci dereceden bir iş saydığımın, önemli olan ve yıllardan beri beni ilgilendiren ilk eğitim ve öğretimin ıslah edilip çağdaşlaştırılması sorununun, sizleri de ilgilendirmesi gerektiğini sandığımdan, hakkında geçen yıl yazdığım adı geçen iyileştirme ve reform taslaklarını, bir-iki madde ekleyerek, sizlere sunuyorum.

Bilim ve eğitimin ıslahı için yazdıklarım, en sağlam ve kesin olan yollardır. İyileştirmeyi, böyle sağlam temellerine oturtmazsak, nakit, servet ve hazine olan yılları, boşu boşuna yitirmekten başka hiç bir iş görmemiş oluruz.

Üstün saygılarımın kabulünü dilemek, bana onur verir.

Karşıyaka, 7 şubat 1915

Ethem Nejat

Öğretmen Okulu Müdürü

Bu broşürün içindekiler, öteki illerin çoğunda, bazı değişikliklerle uygulanabilir ve yararlandırılabilir.

E. N.

1

ÖĞRETMENLER VE İYİLEŞTİRME YOLLARI

İlin eğitim düzenini iyileştirmek için her şeyden önce öğretmenleri düşünmek gerekir. İde üç türlü ilkokul öğretmeni vardır:

1. Hiç bir okula gitmeden yetişmiş ehliyetnameli öğretmenler,
2. Eski öğretmen okulu ve idadi mezunları,
3. Yeni öğretmen okulu mezunları.

Bir de bu yıl öğretmen okulundan çıkacak dört yıllık öğretmen okulu mezunları vardır ki, bunlar, kuşkusuz koşulları en iyi olanlardır. Yukardakiler içinde en çok işe yarayacak yeni, yani üç yıllık öğretmen okulu mezunlarıdır. Az bir özenle bunlardan iyi bir biçimde yararlanılabilir.

Birinci ve ikinci tür öğretmenler arasında o kadar büyük bir ayırım görülmemelidir. Bunların içinde öyleleri vardır ki, okulda gö-

rev yapmaları, yarar yerine zarar getirmektedir. Bu gibileri öğretmenlikten uzaklaştırmakla hiç bir şey yitirilmez. İhtiyarlar arasında aciz durumda olanlar, işten elçektirilmelidir. Çocuklardan, halktan çalışma duygusunu kaldıran; herşeyi, tevekkülden bekleyen; yükselmek için gerekli olan nitelikleri yokeden hocaları, değiştirmekte hiç gevşeklik gösterilmemelidir. Çocukları, onların nitelikleri ile yetiştirmektense, kendi hallerine bırakmak dağlara ve kırlara, doğanın sinesine terkeylemek daha yararlıdır.

Birinci ve ikinci tür öğretmenlerden işe yarayanları, zorunlu olarak iyileştirmek ve onların eksikliklerini tamamlamak zorundayız. Öğretmen okullarından iyi öğretmen yetişmesini bekleyecek derecede bol ve uygun zamanda değiliz.

Eski öğretmenleri iyileştirmek için bir aylık, iki-üç haftalık *öğretimin* bence yararı yoktur, tersine *eğitimden* yarar beklemek gerektiğini, birkaç kez uyguladığımız deneyimlerle anladık. Bu birkaç haftalık eğitim, bir-iki parlak konferans ve toplanma ile son bulmalıdır.

Eğitim düzeninin ve eğitimin temel başlangıcı olan ilkökul öğretmenleri için, iliniz, fedakârlıktan çekinmemelidir. Bu gibi öğretmenleri bölük bölük merkezlere çağırarak öğretimden geçirilmeleri için bir yıllık ve altı aylık yatılı öğretmen dersaneleri açılmalıdır. Harbiye ve Bahriye Bakanlıkları, nitekim, eski subayları, bu türlü subay talimğâhlarında, kurslarında yetiştiriyorlar. Eski öğretmenleri de ancak bu biçimde işe yarar bir duruma getirmek olanaklıdır. Başka bir biçimde değil...

Öğretmen dersaneleri, merkez ilde olmalıdır. Çevre, öğretmenlerin ruhuna iyi etki yapabilmelidir. Öğretmenler iki açıdan takviye edilmelidir:

1. Eğitim.
2. Ders.

Öğretmenlere verilecek eğitim, ilkökul öğrencilerine verilmesini istediğim aşağıdaki konuda yazılan eğitime uygun olmalıdır. Ders için o kadar yüksek düşünmeye gerek yoktur. Sürekli olarak uygulamalı olmak ve düşünmeyi ve tüm güçleri harekete geçirmek koşulu ile ders programı şöyle olmalıdır:

1. Türkçe, güzel okuma, yazım, sade kompozisyon, çocuk edebiyatı.

2. Din bilgisi; özellikle inançlar, yüksek din duygusunun aşılması; kör inançlar, islamda toplum hukuku, kerahiyet ve istihsan gibi islam duygusallığını yükseltecek konular.

3. Fen çocuk eğitimi öğretim yöntemi: Büyük teori ve felsefe ile uğraşılmayacak; çocuk terbiyesi gösterilecek, en iyi öğretim biçimleri mükemmelen anlatılacaktır. Öğretimi mükemmel bir uygulamada okulunda öğretmenler, öğrendikleri öğretim biçimlerini uygulayacaklar ve örnek dersler göreceklidir. Eski öğretmenler, ziyaret edecekleri okulların öğretim yöntemlerinden ve eğitiminden dersler almalıdır.

4. Geometri ve aritmetik, gayet uygulamalı ve canlı.
5. Tarım, teorik bilgilerden daha çok, uygulamalı görüşler ve tarım işlerine yönelmeli; uygulama ise mükemmel olmalıdır.

6. Osmanlı tarihi, Türk ve İslam tarihi kuvvetlice; genel tarih ise genel çizgileriyle.

7. Coğrafya, Osmanlı ve genel.

8. Beden eğitimi, mükemmelen ve her gün.

9. El işleri: Öğretim yöntemleri ve kuralları hakkında teorik bilgi ve sürekli olarak kâğıt, mukavva, kil, tahta, tel işleriyle uğraşma.

10. Resim, daha çok hayali resim, sonra süsleme ve doğadan... Resmin bir eğitim aracı olarak kullanılması.

11. Fen bilgisi, uygarlık ve yasaları hakkında bilgiler.

12. Eski öğretmenlere müzik öğretmek, olanaksızdır. Yalnız ağızdan yavan şeyler öğretilir.

Eski öğretmenler öğrenimleri sonunda imtihana tâbi tutulmalı ve kazananlar eski okullarına veya başka okullara gönderilmelidirler.

YENİ ÖĞRETMEN OKULU MEZUNLARINA ÖZEN GÖSTERME

Yeni Öğretmen Okulu mezunları için de bazı çalışmalar yapmak gerekir. Kendi eksikliklerini tamamlamak ve kendilerini ilerletmek işiyle uğraşmaları için gelecekteki araçları da yaratmak gerekir:

1. Kitaplar, gazeteler,
2. Ziyaret ve geziler,
3. İyi müfettişler,
4. Öğretmen kongreleri.

Kitap ve gazeteler: Köy ve ilkökul öğretmenlerinin görüşlerini geliştirmek ve özellikle onların işlerine yarayacak eğitsel, sağlıkla ilgili, tarımla ilgili, toplumsal ve ulusal kitaplar bastırıp öğretmenlere parasız gönderilmelidir. Aynı biçimde il öğretmenleri için yayınlanan bir ya da birkaç gazete abone olunup, düzenli olarak il öğretmenlerine gönderilmelidir. Bütçe elverdiği ve uzman yazarlar bulmak olası olduğu takdirde her ay bir "Eğitim-Öğretim" dergisi yayınlamak da doğrudur. Gönderilecek kitaplar içinde konferans biçiminde yazılanlar da olmalıdır. Köy ilkökul öğretmenlerinin halka vereceği vaaz ve konferansların konuları, bu kitaplarla belirlenmelidir. Sözü edilen konferanslar ve vaaz kitaplarına göre düzenli olarak vaaz ve öğüt veren öğretmenlere ödüller verilmelidir.

Ziyaret ve geziler: Zaman zaman çeşitli yollar ve ilişkiler ile öğretmenleri, çevresi parlak bir merkeze toplayarak, okulları, kurumları, fabrikaları, tezgâhları, tiyatroları, kısaca tüm uygarlık ürünleri ziyaret ettirmelidirler. Meslekî ziyaret ve geziler, onlara şevk ve gayret verir. Atalet ve uyuşukluğu atarak, sürekli olarak yükselme, daima mesleği sevme ve bağlılık duygusunu verir.

İyi müfettişler: İlkokulları ve daha yüksek derecelerini ziyaret ettikçe toplumsal aydınlatmalarıyla, fen bilgileri ve bilimleriyle öğretmenlere yararlı olmalıdırlar. Müfettişler, yalnızca iki çocuğu kaldırıp ders sorduktan sonra "aferin" diyecek ya da öğretmenlerle çekişecek insanlar olmamalıdır. Müfettiş, öğretmenlerin pek içten öğretmenleri olmalıdır. Müfettiş, öğretmenlere bu açıdan hizmet ettikten başka, gittiği köyün, kasabanın insanlarına da yararlı olmalıdır. Her köye, kasabaya gittikçe halka özgü konular, görüşmeler, konferanslar düzenlemelidir. Konu genellikle toplumsal, iktisadî, ulusal ve dinsel olmalıdır. Tarımla ilgili konferanslar da unutulmamalıdır. Tarım konusunda uzmanlaşmış konferansçı müfettişler, bazı fennî araçları yanlarında taşıyarak, halka uygulamalı ve tartışmalı konferanslar vermelidir. Müfettiş efendiler, projeksiyon ve çizimden pek çok yararlanabilirler.

Eğitim düzenini kökünden düzeltmek için ilkokul öğretmenleri kadar müfettişlere de eşit ölçüde gereksinme vardır. Bunun için ilin gereksinme duyduğu müfettişleri şimdiden yetiştirmeye, eğitmeye başlamalıdır. Dışardan müfettiş bulmak olanaksızdır. Çünkü istediğimiz gibi yetişmiş müfettiş ülkemizde yoktur.

Müfettiş yetiştirmek için başvurulacak önlemler:

Üç ya da dört yıllık öğretmen okullarından mezun olup, çalışkanlığı, sebatı, mesleğe sevgisi, iradesi, aklı ile sıvrılmış, ve bir süre köylerde ve kasabalarda iyi niyetle hizmet etmiş genç öğretmenlerden seçilir. Bu seçkin öğretmenler, aşağıda anlatacağım "Erkek Öğretmen Okulu Meslek Kursları"nda bulundurulduktan ve aynı zamanda bir yabancı dil öğrenmeye başladıktan sonra Avrupa'ya gönderilmeli ve bir pedagoji okuluna devam ettirilmelidir. Müfettiş adayı, pedagoji okulunu bitirdikten sonra sözkonusu ülkenin eğitim bakanlığı müfettişlerinin yanında denetleme görevi yaparak, alıştırma yapmalıdır. Eğitim için tercih edilecek okullar, Amerika, Almanya, İsveç, İsviçre ve İngiltere'dedir. Ülkemizde müfettişler, Avrupa'daki gibi çalışmayacaklardır. Çünkü Avrupa'da okul müfettişleri, halkı aydınlatma zorunda değildir. Avrupa'ya müfettiş adayı olarak gönderilen gençlerin, geldikten sonra fedakârca çalışacakları ve Avrupa müfettişlerinden daha ağır bir görev yükü altında kalacakları akıllarına sokulmalıdır.

Öğretmenler Kongresi: Öğretmenler kongreleri, öğretmenleri birbirine tanıtır; öğretmenlik onur ve sevgisini artırır. Mesleğe bağlılığı sağlar, fikirleri açar, bilgiyi artırır; bağımsızlık kazandırır... Öğretmen kongrelerinin sık sık toplanmasına maddeten ve manen hizmet edilmelidir. Kongreler, yalnız bir merkezde değil, her yıl bir kasabada, hatta köylerde toplanmalıdır. Öğretmen kongrelerine il eğitim meclisleri, ülkenin yükselmesiyle ilgili toplumsal ve ilericî dernekler önyak olmalıdırlar. Öğretmen kongrelerinde ele alınacak konular şöyle sınıflandırılabilir:

1. Bilgi ve meslek, ulusla ilgili konferanslar (uzmanlar tarafından).

2. Eğitim ve yöntem tartışmaları, bildiriler (tüm öğretmenler tarafından).

3. Sevgi dersleri (tüm öğretmenler tarafından).

4. Öğretmenlerin uygulamada başarıya ulaştığı eğitim yolları ve buluşlar hakkında haberler, bildiriler.

5. Ahlâk ve beden eğitimi; ilin toplumsal ve sağlık durumu hakkında görüş alış-verişi.

6. Okul kitapları üzerinde tartışma ve bunların seçimi.

7. Geziler.

Eksiklikleri tamamlanan ve yeniden düzeltilen eski okul öğretmenlerine de yeni öğretmenlere gösterilecek özel gösterilir.

İLKÖĞRETİMDE EĞİTİM

İlköğretimde program ve eğitim, her şeyden önce dikkati çeker. Ders programları Eğitim Bakanlığı tarafından düzenlenmiş olduğu için bu konuda bir şey yazmaya gerek yoktur. Eğitim konusuna gelince: Biz eğitimi, gelecekte alacağı biçim üzerine oturtmalıyız:

1. Halkın bilgi düzeyini yükselterek onlara bir düşünce ve yönün yaratma özelliği kazandırmalıyız.

2. Ulus duygusu aşılmalıdır.

3. Genel dersler, bilgiden daha çok yetenek ve duygular, özellikle de irade eğitilmelidir.

4. Tarıma bağlı kalmak ve köy yaşamını uygarlaştırmak duygusu aşılmalıdır.

5. Tasarruf zevki uyandırılmalıdır.

6. İnsanlık duygusunu geliştirmeli ve sorumluluk duygusu verilmelidir.

7. İlkokullardan, köylerden başlayan memurluk düşüncelerine son verip, ulusal ülkünün ilerlemesi sayesinde yükselmek ve amaca doğru ilerlemek için gerekli güçler kazandırılmalıdır.

Erkek okullarında, yukarıda da durum aynı olmalıdır. Burada erkekleri ve kızları hiç ayırmamak gerekir.

İlin ilk eğitimde izleyeceği yukarıdaki eğitim amacını özel broşürler, risaleler ile öğretmenlere bildirmek ve eğitim müfettişlerini, açıklama amacıyla, sürekli olarak gezilere göndermek gerekir. Üç yıllık öğretmen okullarından çıkan öğretmenler, her ne kadar bilgi sahibi iseler de, bazılarının beceri eğitimleri noksanıdır.

BEDEN EĞİTİMİ

Her ülke, beden eğitimini bir amaca göre düzenlemiştir. Almanlar askerliği; İngilizler sporu; Amerikalılar direnmeyi; İsveçliler sağlığı düşünmüşlerdir.

Türkiye'de çizilecek beden eğitimi programı hangi amaca hizmet etmelidir? Bunu belirlemek gerekir. Bunun için gereksinmemizi gözönüne koyalım: Önce, askerî bir ulusuz; onun için iyi asker yetiş-

tirmeliyiz. İkinci olarak ahlâk ve bazı sönen yeteneklerimizi yeniden canlandıracak bir beden yaşamını kurmalıyız.

İyi asker olabilmek için, sağlık, cesaret ve girişkenlik gerekir. İyi bir beden eğitimi, ahlâkî ve hatta ruhsal eğitim için çoğu kez bir temel oluşturur, aslında da beden eğitimi fikri eğitimin temelidir. Düşünmenin varlığı, beden eğitimi sayesinde ataklık ve güven kazanır.

Şu halde beden eğitimi programımız, tüm şu içgüdüleri eğitmelidir: sağlık, cesaret, girişkenlik, moral ve askerlik...

İl için beden eğitimi müfredat programı düzenlenmeli ve bu, adeta bir kitap gibi olmalıdır. İlin oldukça iyi ve özel eğitilmiş bir beden eğitimi müfettişi olmalı; bu müfettiş köy köy gezerek yukardaki amacı gerçekleştiren beden hareketlerini öğretmenlere öğretmelidir.

İstedığımız amaçları gerçekleştirmek için programda aşağıdaki hususlar gözönüne alınmalıdır:

1. İşveç jimnastiği ve eğitsel okul oyunları.
2. Askerlik talimleri ve atış.
3. Harp oyunları; dağlarda, bayırlarda pusular ve harpler.
4. İzcilik.
5. Yarışmalar, sporlar, eski Türk sporları.
6. Bahçe işleri, el işleri, fenni ve eğitsel gezinti ve yürüyüşler..

Her yıl ilçe merkezlerinde ya da daha önemli merkezlerde düzenli olarak jimnastik yarışmaları, okullararası yarışmalar, *Concours interscolaires*, düzenlenmelidir. Bu yarışmalara tüm okullar katılarak, aynı yaştaki öğrenciler arasında programa kabul edilen işler üzerinde yarışmalar düzenlenmelidir. Kaymakam, eğitim meclisi üyeleri, büyük memurlar, buraya çağrılmalı ve kazananlara herkesin huzurunda ödüller verilmelidir. Jimnastikten verilecek ödüller, para ya da paraya çevrilebilecek şeyler olamaz. Şu, her zaman gözden uzak tutulmamalıdır ki, çocuk, bedeninin para kazanmak için değil, yurdunun sağlıklı ve sağlam bir kuşağını sürdürmek için eğitildiğini bilsin. Okul yarışmalarına girecek çocuklara özel giysiler yaptırmak gerekir. Beden eğitimi müfettişi, sıra ile her ilçenin okul yarışmalarında bulunarak işleri düzenler. Bu gibi yarışmalar il ve ilçe okulları arasında olduğu gibi, iki ilçe ya da birkaç ilçe okulları arasında da olur.

Kız okullarında beden eğitimini ihmal etmek günahdır. Öğretmen hanımları merkeze toplayıp onların eksikliklerini tamamlarken onlara jimnastik de öğretilmelidir. İstanbul'dan, Avrupa'dan, Amerika'dan, nereden mümkün ise, bir de kadın jimnastiklerinde uzman bir hanım bulup, onu gezici beden eğitimi öğretmeni ya da müfettişi olarak atamak gerekir.

KÖY OKULLARINDA TARIM ÖĞRETİMİ

Tarım öğretiminde iki yarar vardır: Birincisi, yararlı eğitim vermesidir ki, bunu öğretmenlere, fen eğitimi ve öğretimi açıklar. Ta-

rım dersinin yararlı eğitimi hakkında yazılmış kitapları, köy öğretmenlerine göndermek gerekir.

Tarım dersinin ikinci yararı, bizzat maddî ve uygulamalı tarım kısmıdır. Köy öğretmenleri, tarımı mutlaka iyi bilmelidirler ki, çocuklara tarım hakkında kesin fikir ve görüşler verebilsinler, köylülere de yeni tarım yöntemleri öğretebilsinler.

Tarımın bu ülkede iyileştirilmesi ve yenileştirilmesi için en iyi yöntem, işe çocuklardan başlamaktır. Dünyada tarımda en ileri giden ve şaşılacak bir ilerleme gösteren Amerika, çocuklara bu konuda pek çok önem veriyor. Bütün okullara tarım dersleri koyduktan ve tarım okulları açtıktan başka, çocukları tarıma yönlendirmek için önemli girişimlerde bulunuyor.

Örneğin Tarım Bakanlığı, şimendifer kumpanyası ile ortaklaşa çocuklar arasında bir mısır yetiştirme yarışması yapıyor. En iyi mısır yetiştiren çocuklardan birinci geleni, tarım okullarına gönderip öğrenimini sağlayacağını duyuruyor.

Amerika hükümeti, çocuklar arasında tarım dernekleri oluşturulmasına çalışmaktadır. Amerika'da tarım derneklerinin binlerce çocuk üyesi vardır. Hükümet, merakı olan üyeye, her gence mükemmelen ölçülmüş ve haritası çıkarılmış, gelir getiren bir tarla veriyor. Genç ekecek, gider defteri tutacak, mükemmelen çalışacaktır. Gelir getiren bir yerin kirası, beş dolardır. Gençler, hesap defterlerine gübreyi kaydederler. Hükümet tarafından bir kişinin; eğer hayvanı varsa, hayvanın ne kadar para kazanacağı önceden saptanmıştır. Bundan aşağı kazananların değeri yoktur.

Hasat zamanında bu hevesli çiftçi okul çocukları arasında yarışma açılır. Jüriler, her yerde oy verirler. Haberleşmeler yapılır; iyi notlar kazananlara ödüller verilir. 1910'da yalnız 11 bölgede 46.225 öğrenci bu türlü yarışmalara katılmıştır. Her bölgede birinci gelen, parasız olarak Washington'a kadar mükemmel bir gezi yapıyor. Tarım Bakanlığı'nda büyük memurlar huzurunda kutlanarak diploması veriliyor; tarım mesleğini sürdürmesi öğütleniyor. White House denen cumhurbaşkanlığı sarayında cumhurbaşkanının huzuruna, bu çocuklardan pek çoğu takdir ve kutlanmak için kabul edilmiştir.

Çocuklar bu çiftçi yarışmalarıyla yalnız onur kazanmıyorlar; sattığı mısırdan ve küçük hayvanlardan yıllık 100 dolar kazanan çiftçiliğe hevesli çocuklar az değildi.

Amerikalılar erkek çocukları, okuldan başka binlerce araçla tarıma bağlamaya çalıştıkları gibi, kızların da tarıma taraftar olmaları için çaba gösteriyorlar. Kızlar arasında özellikle hayvanlara bakmak, bahçıvanlık gibi işlerin yayılmasına çalışıyorlar. Kuruluşu sağlam ve mükemmel, çeşitli kulüpler vardır. Örneğin bu alanda "Girl's Tomato Club", kızların domates klübü ünlüdür.

Amerika'ya göre daha fazla tarım ülkesi olan ülkemizde, özellikle Aydın içinde çiftçiliğe pek çok önem verilmesi gerektiği kanısındayım. Köy çocuklarının düzenli uygulamalı tarım dersleriyle be-

cerilerini ve toprağa bağlılıklarını sağlayacağımız gibi, onlar arasında dernekler de kurmalıyız.

Şu anda Samsun Öğretmen Okulu müdürü olan pek saygıdeğer ve değerli gençlerimizden A. Ferit Bey tarafından düzenlenen Eğitim Bakanlığı İlköğretim Programının tarım kısmında, tarım okulları öğütlenmektedir. Hükümet ve önde gelen memurların, bu gibi hayırlı derneklerin kurulması için çalışmaları gerekirken, onları engellediklerini duyuyorum. Bu ilin bir köyünde öğretmen olan bir öğrencim, çocukları tarıma ve tasarrufa yöneltmek için "Mini Miniler Derneği" adı altında bir dernek kurmuş. Kaymakam ve eğitim meclisi, kendisine yol göstermek şöyle dursun, başarısını engellemişlerdir. Buna karşın, tarımını ilerletmek isteyen ülkelerin öğretmenleri bir yandan tarımsal amaç için çalışırken, diğer yandan da hükümetleri, şimendifercileri, hatta cumhurbaşkanları bile tarımsal amaç için çalışıyorlar. İleri gelen memurları da bu konuda düşünmeye yöneltmek için nasıl mümkünse öyle yapılmalıdır. Çünkü ancak hep birden çalışmakla, eğitim düzeltilebilir.

Bugünkü ilköğretim programının tarım bölümü pek mükemmeldir. Yalnız programın güzel olması, amacı sağlamlaştırmaz. İl tarafından düşünülecek şeyler var ki, asıl onlar işi ortaya çıkaracaklardır:

1. Programı tam bir bilinçle uygulayacak öğretmen.
2. Uygulama alanı ve araçları.

Öğretmenlerin nasıl yetiştirileceklerini yukarıda biraz anlattım, aşağıda ise "Uzman Öğretmenlerin Yetiştirilmesi" konusunda daha da bilgi vereceğim.

Uygulama alanı mutlaka gereklidir. Her ilkokulun mutlaka bir bahçesi olmalıdır. Bahçesiz ilkokul yapmak zamanı çoktan geçmiştir. Hele köy okullarına büyük bahçeler vermemek, en büyük ihanettir.

Bir ilkokulun bahçesi ya da tarlası, başlıca, aşağıda olduğu gibi kısımlara ayrılır:

1. Her öğrencinin sorumlu olarak çalıştığı kendisine ait bahçesi.
2. Öğretmen bahçesi. Bu, köyün örnek bir tarlası demektir.
3. Genel tarla ve bahçe, ki herkes burada nöbetleşe çalışır.
4. Özel kısımlar.

Şimdiki öğretmenlerden bu biçimde çalışmak isteyenler ve başarıya ulaşanlar az değildir. Örneğin Anadolu'nun ıssız bir köşesinde bir köy öğretmeni olan bir öğrencim, bu konuda iyi bir başarıya ulaşmıştır. Öğretmen, tarlasını altı kısma ayırmış:

1. Çiçek bahçesi.
2. Öğretmenin örnek bahçesi.
3. Genel bahçe.
4. Fidanlık.
5. Öğrenci bahçesi.
6. Talim ve oyun bahçesi.

Her yıl tarlaların çeşitli kısımları arasında yarışmalar yapılır. Hatta öğretmen bahçeleri de yarışmaya sokulmalıdır. Hangi öğretmenin bahçesi iyi ise, o öğretmene ödül verilmelidir.

Amerikan Cumhurbaşkanı Roosevelt ve sonra William Howard birçok kez okul bahçeleri arasında birinci gelen çocuklara, kırk Osmanlı lirası tutarında ödül vermişlerdir. Bu gibi yarışmalar, yalnız Amerika'da değil, Avrupa'da da yapılmaktadır. Fransız Tarım Bakanlığının çocuk tarım bahçeleri için ödül vermek üzere onbin franklık bir bütçesi vardır.

Bahçelerin düzenlenmesi ve yönetimi hakkında ayrı ayrı broşürler ve her öğrencinin bahçedeki çalışma biçimi ile bahçe disiplinine ilişkin özel yönetmelikler, defter kayıt örnekleri düzenleyip her yere göndermek, il eğitim örgütünün görevidir. Merkez eğitim müdürlüğünü, kâğıt havale etme sorumluluğundan kurtarmak gerekir.

Kısaca köy okullarında tarım öğretimi için özen gösterilmesi gereken işler, şöyle özetlenebilir:

1. Öğretmenler, mutlaka tarım bilgisini tamamlamalıdır.
2. İlkokulda uygulama bahçeleri yapılmalıdır.
3. Merkez ilin eğitim kurulunun tarıma karşı ilgi ve bağlılığı her zaman varolmalıdır.
4. Hükümet memurları, dernekler kurmak yolu ile, tarıma olan düşkünlüğü ve tarım bilgisini artırmalıdır.
5. İlde öğretmenler, okullar, öğrenciler arasında tarımsal uygulama yarışması için ödüller verilmeli ve bunun için de para ayrılmalıdır.

Bütün okullarda tarım ve öğretmenlerde de tarım bilgisi derken "Erkek ve Kız Öğretmen Okullarında" tarım eğitim ve öğretimini unutmak, pek tedbirsizlik olur. Bugün erkek öğretmen okullarında iyi tarım öğretimi vardır. Fakat yalnız program ve teorik bilgi yeterli değildir. Tarım öğretimi, Romanya, Macaristan ve hatta Sırbistan ile Bulgaristan'daki kadar sağlam olabilmesi için öğretmen okullarına, bir faaliyet ve uygulama alanı gösterilmelidir. Bu amacı gerçekleştirmek, "araç ve araziye" sahip olmakla mümkündür. Buna karşın, ne bugünün ne de yarının öğretmen okulları için bu önemli ve ruhsal temeller düşünülüyor. Hatta hiç bir yerde... Bir kentin içinde, onun tam ortasında yapılan öğretmen okullarından yararlanmak olanaksızdır. Batı ülkelerinde kurulan yatılı okulları, baştanışağı kentlerin ortasından çıkarıyorlar. Gençleri, uygarlığın yok edici cilvelerinden dağlar, bayırlar, doğa kurtarıyor. Bu amaç, bu yeni ve dünyaca değerli olan eğitim biçimi için, büyük büyük eserler yazıyor. Çok şükür İzmir'de de Kız Öğretmen Okulu açıldı. Fakat İstanbul'dan sonra biricik öğretmen hanımlar yurdu olan bu temiz ve her gerçek zevk için ideal okulda ne yazık ki tarım dersi yoktur.

Bizde kadın Avrupa'dan ziyade çiftçiliğe katılır. Avrupa'da, özellikle, Belçika, Macaristan, Amerika, Fransa gibi ülkelerde, kadınlar için tarım okulları bile varken, bizim kız öğretmen okulumuzda, bu

koca tarım dünyasında tarımın olmaması, doğrusu büyük bir eksiklik. Hanımlarımızı elbette erkeklerin çalışmalarına ve yaşam mücadelesine ortak olan görgülü ev idarecileri yapmak istiyoruz. Avrupa'lılar, kuru, süslü ve köşe bebeği hanımların, ailelerin yokolmasına neden olduklarını öğrendikleri için eski programlarını terkettiler; biz bu yeni eğitim programı üzerinden, özellikle Macaristan eğitimine göre hareket edersek, pek iyi etmiş oluruz.

İLKEL UZMANLIK OKULLARI

İlköğretim Tüzüğü — Avrupa'da olduğu gibi, ilkokulu 6 sene üzerine kurup üç devreye ayırıyoruz. Bu örgüt rüştiyeleri de [orta-okul] ilkokul içine alıyor ki pek güzel ve doğrudur.

Uzmanlık ilkokulu bu tip altı senelik okullardan oluşur. Bölgenin gereksinmesine göre ilköğrenimin son ikisini diğer dersler olanak verdikçe okunmakla beraber, uzmanlık, teorik ve pratik olarak ayrılmalıdır. Örneğin, bu ilde tarım uzmanlığı, sanat ve ticaret olur. Tarım da yer yer değişir. Örneğin bağcılık, şarapçılık, meyve veren ağaçlardan incircilik, bütün tarımsal türler... demircilik, halıcılık, teknik. ...

Avrupa özellikle Almanya ve İsviçre ve Belçika gibi en çok pratik insanlar yetiştiren ülkelerde, uzman yetiştiren ilkokullar çok vardır. Sözelgeşi, altı senelik ilkokulun dört senesinde bütün çocuklar birlikte ders görürler, beşinci senede ayrılırlar, bazı dersleri birlikte gördükleri halde, bazı derslerde, yani uzmanlık kazanacakları derslerde ayrılırlar. Ülkemizin ilçelerinde, kent ve eyalet merkezlerindeki ilkokullardan bazılarını böyle okullar oluşturmalıdır. Çünkü biz köylü çiftçiler kadar sanat ve ticaret erbabı kentleri, ilçeleri iskân için seçen çiftlik sahiplerini alıştırma mecburuz. Buna ihtiyacımız var.

Uzun süreli öğretimlerle adam yetiştirecek zamanda değiliz. Aslında, en gelişmiş ülkelerde bile işadamları bu tür okullarda yetişir. Bunun dışında, yüksek dereceli tahsile kavuşabilmiş olanlar pek azdır.

Uzman yetiştiren okullar için çalışma ve uygulama işyerleri yapmak gerekir. Birden birçok okulu aynı derecede geliştirmek hayal olur. En yakın bir zamanda işe başlamalı ki, derece derece ortaya çıkarılabilsin.

YENİ UZMAN ÖĞRETMENLERİN YETİŞTİRİLMESİ

Bugün bu uzmanlık okullarında öğretmenlik yapacak, istediğimiz nitelikte bir kişi bulamayız. Bu yüzden her şeyden önce, gerek uzmanlık okullarında, daha doğru bir deyişle yüksek ilkokullarda öğretmenlik yapacak kişileri yetiştirelim.

Yeni öğretmen okullarından mezun olan öğretmenler için gereğine göre iki yıllık, birer yıllık, altışar aylık uzmanlık kursları açıl-

malıdır. Uzmanlık kurslarına, o kursta gerekli olan derslere ilişkin sınav yapılarak, ancak erkek öğretmen okulları mezunları kabul edilmelidir. Çünkü o öğretmenler, bir derste uzman olmakla birlikte, bir ilkokul öğretmenin sahip olması gereken tüm niteliklere de sahip olmalıdır. Uzmanlık okuluna, erkek öğretmen okulundan mezun olmuş ve en az bir yıl okullarda öğretmenlik yapanlar kabul edilir.

Tarım ve sanatı pek ileri giden Romanya, böyle yapıyor. Erkek öğretmen okullarından mezun olanları tarım öğretmen okullarına alıp, bir yıllık öğretim ile takviye ediyor. Yine kısa bir süre içinde tarım alanında şaşılacak ilerleme gösteren Macaristan'da da öğretmenler, aynı biçimde yetiştiriliyor. Erkek ve kız öğretmen okulu mezunlarını, iki yıllık bir öğretime tâbi tutmak üzere, öğretmenleri ünlü (Romeron), bayan öğretmenleri de, ünlü (Gegement) erkek tarım öğretmen okullarına kabul ediliyor.

Biz bu tür uzman öğretmenleri yetiştirmek için ayrı uzmanlık eğitimi veren erkek öğretmen okulları açacağımıza; öğretmenleri tarım ve sanayi okullarına göndererek tasarruf yapalım deriz; fakat bu görüş doğru değildir. Öğretmen başka türlü yetişir; tüccar ve sanatkâr başka türlü yetişir. Öğretmenler gelişmiş insanlardır; az zamanda eksikliklerini tamamlayacaklardır. Tarım ve ticaret okullarında uzun süren öğretime zamanları yoktur.

Bunun için Aydın ilinde merkez ilköğretmen okullarından başka, ondan büsbütün ayrı olmak üzere bir uzmanlık veren erkek öğretmen okulu açılmalı ve başta tarım olmak üzere, uzmanı olunması gereken tüm dersler için, kurslar açılmalıdır. Uzmanlık veren öğretmen okulu için ayrı bir program, ayrı bir yönetmelik yapılmalıdır. Böylece öğretmen okulu, bir tür ilerleme kapısı olur.

Bizde birçok kez okullara tarım, ticaret dersleri konmak istendi ve hatta kondu; fakat sonuç alınamadı. ... Doktor yetiştirmeden hastane açılmak istendi; olur mu? Öğretmen yokken ya da herhangi bir öğretmene, yeteneği olsun olmasın, sen tarım ya da ticaret öğretmenisin demekle, istediğimiz nitelikte gençler, işadamları yetiştirilebilir mi? Kuşkusuz hayır!

ÇOCUK BAHÇELERİ

İlköğretimden önce gelen bir okul olan çocuk bahçelerine de ülkemizde pek çok gereksinme vardır. Çocuk bahçelerinin görevi, çocukları ilköğretime hazırlamak ve okuyup-yazabilir olarak onları ilkokula geçirmek değildir.

Çocuk bahçelerinin görevi, doğuştan gelen güçte varlığını sürdüren yetenek ve becerileri, kendi doğal süreci içinde yeşertip hareketlendirmektir. Çocuk bahçelerinin düzenleri, programları, dersleri "yaratılış, gelişmenin doğal kuralları, evren ve olgular..."dır.

Bu mini miniler eğitim kurumunda, ders yerine çocuk zevki, yetenek ve içgüdüleri ile ilgili konular, önlemler, faaliyetler görülür. Çocuk, oynamak ister. Çocuk oynamazsa, manen ve maddeten büyü-

yemez; manen ve ruhsal, bedensel olarak hakkıyla büyümesi için çocuk bahçeleri, çocuklara oyun öğretir. ...

Çocuklar, renkleri; renklerle türlü türlü biçimleri ve çevresini dolduran eşyayı, ilkel sanatı ve inceliği ile ortaya koymayı; çocukca bina inşa etmeyi ve onları bozmayı pek çok sever. Bunun için çocuk bahçesi öğretmenleri, çocuklarla oyun oynarlar, eğlenirler ... Bahçede koşmak, çamur ve kumlarla oynamak, bir değnek üzerine at gibi binmek, hoplamak, sıçramak, dans etmek, küçük yavrulara besin kadar gereklidir. Bu nedene dayanarak, çocuk bahçelerinde bütün bu gerekli şeylerin yapılmasına uygun yerler vardır.

Son olarak çocuk bahçelerinde, rondlar, şarkılı danslar, çocuk jimnastikleri, çocuk masalları, sohbetler, şiirler, resimler, el işleri, bahçe işleri, resim ve tablo seyretmeler büyük bir yer tutar. ...

Fröbel adında insanlığın en büyük hizmet görenlerinden bir Alman'ın "Kindergarten" adıyla icat ettiği bu okullara her ülke kadar biz de gereksinme duymaktayız. Belki Batı ülkelerinden daha fazla... Bu gereksinmeyi, uzun uzadıya burada kanıtlamaya gerek yoktur, sanıyorum. Dilimizde Fransızca'dan alınarak "Anaokulu" da denilen bu kurumlardan ülkemizde hiç yok dersek yeridir. Buna karşın zenginliği ve genel eğitimi pek gelişmiş ve yükselmiş olan İsviçre hükümeti, anaokullarını kantonların çoğunda zorunlu kılmıştır. Almanya, Amerika, Fransa, Belçika... vb. ülkelerde anaokullarının sayısı hemen hemen ilkokullar kadardır.

Meşrutiyetin ilânını izleyen günlerde anaokulları kurulmak ve açılmak istendi ve her yerde bir çocuk bahçesi açıldı. Bu okullarda öğretmenlik yapacak hanımlar bizde yoktur, diyerek çoğunluğuna İlyanos okulundan çıkmış biraz okumaktan başka hiç bir meziyeti, eğitim yeteneği olmayan musevî kızlar, öğretmen olarak atandı. Hatta anaokullarında amaç darmadağın edilerek, Fransız dili öğretilmeye başlandı. Anadili öğretmekten bile çekinen "Kindergarten"ler bizde bu garip ve kuşku uyandırıcı duruma geldi. Nihayet her kötü şeyde olduğu gibi bu kurumun çoğu kendiliğinden bozuldu, kapandı ve söndü. ...

Çocuk bahçeleri için ileriye gören, sanatçı ve nazik yetiştiriciler gerekir. O yetiştiriciler, tanrı vergisi olarak yetişmez. Yetişenler ise Fröbel gibi ender ve istisnai kişilerdir. Bizim istediğimiz yetenek ve eğitim ile donatılmış evlâtları, ancak toptan genel özelliklerine değindiğimiz çocuk bahçeleri hazırlar. İnce, sanatçı, görevine düşkün bir kadın öğretmen, ancak Türk ulusunun geleceğini bahçesinde yetiştirir.

Bu nedenle her şeyden önce çocuk bahçeleri öğretmenleri yetiştirmek için Kız Öğretmen Okuluna gereksinmemiz vardır. Ortaokul eğitimi gören hanımlar, bu kız öğretmen okulunda oldukça kolay ve kısa süre içinde eğitimlerini tamamlarlar. Çocuk bahçeleri kız öğretmen okulunun eğitimi, ilköğretim öğretmen okulunun eğitimidir tamamen başkadır. Kindergarten öğretmenlerini, iki ya da üç yarı-yılda hazırlamak mümkündür. Üç yarı-yıllık eğitim

devresi, birbuçuk yılda tamamlanır. Bu yüzden biz her birbuçuk yılda birbirine yardımcı olan çocuk bahçesi öğretmenleri kazanacağız. Hanım öğretmenleri yetiştirirken gözönünde bulundurmamız gereken nokta, kız öğretmen okulunda öğretmenlik yapacak öğretmenlerin gerçekten uzman kişiler olmasıdır. ... Eğer hakkıyla söylemek gerekirse, bu konuda Batının, Almanya'nın, İsviçre'nin, Macaristan'ın, Amerika'nın, İngiltere'nin, bunlardan birinin yardımına gereksinmemiz vardır.

İlk eğitim için olgun bir amaç tasarlanırken, ilköğretmen okullarının yetiştirecekleri öğretmenler, toplumsal yaşamımızı yerine oturtacaklar derken, çocuk bahçelerini unutmak, onları unutulmaya bırakmak, maddî ve manevî büyük bir günahdır.

YATILI İLKOKULLAR, TARIM İLKOKULLARI

Ülkemizin her yanı gibi Aydın ilinin de yatılı ilkokullara çok gereksinmesi vardır. İyi kişilik sahibi, parlak ve her türlü görüşü kabul eden gençler yetiştirmek için yatılı ilkokullar, ülkemizde önemli görevler yapacaklardır.

Yatılı ilkokulların amacı, hiç bir zaman liselere öğrenci, ilçe merkezinde tahrirat kalemine stajyer memur yetiştirmek olmamalıdır. Yatılı ilkokulların ruhu, bizde tarım, daima tarım olmalıdır.

Rumeli'de Bulgarlar yer yer yatılı ilkokullar açıyorlar ve bu yatılılık yaşamından büyük yararlar sağlıyorlar. Yatılı ilkokulları, önce büyük bir samanlığa pencereler açarak, sağlıklı kurallarına uygun bir duruma getirerek açıyorlar; sonra iyi binalar inşa ediyorlar. Manastır çevresindeki Paralov Köy Yatılı İlkokulu, Bulgar okulunu, iki erkek ve bir hanım öğretmen yönetiyordu. Hanım öğretmen gecele-ri çalışıyor ve öğrencinin ahlâksal ve toplumsal eğitimi ile uğraşıyordu. Okul, öğrenciye iki kez olmak üzere iki tabak yemek, beyaz ekmek, sabahları da çay veriyordu.

Pratik düşünülecek ve öğretmenler bulunacak olursa, bizim de yatılı ilkokulları pek kolay açabileceğimize inanıyorum. Fakat bir Amerikalı gibi pratik olmayıp, müşkilpesent ve mütereddit bir şarkılı kafası ile düşünürsek, kuşkusuz, vereceğimiz karar "olmaz" olacaktır.

Yatılı ilkokullar için işte size bir hesap: Günde iki kap yemek, haftada iki kez tatlı ve sabah kahvaltısı vermek koşuluyla, bir çocuk günde iki kuruş ile doyar. Elli yatılı öğrenci 100 kuruş yer.

Bu paranın sağlanmasına gelince: Avrupa'da ortaya çıkan en yeni kibar okullarında bile pedagojinin son buluşlarına dayanılarak sabahları ders görülüyor, öğleden sonra da el işleri ve tarım işleri ile uğraşılıyor. Biz de, köyde en çok tarım okuyacağız. Tarımın uygulamasını da yapacağız; yani çocukları, küçük çiftçi gibi, güçleri yettiği derecede çalıştıracağız. Nitekim Amerika Tarım İlkokulunda böyle çalıştırılıyorlar. Bir çocuk, bu çevrede gündelik çiftlikle ortalama hesap, beş kuruşluk çalışabilir. Biz sabahleyin çalışmayacağı-

mızı ve akşam bir parça dinleneceğimizi düşünsek bile, çocuklarımız ortalama gündelikle iki kuruş kazanırlar. Öğrencinin çalışacağı tarla, her köyde mutlaka mevcut olmalı ve bu, vakıf topraklarından seçilmelidir. Bu olmazsa, kira ile de tutulabilir; köy büyüklerinin yardımına başvurarak, bir miktar arazi elde edilebilir. Köylerin çevresinde genellikle sahipsiz, işlenmemiş tarlalar vardır. O halde açık bir göz, her zaman tarla bulabilir.

Tarım olarak yalnız arpa, buğday yetiştirmek değil, bahçivanlık, arıcılık, böcekçilik, ağaççılık gibi çok kişinin gereksinme duyduğu ve fazla para kazandıran işler de yapılmalıdır.

Şu halde yatılı tarım ilkokulunun bütçesi şöyle olur:

Gider (kuruş)	Gelir (kuruş)
600 yıllık müdür aylığı tutarı	27.000 elli yatılı öğrencinin çalışması
19.200 öğretmenlerin yıllık aylık tutarı	27.000 elli yatısız öğrencinin çalışması
3.600 aşçının yıllık aylık tutarı	10.400 eğitim idaresinin veya hükümetin desteği
27.000 yemek giderleri	
13.000 elli yatılı öğrencinin giysisi	
1.000 müteferrik gider	
64.400 Toplam	64.400 Toplam

Okul, daha ilk yılda bu kadar para kazanamaz. Bu, şaşılacak bir itiraftır. Fakat ikinci, üçüncü, beşinci yıllar, bu miktarı bulur. Zaten ilk yıllar tüm sınıflar oluşturulamadığından, o kadar öğrenci de olmaz. Bundan başka 50 yatısız öğrenci hiç bir zaman 50 yatılı öğrenci kadar çalışmaz. Çünkü yatılılar daha çalışkan, daha etkin olur. Fakat burada başka türlü hesap yapmak gerekir. Okulda yalnız 50 yatısız öğrenci yoktur. Yatısız öğrencinin toplamı belki 80'i ve 90'ı bulacaktır. Seksen yatısız öğrenci, 50 yatılı öğrencinin yaptığı işe eşit iş yapar.

Yatılı tarım ilkokulunun programı, gelecekteki çehresi ile şöyle olmalıdır:

1. Din bilgisi ve Kur'anı Kerim.
2. Türkçe. Güzel Okuma, Kompozisyon, Yazı Kuralları, Şiir Okuma.
3. Hesap Defteri.
4. Tarım ve Tarımsal Sanayi.
5. Resim ve Geometri.
6. Tarih ve Coğrafya (Osmanlı ayrıntılı, diğerleri yüzeysel).
7. Uygarlık Bilgisi.
8. El İşleri ve Askerî Eğitim.
9. Müzik.

Şimdilik yatılı ilkokullar, eski ortaokullara eşit bir düzeyde olmalıdır. Zaman en çok tarıma ayrılmalıdır. El işleri, bir çiftlikte daima gerekli olan işleri kapsamalıdır.

Ülkemizde kızlara özgü bir öğretim ve eğitim henüz oluşturulup kurulamamıştır. Şimdiye değin erkek ve kız okulları programları arasındaki ayrılık, hiç yok denecek kadardı. Kız ilkokul ve ortaokulundan çıkan küçük hanımlarımız, hep evlerin birer süslü hanımı olup kalıyorlardı. Kızların okula gitmekle iş yapma yeteneklerinin ortadan kalktığını gören analar, teyzeler, okullardan soğuyorlardı. Hakları da vardı. Bu hanımlar evlendikten sonra kocaları ile de geçinemiyorlar; çünkü ev hanımı değildirlir.

Kız okullarımız ülkenin gereksinmesini doyuracak, aile yaşamına zevk ve mutluluk verecek biçimde olmalıdır. Ekonomik etkinlik, daima mutluluk ve refahı doğurur. Toplumda yalnız erkeğin ekonomik etkinliği, amacı sağlayamaz; kadın da bu konuda ev ve yurtla ilgili işleri görmelidir. Kadın, payına düşen işlerde çalışacak, servet üretecek; erkeğin etkinliğine katılarak aile mutluluğu oluşturacak.. Bir yurttan böyle ailelerin çokluğu, yurdun genel mutluluğunu doğurur.

Biz kızlarımızı, Avrupa'da olduğu gibi fabrikalarda, uzak kentlerin moda mağazalarında çalıştırarak değil, aile ve yurduna yararlı olacak biçimde eğitecek bir eğitim yaşamını kuralım.

Ülkemiz baştanışağı çiftçi ya da tarımsal sanayici olduğundan, hanım kızları da aynı amaca hizmet edecek biçimde yetiştirmeliyiz. Kız ortaokulları ile iyi yerleşmiş kız ilkokulları, yavaş yavaş "Tarım ve Ev Kadınlığı Okulu" durumuna getirilmelidir. Köylerde, kasabalarda yaşamak, yaşayabilmek için her şey öğretilmelidir. Kız okullarının en büyük görevi, köyleri, tarlaları, kırları, doğdukları evi, tarım işlerini sevdirmektir. Kızlara aile mutluluğunun nasıl korunacağı, bir evin yönetiminde kadının payına düşen görevin ne olduğu, ortak yaşamın kurulmasında ortak kazanç, çocuklara nasıl bakılacağı, aile içinde ortaya çıkan acı ve kederlerin nasıl azaltılacağı öğretilmelidir.

Kadınlarımıza özgü bu okulların programı, biraz bağımsız ve uygulamalı olmalıdır. Hiç bir zaman İstanbul'un kibar mahallesindeki bir okul programı, Akhisar Kız Okulu programı ve Kınık Bucuğu Kız Okulunun programı birbirine benzemez. Dersler uygulamalı olmazsa, yine tüm eğitim alanı dört duvarlı sınıflar içinde olursa, hiç bir sonuç elde edilemez.

Genç kızlar, okumak, yazmak, hesap yapmak, defter tutmak, şarkı söylemek, tarihini ve dünyasını, ahiretini öğrendikten sonra ev yönetimi, açılık, sütçülük, peynircilik, tavukçuluk, bahçivanlık, çocuk yetiştirmek, dikiş dikmek ve biçmek öğreneceklerdir. Bir yerde sütçülük yoksa, onun yerine halıcılık konur. Bizde bu okullar iki derece üzerine kurulur.

Kısa süre içinde pek ileriye giden Macaristan, ancak Kadın Tarım ve Ev Kadınlığı okulları sayesinde tarımı geliştirebilmiştir. Ma-

caristan'da okullar her gün bu duruma dönüşüyor ve her okula 30 hektar arazi, kümes hayvanları ve sütü hayvanlar veriliyor. Macaristan'da nerede tarım ve ev kadınlığı okulu varsa, kızların devamı zorunludur. Bazı ünlü tarım ve ev kadınlığı okulları vardır ki, onların 800 ile 1.000 öğrencisi vardır. Ünlü Mako okulu, 900 kız çocuğunu eğitiyor.

HANIMLARA ÖZGÜ OKUL ÖĞRETMENLERİ YETİŞTİRMEK

İşte önemli bir sorun. İzmir'de bir Kız Öğretmen Okulu açılıyor. Bu kız öğretmen okulunu, tıpkı erkek öğretmen okulu programlarına ya da kız liseleri programına veya İstanbul Kız Öğretmen Okulu programına uygun olarak açacak isek, hiç kuşkunuz olmasın ki Anadolu kız okulları, yaşamımızı ve ekonomimizi düzeltmede asla hizmet göremeyeceklerdir. Eğer bu biçimde hareket edersek, kasabalı, köylü kızları, kentlerin cici, süslü, titiz hanımları durumuna getireceğiz, ki bu yönü ile ülke için bir cinayet işlemiş olacağız. (Bu yazılar, bundan aşağı yukarı sekiz ay önce bir saygıdeğer kişinin isteği üzerine yazılmıştı. O zaman daha kız öğretmen okulu açılmamıştı. Çok şükür bu bilim yuvasının bugün ilki kurulmuştur.)

Bu kız öğretmen okulunun, Aydın ilinin gereksinmelerini sağlayacak bir biçimde olmasını arzu ediyorum. Düşündüğüm program aşağıdadır:

Teori: Eğitim, din ve ahlâk bilgisi, görgü ve sağlık kuralları, çocuk büyütme, ev yönetimi, ev ve çiftlik hesaplarını tutmak; fen doğa ve uygarlık bilgisi, tarih ve coğrafya; bahçivanlık, tavukçuluk, sütçülük ve benzeri...

Uygulama: Bahçe işleri, tavuk ve arılara bakmak, dokumak, sütçülük, yemek pişirmek, konserve ve hazır yemekler yapabilmek, dikmiş dikmek, biçmek ve yamamak, ütölemek, ev düzenleme ve süsleme...

Kız öğretmen okuluna eski kız ortaokulu mezunları alınacağına göre, bu program üç yılda uygulanabilir. Daha sonra oluşacak "Tarım ve Ev Kadınlığı" okullarının açılmasıyla daha mükemmel uygulanabilir; böylece de pek becerikli hanım öğretmenler yetiştirilir.

Eski öğretmen hanımları da eski durumlarında bırakmak, uygun olmaz. Onlar da, yukarıda öğretmenlerin yetiştirilmesi konusunda söylediğim gibi, altı aylık, bir yıllık, bir-buçuk yıllık yatılı okullarla takviye edilmelidir. Şimdiki amaçsız, düşüncesiz öğretmenleri istediğimiz biçime getiremezsek, onlardan yarar yerine göze gözükmeyen, fakat yüksekte bulunan kişilerin gizli yaşamlarına kadar ulaşacak zararlardan etkileneneceğiz. Eski erkek öğretmenler de böyledir.

Kız öğretmen okuluna gerekli olan birkaç kadın öğretmeni, doğrudan doğruya Macaristan'dan, Gegement Kız Öğretmen Okulundan getirmek, en uygun yoldur. Eğitim ve ulusal amaçları aşılacak ve korumak için okulun başında güçlü ve saygıdeğer bir Türk hanımı ile öğretmen hanımlar bulunmalıdır.

GEZİCİ KADIN OKULLARI

Kız öğretmen okulundan iyi öğretmenler yetiştirildikçe içlerinden akıllı ve becerikli çıkanları ayırarak "Gezici Kadınlık Okulları"na öğretmen olarak atanmalıdır. Gezici Kadınlık Okulları öğretmenleri, yer yer dolaşarak yaşlı ilerlemiş hanımlara ulusçuluk, ev kadınlığı, tarım ve muhasebe dersleri vermelidirler. Gezici Kadınlık Okullarının öğretim süresi, gereğe ve programa göre iki haftadan bir-buçuk aya kadar olur. Bu tür okullar, Batı ülkelerinde, özellikle halkın çoğunluğu çiftçi olan ülkelerde büyük hizmetler görmüşlerdir. Gezici Kadınlık Okullarının hanımlara kitap okuyacağı ve derslerin notlarını tutturacağı sanılmamalıdır. Hayır. Güzel ve etkili vaazlar verecek, söyleşilerde bulunacak, uygulamalı dersler gösterecek, işler yaptıracaklardır.

HALK OKULLARI VE KONFERANSLAR

İlin eğitim düzenini iyileştirme programını çizerken halka yol gösterme ve onu aydınlatma, başlıca konu olmalıdır. Çünkü halkın eğitimi ile çocuğun eğitimi arasında oldukça sıkı bir ilişki vardır. Halk, bilgisiz, tutucu, görenek ve boş inançlara bağlı kaldıkça, ülkede ne iyi aile çevreleri ne de fevkalâde ilerlemeyi özleyen genel bir çevre oluşur. Çevrenin kötülüğü, okulların eğitim değerlerine zarar verir; sonuçta telkinler, bir dakikada ortadan kalkar. Halkı eğitiminin, hem bugün hem de yarın için gerekli olduğu anlaşılıyor.

Halk, ya doğrudan doğruya, ya da dolaylı olarak aydınlatılır. Doğrudan doğruya eğitim ve aydınlatma, halka özgü dersler, konferanslar, görüş alış-verişleri aracılığıyla olur. Bu amaca aşağıdaki biçimde ulaşılabilir:

1. İlkokul müfettişlerine konferanslar verdirmek... Yukarıda yetişme biçimlerini anlattığım müfettiş efendiler, bu konuda pek mükemmel iş görürler. Genel müfettişler ve ilin öğretmen zümresi, merkezde toplanmalı ve üç ay sürecek gezi için hazırlık yapmalıdır. Müfettişlerin üç ay sürecek gezilerinde verecekleri konferansların konuları belirlenmeli; projeksiyon ve sinemalar için gerekli olan manzaralar, filmler sağlanmalı; tüm müfettişler yararlı ve uygun aynı konferansları, kendi bölgeleri içinde de vermelidirler. Konferans için yirmibeş, otuz liraya iyi sinemalar sağlanabilir.

2. *Halk Okulları:* Halk okulları ya tarım ve tarımsal sanayiye düzeltilmesine ya da halka bilgi ve yüksek bir duygu, din ve ulus bilgisi vermeye yönelmelidir. Halk okulları köylerde gezici olmalıdır. Her köyde onbeş-yirmi günden üç-dört aya kadar kalmalıdır. Derslerden sonra başarı gösterenlere diplomalar verilmelidir... Halka özgü gece okulları, yerel ilkokulun öğretmenlerine ufak bir ödenek verilerek suretiyle de açılır. Bu okulların kurulması, özellikle halkın işsiz zamanına raslatılmalıdır. Halka tarım ve tarımsal sanayi öğretmek konusunda İl Eğitim Yönetimi, Tarım Yönetim ve

Bakanlığı ile ortak çalışma yapabilir. Tarım Bakanlığının memurları bu görevi yerine getirmek için görevlendirilirlerse, memurların halk ile, köylü ile temas edebilecek ve onun duygu ve ruhuna göre ders verebilecek bir durumda olmasına özen gösterilmelidir.

Dolaylı olarak aydınlatma, müzik, tiyatro, bahçe, müze, dinsel ve tarihsel gezi ve törenleri, sergi, koşu, okul bayramı, spor yarışmaları, genel geziler, yürüyüşler, genel sinemalar, genel parklar ve kadınların da yaşamla yavaş yavaş ilgilenmelerini sağlamakla olur. Hükümet, eğitim meclisleri, eğitim memurları, müfettişler, okul müdürleri, halkın dolaylı aydınlatılması ve eğitilmesine yarayacak bu işlerin ortaya çıkması için uzmanca girişimi özendirilmeli ve özellikle çalışmalıdır. Merkez ilde bulunan öğretmenlerin aydın zümresi, bu konuda isteklendirici küçük kitaplar yazmalı ve bunlar, yukardaki memurlara ve halka dağıtılmalıdır.

Merkez ilde halkın eğitimiyle doğrudan doğruya ilgilenen eğitim müdürlüğüne bağlı, başlıbaşına bir büro olmalıdır.

Halkın eğitimi için yazdıklarım birdenbire uygulanamaz; fakat birdenbire uygulanabilmek için yakın bir zamanda yavaş yavaş uygulanmaya başlanmalıdır.

EĞİTİM VE ÖĞRETİM MÜZELERİ

İlin önemli merkezlerinde eğitim ve öğretim müze ve uygulama yerleri açmak gerekir. Şimdilik eğitim ve öğretim müzesi, İzmir, Aydın, Manisa, Denizli, Akhisar ve benzeri yerlerde kurulabilir.

Öğretim ve eğitim müzelerinin yararları şunlardır:

1. Halk, öğretmenlere, eğitime ve okullara sevgi duyar. Bu konuda tutkunluk artar. Öğretim ve eğitim müzesini halkın gezmesi serbesttir.

2. Öğretim ve eğitim müzesinde bulunan tüm araç ve gereçler, herkese açıktır. Her okul öğrencisi, öğretmeni ile gelip, müzelerden ve araç-gereçlerden yararlanabilmelidir. Birçok öğretmen, fen araç ve gereçlerinin kullanılmasını bilmez; hatta çoğu kez kullanmaktan çekinir. Bu gibi durumlarda müzeyi yöneten uzman öğretmenler, müzeyi gezeceklerine uygulamalı dersler de gösterirler.

3. Kuşkusuz, derslerin uygulamalı, açık olarak öğretilmesi için her okul araç ve gerece gereksinme duyar. Gereksinme duyduğumuz araç ve gereçler o kadar çoktur ki, tamamlanması güçtür. Her okula öğretim araçları alacağımıza, tümünün toplanmasıyla merkezde tüm okullara ait, buyruklarına her an hazır okul müzesi kursak daha iyi olmaz mı? Yeni tür eğitimi uygulayınız derken araç ve gereçleri düşünmek, onları gözönüne almak gerekir.

Bir kentte yapılabilecek eğitim ve öğretim müzelerinin planını da çizdim. Planda bulunan daireler şunlardır:

1. Anfiteatr salon: 300, 400, 500 kişi alacak büyüklükte yapılır. Burada tüm okullar toplanabileceği gibi, ülkeye ait önemli toplantılar da yapılır. Ülkemizin hiç bir yerinde toplantı salonları yoktur.

Anfiteatr salonunda öğrenciye, kimyasal ve benzeri deneyler yapılır ve buna benzer uygulamalı dersler gösterilir.

2. Anfiteatr salonunun sahnesi: Bu sahnede öğrencilere özgü sinemalar gösterilir; tüm öğrenciyi biraraya toplayarak sinema göstermekle, ayrı ayrı her okulda sinema göstermek arasında eğitim açısından çok fark vardır. Burada okullar, "tarihsel ve ahlâksal temsiller" verirler; tiyatro sevgisini eğitirler. Okulların tarihsel ve ahlâksal tiyatrolarına, müziklerine halk çağrılır. Tüm büyük merkezlerde yavaş yavaş öğrenci sahneleri kurulmalıdır.

3. Özel kimya laboratuvarı: Öğretmenlerin ve müze memurlarının çalışmasına ayrılmıştır. Öğretmenler ve memurlar, burada her türlü deneyleri yaparlar.

4. Genel kimya laboratuvarı: Burada öğrenciler okudukları derslere ait serbest ve kendi başlarına deneyler yaparlar.

5. Özel fizik laboratuvarı: Uzmanların, öğretmenlerin ve müze memurlarının incelemelerine ayrılmıştır.

6. Genel fizik laboratuvarı: Öğrencilerin serbest deneyler yapabilmelerine ayrılmıştır.

7. Kütüphane: Öğrenciler ve halk yararlanır.

8. Doğa tarihi ve tarım-sanayi müzesi: Okullara iyi fikirler verecek bir özelliğe sahiptir. Her yer gibi, burası da herkesin ziyaretine açıktır.

9. Beden eğitimi salonu: Her okul için düzenli beden eğitimi salonu yapmak olanaksızdır. Buna karşın, bir kente, kasabaya mükemmel bir beden eğitimi salonu yapılıncaya tüm okullar buradan yararlanırlar. Beden eğitimi salonuna atanan memur, bu konuda uzman olmalıdır ki, okulların beden eğitimi öğretmenlerine fikir ve bilgi de verebilsin.

10. Banyo: Öğrencilere sık sık banyo yaptırmak için Batıda yatsız ilkokullarda bile banyo yapmak, gelenek haline geldi. Buna karşın, bizim henüz yatılı okullarımızda bile banyo yoktur. Okul müzesinin duş ve banyosu, okulların emrine hazırdır. Jimnastik yaptıktan sonra öğrenciyi mutlaka duş yapmaya göndermelidir.

11. El işleri dairesi: Okullarda kâğıt, mukavva gibi araç ve gerece gereksinme göstermeyen işler yapılabilirse de tel, demir, kil, tahta, doğrama gibi işler, genellikle araç ve gereç yokluğundan ve yerin darlığından yapılamıyor. Müzenin el işleri dairesi olursa, her okul nöbetleşe gelip, burada mükemmel bir biçimde çalışır.

12. Yer elverişli ise öğrencinin açık havada oyun oynamasına ait yerler de bulunmalıdır.

13. Memur odaları ve yatakhaneler.

ÖĞRETİM ARAÇLARI

Köy, kasaba ve kent okullarında öğrencinin daima yüzyüze gelmesi gereken birçok öğretim araçlarına ve levhalarına gereksinme vardır ki, bunları yavaş yavaş tamamlamak gerekir.

Ders levhalarını Avrupa'dan getirtmek, doğru bir yol değildir. Çünkü Avrupa'dan gelen levhalar, Fransızca ya da Almanca'dır. Öte yandan bunlar, bizim ahlâk ve geleneklerimize, ruhsal durumumuza göre düzenlenmemişlerdir. Üçüncü olarak çocuk, dünyaya gözünü açmaya başladığı zaman ülkemize ait bir şey gözlemeyip, sürekli olarak Batımın büyüklüğünü ve kendi küçüklüğünü görecektir. Bu ise cesaret ve onur kırıcı pek kötü bir şeydir.

İle ait olmak üzere öğretim levhaları yapıp bütün ilkokullara gönderilmelidir. Öğretim levhalarından her yıl bir miktar basılsa, birkaç yıl içinde epeyce değerli bir okul koleksiyonu oluşturulmuş olur. Öğretim levhaları böyle yapılırsa Avrupa'dan getirtmekten daha ucuz olur.

Levhalar, çocukların ulusal duygularını okşayacak, ilin ekonomik yaşamına canlılık getirecek genel bilgileri artıracak, fen bilgilerine hizmet edecek biçimlerde olmalıdır. Levhaları düzenleyip İstanbul matbaalarında bastırmak pek kolaydır.

GENÇLERE SPOR ALANLARI

Gençlere ait, halkın gençleştirilmesine ait spor yerlerinin kurulması, birkaç okul açmaktan daha yararlıdır. Bunu bir hükümet adamı, bir sağlıkçı gibi düşünürsek, spor alanlarının kurulması, hastanelerin önemini düşürür diyebiliriz.

Gerek okul, eğitim ve öğretim müzelerinin içinde, gerekse bağımsız spor alanları yapmak, yaptırmayı görev edinmek, yüreklen-dirmek, ilin eğitimiyle ilgilenen kişilerin önemli görevlerindedir.

AYDIN ZÜMRENİN YETİŞTİRİLMESİ

Bir hükümet kadar büyük olan bu ilin eğitimi ve okulları ile uğraşacak, ne yazık ki, yeterli sayıda aydın zümresi yoktur. İlin tüm okullarına canlılık, yaşam dirikliği verecek düzenleyici bir güç, bir kafa gerekir. Buna karşın, bugüne değin, ilde istenilen biçimde kafa varolmamıştır.

İl, kendi aydın zümresini öyle kişilerden oluşturmalı ki herbiri bilim ve fen dalında gerçekten uzman olsun, herbiri bir yabancı dili gerçekten bilsin. Bu aydın zümresini, öğretmen okulunda yetiştirmekle birlikte, il genel eğitim düzeninde, ulusal eğitimde sözüne güvenilir ve dinlenir bir danışma kurulu olsun. İlin ruhsal eğitimine ve yaşamına ait her konuda bunların kararlarına başvurulsun. Öğretmen okulunda her gereksinimleri sağlanan, hatta herbirine, ailece oturabilecek küçük evler verilen bu kişiler, tüm zamanlarını inceleme, araştırma, görüş bildirmeye ayıracaklardır. Gençlere öğretmen okulu salonunda ya da okul müzesi salonunda verilecek toplumsal ve fenle ilgili konferansları, aydın zümre yönetecek ve öğretmenlere gönderilecek yazılı konferansları, kitapları yine onlar yazacaklardır.

Bu aydın zümre nasıl yetiştirilir? İşte bu, önemli bir sorundur. Ben bu konuda oldukça pratik düşünüyorum. Avrupa'ya, Amerika'ya, her nereye olursa olsun, öğretim ve araştırma için adam göndermekle... Fakat sıradan kişileri göndermek doğru değildir. Aşağıdaki koşullara uymak, bence doğrudur:

1. Gönderilecek kişileri yarışma sınavına sokmak gerekmez.
2. Öğretime gönderilecek kişileri seçmelidir.

Yarışma sonunda kazanan nice kimseleri gördük ki, Avrupa'da çalışmadı ya da düzenli eğitime ısınmadı; daha havai ya da daha yüksek okullara gönderilmesini istedi.

3. Seçilen kişiler, öğretmenliği meslek edineceği, kendisini bu işe vereceği, tam anlamıyla ülkenin ilerlemesi için fedakârlık yapacağını taahhüt etmelidir.

4. Şimdiye değin öğretmenlik yapmış, deneyim elde etmiş kişilerden seçim yapmak uygundur. Çünkü ancak bu biçimde, koşullara uygun kişiler seçilmiş olur.

5. Her olasılığa karşı, öğretime gönderilen kişi ile sözleşme yapılmalıdır. Öğretime gönderilecekler, mutlaka Türk olmalıdır.

Şimdi gönderilecek kişilerin hangi fen bilimlerini öğrenmeleri gerektiği konusuna gelelim. Bunun için her şeyden önce ilin gereksinmelerini düşünerek şöyle bir karara vardım:

1. Bir ya da iki kişi pedagoji eğitimi için İngiltere ya da Amerika'da yüksek okullara gönderilmelidir. Bu kişiler tatil zamanlarında diğer ülkelere gönderilmeli ve öğretimden sonra yine büyük bir araştırma gezisi yaptırılmalıdır. Öğretimi tamamladıktan sonra İngilizceyi çok iyi bilecektir. Başka bir yabancı dil öğrenmesi, kendi isteğine bağlıdır.

2. Bir kişiye, tarım ve özellikle de okullarda tarım konusunda öğrenim ve inceleme yaptırılmalıdır. Bu konuda özellikle salık verilen, Amerika ile İngiltere'dir. Bu kişi, Avrupa'da mutlaka üniversite derecesinde öğrenim görecektir. Öğrenim gördüğü ülkenin dilini oldukça iyi öğrenecektir. Bu kişi, ülkemizin yüksek tarım okulunda mezun olmalıdır.

3. İlköğretmen okulundan mezun, fakat kişiliği ve çalışması ile bilinen ve sağlam bir efendiyi, uygulamalı tarım ve çocuklara tarım eğitimi için Macaristan'ın "Romeron" Tarım Öğretmen Okuluna iki yıllık öğrenim ve bir yıl da kız ve erkek ilkokullarını gezmek ve altı ay kadar da en mükemmel bir tarım ilkokulunda staj yapmak üzere gönderilmelidir. Bu kişi Macarca ile Almanca öğrenecektir.

4. Felsefe, kimya, doğa tarihi öğrenimi için Almanya üniversiteleriyle İngiltere'nin Oxford ve Cambridge üniversitelerine uygun miktarda öğretmen gönderilmelidir. Başka bir yabancı dil öğrenmeleri, isteğe bağlıdır.

5. Beden eğitimi öğretmeni olabilecek niteliğe sahip ve meraklı, bilimsel bilgisi bilinen bir genç öğretmen İsveç Beden Eğitimi Okuluyla, Neens'teki "Okul Oyunları" okuluna bir-buçuk yıl öğre-

nim ve bir yıl da gezi için ve yabancı dil öğrenmek üzere gönderilmelidir. Bu kişi, program çerçevesinde olmak üzere, Alman, İngiliz, İsviçre okullarında staj yapacaktır. Geriye döndüğünde Almanca ile İngilizceyi mükemmelen, İsveç ve Fransız dillerini de bilecektir.

6. Yine el işleri ve ev işleri öğrenimi için bir genç öğretmen efendiye, İsveç'in Neens kentindeki El İşleri Okuluna gönderdikten sonra İsviçre, İngiltere, Almanya okullarında staj yaptırmalıdır. Bu kişi geri döndüğünde Alman, İsveç ve İngiliz dillerini konuşabilecek ve okuyacaktır. Almanca ile İsveç dili birbirine yakın olduğundan, bunları bir dil saymak gerekir.

7. Tarih ve coğrafya, matematik öğrenimi için iki efendiyi Almanya üniversitelerinden birine göndermelidir. Tarih ve coğrafya öğrenimi için üniversitenin edebiyat bölümüne giren bu efendi, Almanca, Fransızca öğreneceği gibi azçok edebiyat incelemesi de yapar. Matematik öğrenimi görece efendinin Almanca'dan başka bir dil öğrenmesi, isteğine bağlıdır.

8. Resim ve müzik öğrenimi için de İtalya'ya bir kişi göndermek uygundur.

Bu işe şimdi başlansa, üç-üçbuçuk yıl sonra ilin eğitim düzeniyle tamamen ilgili pedagoji, tarım, felsefe, kimya, doğa tarihi, beden eğitimi, el işleri, resim, müzik, tarih ve coğrafya, matematik dallarında uzman on-onbir bilgili öğretmene sahip olunacaktır.

Yine üç yıl sonra Aydın İli eğitim düzeni için, İngiliz, Alman, Fransız, Macar, İtalyan, İsveç dillerini bilen aydınlar zümresi emre hazır bulunacaktır.

Gönderilecekleri zaman kimseden yabancı dil bilip bilmedikleri aranmaz; çünkü gençlerimiz içinde İngiliz, Alman; hele Macar, İtalyan, İsveç dillerini bilenler hemen hemen hiç yoktur. Olsa bile bizim istediğimiz meziyetlere sahip olamaz. Dil öğrenmeyi o kadar güç ve uzun süren bir uğraşı sanmamalıdır. Herhalde hiç dil bilmeden gidip doğrudan doğruya o ulusun ağzından öğrenmek daha uygundur. Gidecekler, mutlaka öğrenim görecekları fenni bilmelidirler.

Dediklerimin gerçekleştirilmesi için pek çok para sarfedilmeyecektir. Hatta sarfedilecek para pek önemsizdir. Hepimiz biliyoruz ki, bunun kadar daha nice yerlere boşuna para sarfedilmektedir. Bunlar hep yapılırsa, kuşku duymayalım ki, az zaman sonra Aydın İli Türkiye'nin İsviçresi olur.

Her sene öğretmen okulundan büyük bir yararlıkla çıkıp atandığı okulda bir yıl mükemmelen görev yapan genç öğretmenlerden her yıl beş beş efendiyi, dönüşlerinde yine arzu edilen yerlerde öğretmenlik yapmak üzere Avrupa ve Amerika'ya tahsile göndermelidir. Bunların tahsil süresi iki ve üç yıl olur.

ERKEK ÖĞRETMEN OKULU

Okul binalarının, eğitim ve alışkanlık ile çok büyük bir ilişkisi vardır. Okul yalnız ders okumak, bilgi vermek aracı olmuş olsaydı,

binanın hiç bir değeri ve önemi olmazdı. Buna karşın, okulun ruhu ve biçimi, eğitimin karargâhıdır. Okul temizliği, kendine bakmayı, insan gibi yaşamayı öğretecektir. Okul, düzeni, düzenli zevk almayı öğretecektir. Görgü kurallarını, oturmak, kalkmak ve yemek yemeyi gösterecektir. Bir okul ki, öğrencinin yüzünü yıkayacağı yer kuyu başıdır; bir okul ki, öğrencinin, başını tarayacağı, sakalını traş edeceği, dişini temizleyeceği yerden yoksundur. Bir okul ki, çamaşır saklayacak, cuma giysisini buruşmadan koruyacak dolaplardan, düğün elbise giymekten habersizdir. Bir okul ki, dersanesi, çalışma yeri, bu yüzden karışıklık içindedir, uzmanlaşmaya ait dersanelerden yoksundur. ... Söyleyiniz, bu okulda sekiz hesap kuralı, kırk geometri sorunu, otuz okuma parçası, yirmi gramer dersi, yirmi kemik adı, beşyüz ülke adı, altmış hükümet yasası öğretmekle adam yetiştirmiş olur muyuz? Yüzyılın toplumsal heyetleri beceriksiz, kuru bilgi kutusu adamları hiç istemiyor. ... Bu yüzden geleceği yapacak çocuklarımızın, daha açık deyimle, gelecekteki yaşamımızın yaratıcılarını, yol göstericilerini oluşturan erkek öğretmen okuluna ve onun binasına en büyük önemi vermek gerekir. Erkek Öğretmen Okulu binalarının inşa koşulları için kişisel hiç bir görüş söylemeye gerek duymadan, Batı uzmanlarının görüşlerini burada sıralıyorum:

1. Erkek öğretmen okulu, tüm yönetim ve sağlık koşullarına sahip olmalıdır.

2. Öğretmen okulunun binalarını kent içinde kurmak doğru değildir. Kentlerin ucunda, tantanadan uzak olmalıdır. Genel yaşam alanı dışında olmalı, fakat arasıra toplumsal yaşama karışmalı, yaşamın dalgalanmasını görebilmelidir.

3. Okul geniş saha sahneye sahip olup, açık hava eğitimi ve öğretimi uygulanabilmeli ve okunan tarım dersi, toprak üzerinde araç ve gereçlerle uygulanmalı ve gözler önünde verilmelidir. (Hele ülkemizde öğretmen okullar, köylere ve köylerden başka şey olmayan kasabalara gideceklerinden, çiftçiliğe ve kır dünyasına göre eğitilmelidir.)

4. Okulun, sınıflardan başka çalışma yeri, kütüphane, tenefüs salonları, jimnastikhane, tuvalet ve ders salonları bulunmalıdır. (Köye öğretmen olacak kimselere duş ve tuvalet salonunun ne gereği var deniliyor. Anglosakson ve German eğitiminin eleştirilmesi olan Edmond de Mouldin, yaşamaktaki düzen ve incelik ile güç üretimi arasında çok sıkı bir ilişki bulmuştur. Hem, köylerimizi şimdiki pislikten, kötü ve zararlı yaşamdan kurtarmak için, önce öğretmenleri insan gibi yaşamaya yöneltmeliyiz.)

5. Öğrenciye ve öğretmenlere ait kimya laboratuvarları ile felsefe, doğa tarihi, tarım ve sanayi müzeleri, el işleri dersaneleri olmalıdır.

6. Her öğretmene ait okul çevresinde özel evler, bağımsız küçük evler inşa edip, bunları küçük kiralalarla öğretmenlere vermeli ve bu yolla onları okula daha çok bağlamalıdır.

7. Okuldaki hayvanlara bakmak, tarlaları sulamak, okul çiftliği ni temizlemek, tarım servisi, öğrencilerin görevidir.

8. Öğretmen okulu çevresinde mutlaka uygulama okulu bulunacaktır. Bu, yatılı olursa, daha iyi olur.

Tam teşkilâtli bir öğretmen okulunun daire ve salonları için istenilen nicelik ve nitelik aşağıdaki tablo ile açıklanır:

Sayı	Sayı
yeterli sayıda dersane	teneffüs yeri
1 tarih-coğrafya dersanesi	1 felsefe dersanesi
1 doğal tarih tersanesi	1 kimya laboratuvarı (öğretmen ve öğrencilere özgü)
1 felsefe ve kimya dersaneleri arasında 100 kişilik anfiteatr	ders çalışma salonları (dersanelere yalnız ders zamanı girilir, ders çalışması, mütaala salonunda yapılır)
1 resim salonu	her sınıfın yanında vestiyer odacıkları
1 müzik salonu	1 parlovar
1 okul müzesi	1 tahıl ambarı
1 el işleri ile eğitim ve öğretim müzesi	1 odun ambarı
1 mukavva, kağıt el işleri ders odası	1 eşya deposu
1 kil, alçı, toprak el işleri ders odası	1 demirden yapılmış eşyanın korunma deposu
1 teneke, tel ve demir işleri ders odası	1 ziraat araçları deposu
1 500-600 kişilik konferans salonu ve sahne	1 çamaşır deposu
1 müdür odası	1 öğrencilerin eşyasını koruma deposu
1 müdür yardımcısı odası	1 tarım dersi, süthane uygulama yeri
1 nöbetçi öğretmen odası	1 tarım dersi böcekçilik uygulama yeri
1 öğretmenler salonu	1 tarım dersi tavukçuluk uygulama yeri
1 servis alan efendilere ait oda	1 alam-i kaviye rasathanesi
1 hizmetli odası	1 mutfak
1 sekreter odası	1 bulaşıkhanesi
1 kütüphane	1 tabak, tencere vb. koruma odası
1 kirli çamaşırları koruma odası	1 çamaşırhane
1 temiz çamaşırları koruma odası	1 devşirme ve oturma odası
Yatakhane	Hastane
sayı	sayı
1 yataklar salonu	1 dahiliye salonu
1 yatakhane tuvalet odası	1 hariciye salonu
1 yatakhane elbise asma odası	1 dinlenme salonu
1 nöbetçi öğretmen yatakhanesi odası	1 muayene odası ve eczane
	1 doktor ve hastane memuru bürosu
Jimnastikhane	
Sayı	Sayı
1 salon	1 duş dairesi
1 balkon anfiteatr	1 yönetici ve beden eğitimi öğretmenin odası
1 soyunma odaları	1 araçları koruma odası

Erkek Öğretmen Okulunun eğitim ve öğretim yöntemlerini burada yazacak değilim; yazarsam, bir pedagoji kitabı yazmış olurum. Öğretmen okullarının eğitimini, kişi, istek, yasa değil, büyük bir fen belirler. Öğretim programını, eğitim ve öğretimi fennî ve toplumsal gereksinme ruhu ile uygun biçimde yenileştirmek Eğitim Bakanlığının görevidir. Esasen bu konuda bir şeyler yazılsa, ayrı bir kitap daha yazılmış olur. Bununla birlikte Eğitim Bakanlığı, program konusunda işin sonucunu önceden kestirircesine hareket etmek istiyor. Geçen yıl öğretmen okulu müdür ve öğretmenlerinin dersler hakkında birçok kez raporlar vermesi, buna bir kanıttır.

ERKEK ÖĞRETMEN OKULUNDA AYLIK SORUNU

Eğitim Bakanlığı yayınladığı ilköğretim yasası ile öğretmen okulu öğretmenlerini toplumumuzun en yüksek tabakalarından seçiyor. Bu, önemli çalışma yasası olduğu gibi, uygulamada da aynen geçerlidir. Bakanlıkça, öğretmen okullarına atanacaklarda eğitim ve öğretimde beceriklilik aranıyor. Diğer okullara seçilecek öğretmende aranmayan nitelikler, öğretmen okulu öğretmenlerinden isteniyor.

Üniversite ve yüksek okullardan mezun olmayan efendilerin erkek öğretmen okuluna öğretmen olamayacağını, yasa söylüyor. Yüksek okul mezunu bir efendi ikinci dereceden bir okula öğretmen olursa, yüksek aylık alıyor; en az 1.000, en fazla da 1.500 kuruş. Buna karşın, aynı okuldan mezun ve belki de eğitim açısından nitelikleri daha iyi bir efendi, erkek öğretmen okulunda öğretmen olsa, alacağı aylığı en düşüğü 500, en fazlası 1.000 kuruştur. Yönetim alanında da durum böyledir. Örneğin öğretmen okulu müdür ve yardımcıları yüksek öğrenim gördükleri ve seçimlerinde sıkı bir kişilik ve meslek bilgisi arandığı halde, aylıkları birinin en az 1.400, diğerrinin 1.100 kuruştur. Bundan başka öğrenmen okulu müdür ve yardımcıları diğer okullarda 1.500 kuruşluk birer grup olan haftada onbeş-onaltı saatlik ders okutuyorlar. Öğretmen okullarının yönetimi, diğer okullara oranla, daha önemli ve zor iken bu işlerde bütün bu büyük öğretim çalışması arasında bu işle uğraşacak olan, müdür ve yardımcılarıdır. Sultaniye ve diğer okulların müdür ve yardımcılarının eğitim ve yönetime yardım edecek yardımcıları vardır... Öğretmen okullarında 500 kuruşlu yetenekli öğretmenler biliyorum; onların sultaniyelere ilkokul öğretmeni olmuş 750 kuruşlu öğrencilerini de tanıyorum...

Öğretmen okullarında bazı dersler var ki aylıkları 100 ile 200 kuruş arasında!... Örneğin müzik dersi!... O kadar önemli ve kesin bir müfredat programına sahip o dersi okutmak için geniş bilgiyi kazanmak için uzun süre harcamaya gereksinme varken, aylığı ayda 200 kuruştur. 200 kuruşa öğretmen okulunda öğretmenlik yapacak kimse, ancak tekke ilahiyatçısıdır!... El işleri dersi var, haftada sekiz zorunlu derse hazırlanmaktan daha fazla hazırlanmayı zorun-

lu kılar. El işleri, öğretmen okulları için o kadar önemlidir ki, birçok dersler ortadan kaldırılsa bile ona dokunmak asla doğru olmaz. El işleri dersinde tel, karton, kâğıt, demir, tahta, oyma işleri var ki, herbiri bir sanat ve eğitim aracıdır. El işlerini Pestalozzi, Fröbol gibi eğitimci dahiler şiddetle savunurken, biz onun öğretmenine, öğretmen okulunda 200 kuruş vererek öğretmenliği, fikir ve sanayi gelişmesinden yoksun birine bırakmak istiyoruz.

Kısaca aylık konusunda okullar arasında bir eşitlik gözetilmiyor. Fedakârlık ettirilmek, hazine kazandırılmak isteniyorsa, bu tüm okulların öğretmenleri için de geçerli olmalıdır. En kanaatkâr insanların öğretmen okulu öğretmenliğine dahil olduğuna ilişkin elimizde hiç bir belge yoktur kanısındayım! Yoksa öğretmen okullarına girmiş ve girecek olan yetenekli öğretmenleri yitirmekten, diğer okullara gitmelerine neden olmaktan, bu nedenle de okullar arasında bir dama taşı hareketi yaratmaktan başka bir sonuç elde edilemez. Öğretmen okullarında öğretmenlik yapmak uzmanlığını kazanmış kişilerin aynı meslekte eşit aylık almalarını engellemek, doğru yapılmış bir iş değildir.

İlin beyni, öğretmen okuludur. Öğretmen okulunun beyni de öğretmenlerdir. Onların refahsız, gün görmeksizin yaşamalarından, kitap alabilmeleri, deney ve inceleme gezileri yapabilmelerini sağlamak için geçim sıkıntısından kurtarılmaları gerekir.

EN YENİ ERKEK ÖĞRETMEN OKULU MEZUNLARI

En yeni öğretmen okulu mezunlarından nasıl yararlanılır? Bu öyle bir sorundur ki, "ilköğretim" konusu kadar önemlidir. ... Dört yıllık öğretmen okulu mezunlarını, iliniz ancak bu yıl verecektir. En yeni öğretmen okulu öğretmenlerinin verimlilikleri, ancak gelecek yılın sonundan itibaren eğitim-öğretim alanında görülecektir.

Eski öğretmen okulları, iki yıllıklar da dahil olarak, iyi bir hazırlık eğitimi yapmış olarak okula giriyorlar. Okula alınanların uzun bir sınavdan geçirildiklerini, birinci sınıflarımızın çoğunluğunun lise mezunu olduklarını; bir kısmının ise sultanilerin son sınıf öğrencilerinden oluştuğunu görmüştüm...

İlin öğretmen okulları eğitimi gittikçe yükseliyor. Bursa ve İzmir'deki son deneyimlerime dayanarak gördüm ki, bu eğitim, lise gören efendileri yüksek bir bilim ve bilgi ile donatmalıdır. Yüksek bir düzeyin eğitim becerisinin daha etkili olacağı kuşku götürmez.

Bugünkü öğretmen okullarından çıkacak efendiler, bilim ve fennin mümkün olan uygulamasına yetenekli olmakla birlikte (Eğitim psikolojisi, pedagoji, öğretim ve öğretimle fenni eğitim, tarih ve yaşam eğitimi... gibi) öğretmenliğe mutlaka gerekli olan meslek dallarının uygulayıcısıdır. Çeşitli ziyaret ve gezilerle toplumsal anlayış hakkında bilgi topladığı gibi eğitim ve psikolojinin uygulama yerlerinin, laboratuvarlarının çalışma sonuçları onlara ulaşıyor. Uygulama

okul ve dersaneleri, izcilik öğretim ve deneyimleri, ders anlatabilmek, en sağlam ve güvenilir öğretim yöntemlerini kullanabilmek, öğretim araçlarını kullanmak gibi uzmanlıkları sağlamlaştırmakla birlikte, çeşitli çocukların çeşitli ruhsal durumları, kişilikleri, çalışma yetenekleri, bedensel durumları hakkında da incelemeye yöneltmektedir. Uygulama okulunun öğrencileri ve yeni giren efendiler üzerindeki psikoloji ve öğretim deneyim ve uygulamaları, onları bir laboratuvar sonucu verecek bir özelliktedir. Yeni öğretmen okulları için uğraşlar, bunlardır.

Yukardaki sorumuzu yineleyelim: Bu yeni öğretmenlerden, yararlanmadan çalışmak için azimli oldukları kanısında olduğum bu öğretmenlerden nasıl yararlanılır?...

Bilinmelidir ki ortaokul öğretmeni kişiler, önceleri altı yıllık ilkokul müdürlüklerinden ya da eski öğretmen okulundan veya liseden çıkmış pedagoji ve öğretim yöntemlerinin yeniliklerinden haberi olmayan kişilerdi. Bu kişilerin içinde pek az sayıda, bilim ve fen eğitimi-öğretimi görenler olduğunu sanıyorum.

Şimdi yeni öğretmen okulundan birçok bilimsel beceri ve eğitimle çıkan meslek eğitimine istekli genç öğretmenleri, bunların yönetimine mi vereceğiz? Eğer bu akılsızlık yapılırsa, nitelik açısından ülke hiç bir öğretmen kazanmamış olur. Eskiler, öğretim ve eğitim sanatının cahilleri, genç öğretmenlerin tüm bildiklerini uygulamalarına engel olacaklar; belki bazıları engel olmayacaksa da tarafta da olmayacaklardır. Bilim ve eğitim bugün öyle müstesna bir yer almıştır ki, dünkülere pek güç gelen, büyük bir günah sayılan şeyler, bugün güçlü bir eğitim aracıdır. Yeni öğretmenin tüm yaşamı, gürültü-patırtı, arkadaşlarına dert anlatamamakla geçecektir. O, uğraşacak; karşısında kendisini dinlemeyeni görünce, ya işi oluruna bırakacak ya da meslek öğretimini bırakacaktır ki, pek kötü ve acı bir sonuç!...

Erkek öğretmen okulundan mezun, çalışkan bir öğretmen tanırım. Dört-beş öğretmen ve eski bir müdürle yönetilen bir okula öğretmen olarak atanmıştı. Göçmen olması nedeniyle, muhtaç durumda idi da... Geldiği günden itibaren eski yönetici ile yeni öğretmen arasında anlaşmazlık başlamıştı. Biri, bahçede uslu uslu duvar dibinde oturmayı, lütfen beş-taş oynamaya izin verdikten sonra sessiz sedasız oyuna devam etmeyi başarı sayarken; diğeri, bu eğitimin ihanet olduğuna karar veriyordu. O, koşturmak, oynatmak, söyletmek, şarkı söyletmek, bağtırmak istiyordu. Sonunda müdür, yönetici olduğu için, istediğini buyuruyor, yeni öğretmeni sessizliğe ve çocukları yaramazlık yapmamaya çağırıyordu.

Yeni öğretmen, tümevarım ve tündengelemler yoluyla dersler veriyor. Eski hoca, buna takılıyor ve diyor ki, "Bunlar, afyon yağıyla, sarımsakla karınlarını doyuruyorlar; onlarda beyin yoktur. Soru ve yanıt yazdır, güzelce ezberlesinler..."

İki karşıt ruhu bundan daha güzel açıklayan bir örnek daha

olamaz. Bu nedenle yeni öğretmen okulu mezunları eskilerin yanına gönderilirse, elde edilecek zararlı sonuç, bunun aynısı olacaktır.

Yeni öğretmen okulu mezunlarını, ikişer ikişer, belki de üçer üçer, uygun okul öğretmenliklerine göndermelidir. Rumeli'de öğretmen okulu müdürü bulunduğum sırada, bazı kişiler, yeni ortaya çıkan öğretmen efendilerden her okula birer tane dağıtarak tüm okullara ruh ve canlılık vermek amaç ve niyetini taşıyorlardı. Ben ise kalabalık ve birlikte olduklarında daha başarılı olacakları görüşünde idim.

Sonunda bazıları teker teker yaşam kazandırmak üzere ilkokullara girdiler! Bazıları da birer okulda kalabalık olarak yerleştiler. Aradan bir yıl geçmişti; hep birlikte gördük ki: Okullara canlılık verecek zavallı gençler öldürülmüşler!.. Diğerlerinin okulları ise çevrelerinin, belki Rumeli'nin en ileri bilim yuvaları durumuna gelmişti. ...

Bu nedenle, yöneticilik kendilerinde olmak üzere öğretmen okulu mezunlarını bir yere toplayıp, eski kafaları kendi hallerinde ve dünyalarında bırakmak en gerekli önlemdir.

Eskiden ortaokul dediğimiz nice altı sınıflık ilkokullar var ki, köhne ve eğitim yeteneğinden, yaratıcılık sanatından habersiz öğretmenlerin elindedir. Yeni öğretmen okulundan yıldan yıla çıkan efendileri, ikişer ikişer ya da daha kalabalık olarak bu gibi önemli ve gerekli merkezlere ve köylere atamalıdır. Bu efendilerin içinde en uygun olanını ya da derecesi yüksek bulunanı, müdür yapmalı ve diğerleri az farklı aylıklarla öğretmen olmalıdır.

“Çok okula mı, yoksa iyi okula mı?” Nicelik olarak çok okul değil; az, fakat iyi okul gerekli. ... Bu program ve amaca dayanarak bu yıldan itibaren çıkacak yeni öğretmenler aracılığıyla az, fakat iyi okullar açmalıyız. İstenilirse, eski öğretmenler ayrıca yeniden göreve alınarak, çok okul açılabilir. Bununla birlikte çok okulun açılıp açılmamasına hiç bir eğitim uzmanı taraftar olamaz...

Kısaca yeni öğretmen okulundan yarar sağlamak için aşağıdaki koşullara mutlaka uymak gerekir:

1. Eski öğretmenlerin yanına asla gönderilmemeli.
2. İkişer, üçer olmak üzere gönderilmeli.
3. Yöneticilik mutlaka kendilerinde olmalı.
4. Yeni mezunlarla önce ilkokulun eğitim ve öğretiminin en önünde geleni olup, ülkenin toplumsal ilerlemesi ve ekonomisinde pek önemli yeri olan altı yıllık ilkokulları düzeltmeli.

Öğretmen okullarında ve diğer ilk eğitim okullarında bu kadar yıllık deneyim ve incelemelerime dayanarak söyleyebilirim ki, yukarıdaki koşullara uyulmadıkça, öğretmen okulu mezunlarından en az derecede yararlanmak bile olanaksızdır. Bir genç öğretmen, kasaba, köy, köycük, her neresi olursa olsun, hizmet etmek için okuldan bir fedakârlık duygusu ile çıkıyor; o, yaşamını geleceğin hizmet göreceğine, onların eğitimine ayırmış ve fedâ etmiştir. Fakat ister

ki onun yolları açık olsun; engellerle uğraşıp zaman yitirmesin; duraklamalar yapmaması için önlemler almasına izin verilmiş olsun. Engellerle uğraşmakla yol alınmaz...

Bayraklı, 16 Mayıs 1915

Broşürün basımı zor bittiği için bu yılki eğitim-öğretim görüşmelerinden önce Genel Meclisin yüce üyelerine zamanında sunulamadı. Gereksinme her zaman var olduğundan, içindikiler gelecek yıllarda da uygulanabilir.

TÜRK-SOYVET DOSTLUĞU ÜZERİNE*

ÇEVİREN
GÜLTEKİN EMRE

"Türkiye ile SSCB arasındaki dostluk kuvvetlendi."

J. Stalin
(SBKP XVII. Kongresi Raporundan)

GAZİ MUSTAFA KEMAL
TÜRKİYE CUMHURİYETİ CUMHURBAŞKANI

Yeni Türkiye ve Sovyet Rusya arasında birçok deneyimden geçen ve giderek güçlenen, herhangi bir üçüncü devlete karşı yönelmemiş olan ve her iki ülkeye en büyük güvenliği sağlayan dostluk, halklar arası ilişkilerde nezaket, bağlılık ve sürekliliğin çok güzel bir örneğidir.

İSMET PAŞA
TÜRKİYE BAKANLAR KURULU BAŞKANI

Devrimci ülkeler bu onuncu yıldönümün ne denli esin verici değeri olduğunu iyi bilmektedirler. Biz, Ankara'da değerli dostumuz Surits'un evinde Sovyetler'in onuncu yıldönümünü kutlarken heyecan verici bir sevinç yaşadık. O sıra bizim onuncu yıldönümümüze daha beş-altı yıl vardı, bu süre bana bitmez bir asır gibi geliyordu. Onuncu yıldönümü törenlerimize seçkin bir Sovyet heyeti katıldı. Bu, gerçekten sevincimizi ve bayramımızın önemini artırdı. Daha devrimlerin en ateşli zamanından başlayan görüşmelerde, iki kom-

* "Türk-Sovyet Dostluğu Üzerine" başlığı altında sunduğumuz demeç ve yazılar, Sovyetler Birliği'nde yayımlanan *Stroim* Dergisinin, Türkiye Cumhuriyeti'nin 10. yıldönümü nedeniyle hazırladığı, Mayıs 1934 tarihli "Türkiye Özel Sayısı"ndan çevrilmiştir. —Y.Ü.

şu ülkenin sorumlu kişileri birbirlerine duygu ve düşüncelerini anlattılar. Sovyetler'in her gün büyüyen gücü ve başarıları karşısında yaşadığımız dostluk ve güven duygusu, bizim olumlu yanlarımızı görmekten ve belirtmekten memnunluk duyan Sovyetler Birliği'nin duygularıyla tam bir uyum içinde olmuştur. Sayın Horoşilov ve arkadaşları Türkiye'yi daha iyi görsünler, tanışınlar diye, biz ilk günden protokol kurallarını bir yana bıraktık. Böyle yaptığımız da çok iyi oldu!

Önümüzdeki ortak bayramda Türkiye sanayi inşaatının elle tutulur sonuçlarını göstermeyi şimdi bir görev olarak üstleniyorum. Devrimimizin ayırmedici nitelikleri, onların teknikte, toplumsal ve sınaî kalkınmada, tek sözle, insanın barış içinde yaşaması ve çalışmasında başarı ve mutluluk aramalarıdır. Sovyetler'den duyduğum en dostça sözlerden biri, onların sanayi inşaatında bizi teşvik etmeleri oldu. Bizim kanımıza göre, ülkemizin kalkınmasında temel kaynak ve araç, sanayidir. Ve bunun yaratılması için, biz, SSCB ile işbirliğinden güvenle yararlanmaya başladık. Bizim bu başlangıcımızın tam bir başarıyla sonuçlanması için tüm koşullar vardır. Yeni büyük pamuklu dokuma fabrikalarımız Sovyet sanayiinin yetkin yapıtları ve parlak başarıları olacaktır. Sovyetler'in yirminci ve otuzuncu yıllarına da başarılar, mutluluklar dilerim.

M. İ. KALİNİN
SSCB MERKEZ YÜRÜTME KOMİTESİ BAŞKANI

Türk hükümeti, beyanlarında, SSCB ile dostluğun Türk dış politikasının asıl ilkesi olduğunu defalarca vurgulamışlardır. Belirttiğim ki, bizim için de Türkiye ile dostluk dış politikamızın önemli bir etkeni ve genel barışın sağlanması uğruna savaşımızda organik bileşim unsurudur.

V. M. MOLOTOV
SSCB HALK KOMİSERLERİ KURULU BAŞKANI

Stroim dergisinin Türkiye Cumhuriyeti'ne özel sayı ayırma girişimini hararetle selâmlıyorum. Sovyetler Birliği, yabancı emperyalizmin zincirinden kurtulması için Türk halkının devrimci savaşımını her zaman destekledi ve yeni Türkiye'nin ekonomik ve kültürel kalkınmasına yardıma hazır olduğunu gösterdi. Sovyet kamuoyu dost Türkiye'nin yaşamıyla daima ilgilenmiştir. Son yıllarda iki ülkenin politik yaklaşımı, kültürel ilişkilerin önemli ölçüde genişlemesiyle ve bilim ve teknik alanda deneyim alış-verişiyle yan yana gelişmektedir. Bu ilişkilerin gelişmesinde Türkiye Bakanlar Kurulu Başkanı İsmet Paşa'nın, Türkiye'nin önemli toplum ve siyaset adamlarıyla birlikte 1932 ilkyazında SSCB'ye gelişleri büyük rol oynadı, benî ve arkadaşlarımla bu konuda çok iyi anıları vardır. Vorosilov yoldaşın başkanlığındaki Sovyet heyetinin Türkiye'ye geçen yılın güzünde yaptıkları karşı ziyaretleri halklarımız arasında siyasal ve kültürel ilişkilerin daha da güçlenmesine olanak sağladı.

Bu ilişkiler ekonomi ve politika alanındaki büyük sorunlar çerçevesinde her iki ülkenin ortak çıkarları için sağlam bir temel oluşturmaktadır.

K. E. VOROŞİLOV

SSCB DENİZ VE SAVAS İŞLERİ HALK KOMİSERİ, TÜRKİYE CUMHURİYETİNİN ONUNCU YILDÖNÜMÜ TÖRENLERİNDE SOVYET HÜKÜMETİ HEYETİ BAŞKANI

Sultan rejiminin ulusal bağımsızlığa ve kültürel gelişmeye giden yolunu bilinçle kapattığı eski Türkiye'nin ne olduğunu hepimiz iyi bilmişizdir ve bilmekteyiz. Geçen yılın güzünde bağımsız, yeni, en iyi yaşam hakkını muzaffer bir silahlı savaşla elde etmiş yeni Türkiye'nin konuksever toprağına bu yüzden büyük bir ilgi ile girmiştim. Şunu belirtmeliyim ki, gerçek, en cesur tahminlerimizin de ötesinde olmuştur. Zincirlerini kırarak geçmişin kötü anısından kopan ve yolu üzerinde geçmişin kalıntılarını amansız biçimde süpüren, ekonomik, politik ve kültürel gücünün sağlamlaşması için yiğitçe ve çabayla çalışan yüce ve yetenekli bir halk gördük. Büyük siyaset adamlarından köylülere değin Türk halkının birçok temsilcisiyle karşılaşım ve konuştum. Onların çaba ve çalışkanlıkları, daha tanışır tanışmaz göze çarpıyor. Sovyet hükümetinin tüm Cumhuriyet topraklarında gözleriyle gördüğü önemli sonuçlara bu halkın sadece on yıl içinde ne şekilde ulaştığı ortaya çıktı.

Biz, ülkenin ekonomik bağımsızlık yolunda ilerlediğini tanımlayan Türkiye'nin iyi donatılmış yeni fabrika ve işletmelerini gördük. Yeni Kütahya-Balıkesir demiryolu hattından geçtik. Ankara, İzmir, Çanakkale, İstanbul'da birkaç yüz kilometre karayolu yaptık ve bu yolların değer bakımından çok yetkin durumunu saptadık.

Halkın ve ülkesinin ulusal kurtuluşu için savaşımında doğan yeni Türk ordusunu da gördük. Büyük Başkomutan Gazi Mustafa Kemal yönetiminde bu genç ordu unutulmaz Kurtuluş Savaşı yıllarında en ağır koşullarda savaşarak yüksek savaşım ruhunu göstermiş ve galip gelmiştir. Şimdi tüm ülkede olduğu gibi, bu ordu da çalışıyor, öğreniyor, büyüyor, çağdaş teknikle donatılıyor ve kuşkusuz Cumhuriyet Türkiyesinin bağımsızlığının sağlam dayanağı oluyor. Yalnızca yeni güzel yapılarıyla değil, halk eğitimin ciddi olarak örgütlendiğini, bilimin ve bilginin geniş olarak yaygınlaştırılması için kültürlülüğün kalıntılarıyla sert savaşımı göstermekle de mükemmel olan bir dizi yeni güzel okullar ve sergiler izledik.

Kölelikten kurtulmuş olan ve kendisine —nihayet!— toplumsal yaşam ve bilgi yolu açılan Türk kadını, sağlam, neşeli ve sağlıklı delikanlı ve genç kızlarını derin bir heyecanla gördük. Türk gençliği, yeni Cumhuriyet Türkiyesinin bilgiye, bilime ve sanata doğru cesaretle giden bir simgesidir.

Dost Türkiye Cumhuriyeti'nde duyduklarımızdan ve gördüklerimizden o kaniya vardık ki, yüce, en sıcak saygı ve sempatiyi uyandıran Türk halkının tartışmasız ve deneyimli önderi Gazi'nin yöne-

timinde ulusal bağımsızlığını sarsılmaz bir başarıyla güçlendirmek ve ulusal kültürünü yoğurmaktadır. Saygıdeğer dostumuz İsmet Paşa başkanlığındaki Türk hükümetinin üstün hizmeti, tarihsel bakımdan kısa sürede, bütün dünyanın gözle gördüğü böylesine büyük başarılar elde etmesindedir.

Türk-Sovyet dostluğunun, halkların dostluğunun birçok ülkenin uluslararası ilişkileri için örnek olarak büyüyeceğine ve güçleneceğine, güçlenmesine sürekli olarak yardımcı olacağına inanıyorum.

Ben ve heyet arkadaşlarım, bağımsızlık savaşlarının ülkesinde, Sovyetler Birliği'nin dostlarının ülkesinde bulunmamızın çok güzel anılarını her zaman saklayacağız.

KÂZIM PAŞA

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ BAŞKANI

Karışık savaş ve devrim koşullarında başlayan Sovyet-Türk dostluğu, bu dostluğun temelini atan yüce Lenin ve kurtarıcı Gazi Mustafa Kemal'in yüksek yönetiminde tüm halkların istediği genel barış ve yumuşama binasının ilk taşını koymuştur. Yalnızca iki ülke hükümetlerinin yönelimlerine dayanmakla kalmayan ama temelini iki barışçı halkın tam karşılıklı anlayışında bulan bu dostluğun önemi ve anlamı büyüktür.

Gelecekte çok değerli bir barış garantisi, karşılıklı ilişkimizin bu özelliğinin öteki komşu halklara örnek olmasındadır. 1932'de Sovyet bayramında seçkin bir Türk heyeti Moskova'da bulunmuştu. Cumhuriyetin onuncu yıldönümünde ise, dost Donanma Halk Komiseri Voroşilov yoldaşın başkanlığında Sovyet heyeti Ankara'daydı.

Bu iki heyetin gezisi, komşu ülkeleri daha iyi tanımak ve şahsen görmek için düzenlenmişti. Her iki olay da iki halk arasında karşılıklı derin dostluğun güçlü bir göstergisi biçiminde ortaya çıkması için vesile olmuştur. Türk ve Sovyet Rusya halklarının birbirlerine karşı ilişkilerinde yürüttükleri ulusal politika, bununla, bir kez daha tüm gücüyle ve görkemiyle ortaya konmuştur.

A. S. ENUKİDZE

SSCB MERKEZ YÜRÜTME KOMİTESİ SEKRETERİ

Bizler, "Sovyet-Türk dostluğu" derken, her zaman sadık bir dış politikayla yüce komşu cumhuriyetle örnek barışçı işbirliği sağlabilmiş olmaktan dolayı derin memnuniyet duyuyoruz. Lenin ve Stalin'in Türk halkına karşı ulusal politikasının Türkiye'nin Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında olduğu gibi, sonraki dönemde de kendini bütünüyle uygulamada haklı çıkarılmasından ve iki ülke halklarını meydana gelen geçici siyasal düzenlemelerde değil, doğru anlaşılmalı karşılıklı çıkarların sağlam temellerinde kurulmuş olan sağlam dostluk bağlarıyla birleştirmesinde gurur duyuyoruz.

Bir siyaset adamı için çeşitli ülkelerin halkları arasında dostlu-

ğün güçlenmesine yönelen çalışmadan daha onurlu, çeşitli ülkeler halklarının kendi refah ve kültürlerinin anlaşılması konusunda, halklar arasında savaş olasılığının yok edilmesi ve kardeşçe dayanışmanın sağlanması konusunda birbirlerine yardım etmelerine doğru götüren çalışmadan daha saygın bir iş yoktur.

Komşu Türkiye'ye ve onun yürekli, sağlam ve güzel halkına selâm yollarım, SSCB ve Türkiye halklarının dostluğunun bütün dünya halkları için çekici bir örnek olmasını dilerim.

HÜSEYİN RAGİP BEY
SSCB'DE TÜRKİYE CUMHURİYETİNİN OLAĞANÜSTÜ
BÜYÜKELÇİSİ

Genel savaş arifesinde dünya politikası, halkları 1914 kırımına sürükledi. Bunu izleyen dört yıl içinde milyonlarca insan öldü. Bu korkunç bilanço karşısında bitkin insanlık, uluslararası ilişkilerde yeni ve daha mutlu biçimler aramaya başladı.

Yalnızca halkların mutluluğu değil, ama onların kendi yaşamlarını da ilgilendiren bu ödevin dünya ülkelerince hangi düzeyde gerçekleştirildiğini araştırmayacağım. Ama ben, Türkiye ve Sovyetler arasındaki ilişkide bu çok güzel amacın gerçekleştirildiğini belirtmek istiyorum.

Gerçekte, Türk-Sovyet dostluğu, varlığının onüç yıllık dönemi boyunca, olayların kendi gidişiyle güçlenmiş, artan bir canlılık kazanmıştır. Bu, büyük önderimiz Gazi Mustafa Kemal'in belirttiği gibi, öylesine yüksek bir içtenlik düzeyine ulaştı ki, halklar arasında ilişkilere örnek niteliğinde gösterilebilir. İki ülke arasındaki dostluğun bu mutlu gelişmesinin etkenleri nelerdir?

Birincisi, iki ülke arasında her zaman varolan güven ortamı. Bu güven, onüç yılda bir kez olsun sarsılmadı, tersine güçlendi, boylandı ve Türk-Sovyet dostluğu esaslarından birine dönüştü. İki ülke ilişkilerinin pratiğinde birbirlerinin çıkarlarına karşılıklı saygı göstermekte, dış ilişkilerini ortaya koyarken karşı tarafa zarar verebilecek her şeyden sakınmaktadırlar.

İkincisi, Türkiye ve Sovyetler arasındaki dostluk, temelinde başka ülkelere de zarar nedeni olmayacak bir özellik taşımaktadır ve halklar arasında barışın yararı için çalışmak gibi yüce bir hedefe yönelmiştir. Başka bir deyişle Türk-Sovyet dostluğunu esinlendiren kaynaklar, uluslararası ilişkilerde iyilik ve hayır düşünceleridir.

Üçüncüsü, iki ülkenin politikasını yönetenler, birbirlerine karşı kişisel bağlılık ve yüksek saygı besliyorlar. Onların kişisel dostluğu yıllarca önce güç zamanlarda başlamış, Türkiye ve Sovyetler arasında ortaya çıkan ilişkilerle birlikte büyümüş, güvenlik ve karşılıklı saygı içersinde derinleşmiştir.

Dördüncüsü, ülkelerimiz arasındaki dostluk, hükümetler arası dostluğu aşmış, geniş halk yığınlarına yayılmıştır. Sovyetler Birliği'ni ziyaret eden Türk heyetlerine ve Türkiye'yi ziyaret eden Sovyet he-

yetlerine karşı halkın coşkulu gösterileri bunun parlak bir göstergesidir.

Türk-Sovyet dostluğunun bugünü dününden ilerdedir, gelecek ise kuşkusuz bugünkünden çok daha yüksek olacaktır.

TEVFİK RÜSTÜ BEY
TÜRKİYE DIŞİŞLERİ BAKANİ

Yeni Türkiye ve Sovyet dostluğu, devrimin ve halklar arası ilişkilerde ilerlemenin yarattığı parlak bir ürün ve öğretici bir örnektir. Bizler, —üstün dostum, günümüzün en büyük diplomatlarından biri olan Litvinov ve ben, bir yanda önderin, yeni Türkiye devriminin yaratıcısı Mustafa Kemal'in ve çok sevgili şefim İsmet Paşa'nın, aynı şekilde diğer yanda da SSCB önderleri Lenin ve Stalin'in ve yüce devrimin üstün kişileri Kalinin ve Molotov'un yönetimlerinde—, bu dostluğun güçlendirilmesi üzerinde durmadan çalıştık.

İki tarafın güvenliğinin güvencesi olarak ve tüm halklarda en iyi dostluk ilişkilerini alabildiğince desteklemeye olanak sağlayarak, bu dostluk Avrupa ve Asya'da barışın desteği ve temeli görevini yerine getiren bir yapı oluşturmaktadır. Bu ilişki, içinde yalnızca iki tarafa değil, ama barıştan şu ya da bu ölçüde çıkarı olan tüm halklara da yarar getirmektedir.

Halkımızın istem ve eğilimlerinin içten belirtisi olan bu dostluk, büyük Sovyet Başkomutanı Voroşilov başkanlığındaki, ve içinde dostumuz, diplomasi dünyasının üstün ve ünlü adamı Karahan'ın bulunduğu heyetin Türkiye'yi ziyareti sırasında sağlamlığının yeni bir kanıtını elde etmiştir.

Biz, bu dostluğun yalnızca bugünkü durumuna değil, hiç abartmasız, onun asırlık geleceğine de çok derin bir inanç besliyoruz.

Y. SURİTS
SSCB TÜRKİYE YETKİLİ DELEGESİ

Sovyet-Türk ilişkilerine ve Türkiye'nin kültür yaşamının sorunlarına özel bir sayı ayıran *Stroim* dergisinin girişimini kutlarım.

İki ülke arasında son yıllarda kültürel işbirliği alanında artan büyük çabanın Sovyet-Türk ilişkilerinin bugünkü aşaması için ne büyük önem taşıdığını kanıtlamaya gerek yoktur. İki ülkenin gerici güçlerine ve yabancı askerî müdahaleye karşı savaşında tarihsel işbirliği temelinde doğan Sovyet-Türk dostluğu, bir dizi siyasal, ekonomik ve kültürel yakınlaşma aşamalarından geçmiştir. Bugün, Sovyet-Türk dostluğunun uluslararası politikada çok büyük bir etken ve barış savaşımının bir aracı olduğunu belirtmekle mutluym.

Kuşkum yok ki, önümüzdeki yıllar SSCB ve Türkiye Cumhuriyeti arasındaki dostluğun daha da gelişmesi ve genişlemesini, politika, ekonomi ve kültürün bütün alanlarında Sovyet-Türk işbirliğinin daha da büyümesini sağlayacaktır. Gelecek yıllar, sultan ve halifenin ortaçağ yolundan, Batı sermayesinin klerikalizminin ve denetimsiz ça-

lışmasının zulmünden kurtulan, tarihsel gelişmenin geniş yoluna çıkan bir halkın, Türk halkının ne sonsuz kültürel gelişme kaynaklarıyla dolu olduğunu kendi örneğiyle gösteren yeni Türkiye'nin kültür yaşamında daha da coşkulu bir yükselmeyi getirecektir. Yeni Türkiye, bu yolda, her zaman, Sovyetler Birliği'nin onay ve desteğini bulacaktır.

HİKMET BEY
TÜRK MİLLİ EĞİTİM BAKANI

SSCB hükümetinin üstün üyelerinden oluşan heyetin Türkiye'yi ziyareti iki ülke arasındaki içten dostluğun en parlak belirtileri için vesile yaratan mutlu bir olaydır. Saygıdeğer Sovyet heyetinin ülkemizi ziyareti, Türkiye Cumhuriyetinin ilânının onuncu yılıyla aynı zamana raslamış, bu da ziyaretin yüksek anlamını daha belirginleştirmiştir. Saygıdeğer konuklarımızın Türkiye'de buldukları sırada milli eğitim kurumlarıyla özellikle ve özenle ilgilenmeleri, heyetin üstün başkanı Vorosilov ve eğitim halk komiseri Sayın Bubnov'un ülkemizde olduğu gibi, dönüşlerinde de okullarımızdan övgü ile söz etmeleri bizi çok heyecanlandırdı.

Buna bağlı olarak günümüzde Sovyetler Birliği'nin eğitimin tüm alanlarındaki çok önemli ve gözle görülür başarılarına işaret etmekten mutluyum.

Bizim büyük önem verdiğimiz noktalardan biri, dost ülkelerimizin kültürel alandaki işbirliğidir. İnanıyorum ki, ülkelerimizin bilim adamları ve uzmanlarının elele yürütecekleri bilimsel araştırmalardan, özellikle dil ve tarih alanında çok değerli sonuçlar elde edilecektir. İki dost ülkenin bilim adamlarının bu işbirliği çalışmasına yardım etmek ve bu işbirliğine çok daha verimli biçimler kazandırmak için, Türkiye Cumhuriyeti elinden gelen her şeyi yapacaktır.

A. S. BUBNOV
EĞİTİM HALK KOMİSERİ, SOVYET HÜKÜMET HEYETİ ÜYESİ

Türkiye gezisi, bana, yeni ekonomik ve kültürel değerler kurma sürecinde bulunan iki komşu ve dost ülkenin halkları için ne denli önemli işbirliği alanları açılmakta olduğunu gösterdi. Yeni Türkiye'nin, Türkiye'de yeni kültürü örgütlenme konusunda öylesine çok iş yapmayı başarabilen siyasal yöneticilerine içten saygımı belirtmeliyim. Türkiye'de halk okullarının kurulması ve alfabenin Latinleştirilmesi temelinde büyük bir genel öğretim seferberliği ile bilisizliği yöknetme çabası yürütüldüğünü söylemek yeterlidir. Arap yazısıyla öğretim yapan eski dinsel okul (medrese) geniş halk kitlelerinin bilisizliğini kökleştiriyordu. Yeni Türkiye hükümeti bu ortaçağ kurumları kalıntılarını kararlılıkla, cesaretle ortadan kaldırdı, aynı şekilde Türkiye topraklarında işgalci sömürgecilik politikasının silahı olan misyoner okullarının faaliyetlerine de kararlı biçimde son verdi.

Benim Türkiye'de gördüklerim açık olarak ortaya koymaktadır ki, Türkiye'ye siyasal bağımsızlık sağlayan Anadolu devrimi, yeni Türk ulusal kültürünün oluşmasının temelini atmıştır. Türkiye yaşamının tüm alanında bunu görmek olası. Son yıllarda yeni bir Türk edebiyatının doğuşuna tanık oluyoruz. Bu edebiyat, eskinin geleneklerinden kopmakta, Türk halkına açık-saçık bulvar romanları ve *ad'yülter* komediler biçiminde kendini benimseten Batı "uygarlığı" tutsaklığından kurtulmaktadır. Türkiye'de yalnız edebiyat alanında değil, tiyatrodaki, müzikte, sinemada ve sanatın tüm alanlarında Clod-Farrerism'e karşı bir savaşım başlamıştır.

İstanbul'da, tiyatrodaki 25 yılını tamamlayan yetenekli yönetici ve sinema adamı Muhsin Ertuğrul tarafından yönetilen ulusal tiyatro, Darül Bedayi'i ziyaret ettim. İstanbul devlet tiyatrosu ulusal Türk kültürünün geliştiğini gösteren kuşku götürmeyen delillerden biridir. Muhsin Ertuğrul Avrupa'daki tiyatro deneyimi üzerindeki kişisel bilgisine dayanarak ve SSCB'de tiyatro alanında özel bir öğrenim gördükten sonra (bir süre Meierhold tiyatrosunda çalıştı, Kamernii ve Sanat Tiyatrosu çalışmalarını inceledi), büyük bilgisini biraraya getirerek İstanbul'da, Türkiye'nin yeni tiyatro kültürü için savaşım vermek üzere bir topluluk kurmayı başardı. Türkiye'ye yalnızca seçkin klasik repertuar örneklerini tanıtmakla kalmayarak tiyatro tekniğinin ve rejisörlük sanatının güzel avant-garde örneklerini yarandı. Türk ve Sovyet tiyatroları arasındaki deneyim alışverişinin gelecekte çok verimli sonuçlar vereceğinden kuşku etmiyorum.

Sanat alanındaki verimli işbirliğine bir örnek olmak üzere Sovyet sinema sanatının ve Türk sanatının temsilcilerinin ortak çalışmalarının bir sonucu olan "Türkiye'nin Kalbi-Ankara" filmi belirtmek isterim. Bu filmin bizde gördüğü sıcak kabul, filmin sanat erdemlerinin yanında Sovyet seyircisine yeni Türkiye'nin yaşamı ve kültürünü tanıma bakımından birçok değerli malzeme getirdiğini tanıtmaktadır. Türkiye'de sinema operatörlerimiz tarafından bu film için bandede alınan ilginç Türk müziği parçalarını özellikle belirtmek isterim. Zeki bey tarafından yönetilen Ankara konservatuarının yetenekli koro-su filmin en gözalıcı bölümlerinden biridir.

Kültür Bakanı Hikmet beyin kültür ve sanat konularına gösterdiği büyük özen Türk halkının yeni kültür savaşımı davasına getirdiği kültür değerlerinin daha da gelişmesini ve sürekli bir biçimde artmasını sağlamaktadır.

Yeni Türkiye'yi ziyaretimle çok güzel ve onun seçkin devlet adamları ile tanışmamla ilgili anılarımı korudum ve her zaman koruyacağım.

A. ZOLOTAREY
TÜRKİYE MASASI BAŞKANI

"Üretim araçları üretiminin ve üretim araçlarının sanayileşmede önemi kesindir". (Stalin)

Partimizin XVII. büyük kongresinde öğretmenimiz ve liderimizin dediği gibi, sorunları çözücü, SSCB ulusal ekonomisinin tüm branşlarından temelinde yeni teknik restorasyonun sanayi gücünün durumu, partimizin bu politikasının temelinde vardır. Partimizin bu ağır sanayi politikasının temeli üzerinde SSCB'nin ulusal ekonomisinin bütün dallarını yeni teknik esaslara göre yeniden kurmak, önderimiz ve öğretmenimizin Partinin XVII. kongresinde sözünü ettiği görevleri yerine getirmek durumu ortaya çıkmaktaydı, "yani —diyor yoldaş Stalin—, sanayimizin sağlıklı bir temel üzerinde ve yeniden kuruluşunun anahtarı —makineleşmek— tamamen ellerimizdedir. Yalnızca akıllı ve ustaca kullanmak gerekir."

Sovyet devletinin bu anahtar özelliğinden yararlanma biçimlerinden biri, öteki dost devletlerle teknik işbirliğidir.

Kapitalist ülkelerde teknik yardım karşılıklı ilişkilerde makine yapımı tekniğindeki öncülüğüne ve teknik alanındaki başarılarına dayanarak daha zayıf komşularını soymak için, teknik yardım meto-dundan yararlanır, dünyayı yeniden paylaşmak, yeni sömürgeler ele geçirmek, zayıf ülkeleri sömürge ve yarı-sömürge tipte ekonomik bağımlılığa zorlamak için özellikle acımasız kriz koşullarından yararlanırlar.

Ekonomik ilişkilerin derin bir teknik temel üzerinde yeniden kuruluşunun "anahtarı" olan makine yapımını ancak kısa bir süre önce benimseyen, bizim genç Sovyet sanayimizin teknik yardımından, tamamıyla başka türlü yararlanılıyor.

Türkiye Cumhuriyeti'yle yıllar süren, dostluğu güçlendiren ve geliştiren Sovyet hükümeti 1932 yılında İsmet Paşa'nın başkanlığında bir Türk heyetinin ziyareti ettiği sırada Sovyet makine ve üretim donatımını satınalmak için uzun süreli kredi verdi. Sözü edilen krediye dayalı olarak, Türk hükümetinin izlediği yakın somut hedeflerin gerçekleştirilmesi için büyük bir yapıt gerçekleştirildi. Bu yapıt yapılması bize öncelikle önerilen Kayseri'deki 1. devlet dokuma kombinası idi. Söz konusu kombina modern ileri teknoloji ile donatılacaktı. Öngörülen kombinanın kuruluş yerini ayrıntılı bir biçimde incelemek için 1932'de Türk hükümetince SSCB'den çağrılan özel komisyonun topladığı zengin ekonomik malzeme elimizin altında bulunduğu için söz konusu kombinanın projesini hazırlamak bizim için kolay oldu. Aynı zamanda, Kayseri dokuma kombinasının yapımı, donatımı, montajı, ayarlama ve işletmeye açılması ile ilgili karmaşık projenin (tamamını) gerçekleştirmeye çalışan çeşitli SSCB organlarının işlevlerini birleştirecek ve yapacak olan Türk yönetiminin kişiliğinde teknik işbirliğinin örgütsel bazı kuruldu.

Sovyet ve Türk uzmanlarının sürekli günlük temaslarından, temellerin altındaki zeminin karakteristiklerinden başlayıp dokuma geçitleriyle ilgili sorunlarda biten bu karmaşık projenin çok sayıda sorunları üzerinde görüş birliğine varma çabalarından oluşan güvenilir bir ekonomik ve teknik işbirliği biçimi Türk yönetiminin çalışmasın-

da karakteristik çizgileri oluşturuyordu. Bu tür teknik ve ekonomik işbirliği, Sovyet ve Türk hükümetleri arasındaki derin dostluk ilişkilerine dayalı olması nedeniyle olanak içine girdi. Söz konusu ilişkiler kapitalist çıkarıcılık izlerinden uzaktı, aksine ortak çalışma, iki ülkenin teknik güçlerinden en geniş ölçüde yararlanma çabalarıyla doluydu. Bu yol üzerinde gerek Sovyet, gerek Türk tarafı, Türk hükümetinin görevlendirdiği Sümerbank ile karşı karşıya bulunmaktaydılar.

Şu anda çalışmaların ilk yılının ciddi sonuçlarını almış bulunuyoruz. 1 Ocak 1933 tarihinde Kayseri pamuk kombinasının taslak projesi tarafımızdan Türklere devredildi. Bu proje Sümerbank tarafından onaylandı ve teknik proje onun koyduğu esaslara göre tarafımızdan hazırlandı. Bu yılın 25 ocagında teknik proje tarafımızdan Sümerbank'ın temsilcilerine devredildi. Kayseri pamuk kombinasi üç fabrikadan oluşacaktır: 33.000 iğlik iplik fabrikası, 1.000 otomatik tezgâhlı dokuma fabrikası, boyama desen bölümleri.

Kombina yılda 30 milyon metreden daha fazla sürümünü yüksek olan türden dokuma işleyecektir.

Kombina 4.700 kw. gücünde olan kendi termik elektrik santrali-ne, yemekhaneye, lojmanlara, bir spor stadyomuna, bir iş okuluna sahip olacaktır.

Kombina donatımının üretimi SSCB fabrikalarında tam tempoyla sürdürülmektedir. 60 kadar Sovyet fabrikası kombinaya en yeni tipten makineler hazırlayarak bu çalışmaya katılmaktadırlar. Kombina binası Türk yönetiminin projesine göre Sümerbank tarafından yapılacaktır. Yapım çalışmaları Sümerbank'ın bize bildirdiğine göre nisan ayında başlamıştır.

Bina yapım çalışmaları bittikçe donatımın montajına girişilecektir. Montaj çalışmaları Sovyet mühendis ve teknisyenlerinin sıkı bir işbirliği ile yapılacaktır. 1935 ilkbaharında kombina işletmeye açılacaktır.

Kombina tamamen Türk pamuğu ve Türk yakıtı ile çalışacaktır. Kombinanın mühendis ve işçileri tamamen Türk olacaktır.

İşbirliği aynı zamanda kombina için gerekli olan teknik kadroların eğitimi alanını da kapsamaktadır. Geçen yılın sonbaharında Moskova'ya 76 kursiyer geldi. Bunlar bütün bir kış süresince Moskova'da Sovyetler Birliği İş Okulunda ve Moskova Dokuma Teknikum'unda kalfalık için eğitim gördüler. Bu kimseler kombinanın temel usta ve kalfa kadrolarını oluşturmaktadırlar. Nisan'ın içinde kursiyerlerin bir bölümü (iplikçi ve dokumacılar) Moskova'daki teorik eğitimlerini tamamladılar ve üretim deneyimi edinmek üzere İvanov kenti dokuma tesislerine gittiler. Belirtmek gerekir ki teorik öğretim alanında Türk kursiyerleri çok yetenekli öğrenciler olduklarını göstermişlerdir. Moskova'da kalan grup (kimyagerler) Dokuma Teknikum'unda öğrenimlerine devam etmektedirler.

Geçenlerde çeşitli uzmanlık dallarından 5 Türk mühendisi Moskova'ya geldi. Bu mühendisler şu anda dokuma sanayi tesislerimiz-

deki çalışmaları incelemektedirler. Gelecekte bu grup da Kayseri kombinasında çalışacaktır.

Kayseri pamuklu kombinasının işletmeye açılışı Türkiye'nin yabancılar karşısındaki ekonomik bağımlılıktan kurtuluşu yolu üzerinde önemli bir gelişmenin ifadesi olmasını dileriz.

FALİH RIFKI BEY
HAKİMİYETİ MİLLİYE GAZETESİ EDITÖRÜ — MİLLETVEKİLİ

Yoldaş Vorosilov ve arkadaşlarının Türkiye'yi ziyaretlerinin üzerinden birkaç ay geçmesine karşın, anılarımızda etkileri hâlâ silinmedi ve hâlâ Ankara sokaklarında karşılaşılıyor gibiyiz. İsmet Paşa ve arkadaşlarının Moskova gezisi ve yoldaş Vorosilov ve arkadaşlarının Ankara'ya gelişleri, resmi ziyaretler değildir. Bunlar, iki devrimi simgeleştiren insanların, iki devrimci yığınların dostça kucaklaşmasıdır.

Moskova'ya yaptığım geziden döndüğümde yayınladığım "Yeni Rusya", Sovyetler Birliği üzerinde yayınlanan ilk çalışmadır. Bu kitabın yardımıyla Türk okuyucularına Kızıl Ordu'nun komutanı yoldaş Vorosilov'u ve önderi olduğu Kızıl Ordu'yu tanıtmak istedim.

Türk-Sovyet dostluğunun yalnız coğrafi ve siyasal türden çıkarlar tarafından dikte edilen resmi bir dostluk olmadığını, fakat her şeyden önce, bir yandan iki devrimin önünde bulunan temel amaçların niteliklerinin yakın olmasından, öte yandan davalarının benzer olmasından esinlenen ve bunlara dayanan çıkarlardan kaynaklandığını göstermek istedim.

İki devrim, birbirlerini tanımaya ve birbirlerine yardım etmeye başladıkları dönemde, dünyada tek dosttular. Bu yalnızlık, bu iki devrimin karakterinin emperyalizmin çıkarlarıyla uzlaşmaz bir durumda olduğundan başka ne ile açıklanabilir? Mustafa Kemal Anadolu'ya gitmeye karar verdiği zaman, Moskova'yla temasa henüz girmemişti. Fakat o, büyük Lenin'in kendi eylemlerinin doğal bir müttefiki olacağına büyük güven besliyordu. Henüz ulusal devrim başlamadığı ve İstanbul hükümetinin ordu müfettişliğini sürdürerek Ankara'da bulunduğu bir zamanda Erzurum kolordusuna aşağıdaki telgrafi gönderdi:

"Müttefik ordusunun Kafkasya'yı boşalttıktan sonra bizim Karadeniz limanlarımızdan birinde olması ve orada cephe tutması olasıdır. Türk ordusu böyle bir girişim karşısında vakit geçirmeksizin silahlı direnç gösterecektir."

Ulusal devrimin başlangıç dönemlerine ait olan bu olay, bizim İzmir zaferimizden sonra, Türkiye'ye saldırtmak için dünyanın dört bir yanından müttefik arayan İngilizlerin işbirliği önerisine büyük Lenin tarafından verilen şiddetli red cevabıyla tamamlanmıştır.

Kemalizm, amaçları bakımından bir bağımsızlık hareketidir, fakat birçok bakımlardan —politik, sosyal, ekonomik ve moral bakımlarından— kanının son damlasına kadar emperyalizm tarafından

yurdunda emperyalizmin aletleri olan azınlıklar ve feodal beyler tarafından yıkıma uğratılan ve işkence gören bir halkın hareketidir.

Kızıl devrimin önder ve yığınları bu kadar soylu, bu kadar derin anlamlı bir devrimi onaylamamak edemezlerdi.

Türk devriminin önder ve yığınları da Sovyetlerle ilgili olarak aynı duyguyu duymaktaydılar. Bu ilişkiyi yoldaş Vorosilov ve arkadaşları onları götürdüğümüz her yerde görmüş olacaktırlar. Cumhuriyetin onuncu yılını kutlarken, onları resmi geçit meydanını dolduran binlerce köylü ve işçinin oluşturduğu dalgalar arasına kendi önderlerimizle birlikte götürdük, onları köylerimize, askerlerimiz arasına gönderdik. İstedik ki, yoldaş Vorosilov Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki dostluğun ulusal bir duygunun sonucu olduğunu, bu dostluğun, iki devrimin gösterdiği amaç yakınlığından, aralarındaki karşılıklı anlayıştan ve yöntem benzeşmesinden kaynaklanan bir heyecandan doğduğunu anlatsın.

Ve gene istedik ki, yoldaş Vorosilov, Moskova'da bundan sözet-sin. Dostlukta güvenin ölçüsü, bu dostluğun halk yığınlarında ne kadar derine indiğine bakılarak saptanır. Biz ulusal bağımsızlık savaşımını aralıksız sürdürmekteyiz. Eğer bu savaşım, tehlike karşısında bile iyimserliğinden, heyecanından bir şey yitirmemişse ve yitirmekte ise, biz bunu akraba devrime olan yenilmez güvenimizle tamamlanan güçlü irademize borçluyuz.

Kuşkusuz bu devrim de bizi ilgilendiren tüm işlerde duyduğumuz güven gibi kendisinden emindir. Leninizm ve Kemalizm, tüm halk yığınları özgürlüğe kavuştuğu, yeryüzünde yeni bir düzen egemen olduğu güne kadar birarada gelişeceklerdir.

Dünyanın ekseni Bering Boğazı ile Çanakkale Boğazını Beyaz Denizle Akdeniz arasındaki çapraz bir çizgi boyunca değişmektedir.

Yaşasın, köle halk yığınlarının özgürlüğünü kendisine görev eden devrimler.

G. M. KRİJANOVSKİİ
SOVYET HÜKÜMETİNİN TÜRKİYE DELEGASYONU
ÜYELERİNDEN, AKADEMİSYEN

Türkiye Cumhuriyetinin onuncu yılında Sovyet delegesi olarak Türkiye'yi ziyaret etmekten büyük mutluluk duydum. Türkiye ile ilgili en canlı izlenimim nedir? Genç Türkiye Cumhuriyeti kapitalist ülkeleri içine alan yaygın dünya ekonomik bunalımı nedeniyle meydana gelen duraklama ve gerilemeyle çok keskin bir çelişki oluşturan enerjik bir kuruluş süreci içinde bulunmaktadır. Türkiye yalnızca ekonomisini ulusal bağımsızlık ilkelerine dayalı olarak kurmaya girişmekle kalmamış, kendi bilimini de yaratmaya başlamıştır. Yeni Türkiye'de genel ve teknik eğitime büyük özen gösteren birçok bilim enstitülerini ve iyi donatılmış laboratuvarları gezdim. Avrupalı tarihçiler bir zamanlar Türklerin kültüre yetenekleri olmadığı, tarihsel bakımdan daima yıkıcı oldukları, fakat yaratıcı güce

sahip olmadıkları doktrinini ileri sürmekteydiler. Kuşkusuz Türk kültürünün gelişmesi, Osmanlı İmparatorluğunun dağılmasını hızlandırmayı ve bir zamanlar eski Türkiye'yi, verdikleri adıyla Avrupa'nın "Hasta Adamı"nın mirasını kendi aralarında paylaşmayı amaç edinen Avrupa devletlerini yapay bir biçimde engellemiştir. Ulusal kurtuluş savaşı sonucunda bağımsızlığına kavuşan yeni Türkiye, Türk halkının sahip olduğu kültürü geliştirmede büyük olanaklara sahip olduğunu göstermiştir. Bunu her adımda gördük.

Kültür ve bilim kurumlarımızın Türkiye'de sürdürülen bilim ve kültür faaliyetlerini daha yakından tanımalarını ve bu ülkedeki gerekli kurumlarla yapıcı bir ilişki kurmalarını dilerim. Bu faaliyet Sovyet bilim ve toplumsal faaliyet adamlarının Türkiye'de ve Türk siyaset ve bilim adamlarının SSCB'de yaptıkları ziyaretlerle başlatılmış bulunmaktadır. Bilimler Akademisinde Türkiye ile bilimsel ilişkiler kuracak olan sürekli bir komitenin meydana getirilmesini iyi bir girişim olarak karşılarım. Bu komite kuşkusuz bilim, teknik ve kültür alanlarındaki Türk-Sovyet işbirliğinin daha da güçlenmesine ve genişlemesine hizmet edecektir.

Sovyet bilim adamlarının bizim akademi ve enstitülerimizin başarılarını yerinde incelemek ve bizim kültür ve bilim adamlarımızla kişisel temaslar kurmak isteyen Türk biliminin temsilcilerini kendi çevrelerine kabul etmekle çok memnun olacaklarından kuşku duymuyorum.

C. M. BUDENNİ

SSCB DEVRİMCİ ASKERİ SOVYETİ ÜYESİ, SOVYET HÜKÜMETİNİN
TÜRKİYE DELEGASYONU ÜYESİ

Dünya savaşının neden olduğu sarsıntı sonucu ortaya çıkan ve emperyalizme karşı yürüttüğü başarılı ulusal kurtuluş savaşı ile bağımsızlığını kazanan yeni Türkiye beni çok ilgilendirmektedir. Geçenlerde Türkiye'ye yapmış olduğum gezi bana Türk halkını ve bugünkü Türkiye'nin çok önemli politika, ekonomi ve kültür alanlarında gerçekleştirilen kuruculuk faaliyetlerini daha yakından tanıma olanağını verdi. Türk hükümetinin yalnızca sanayi ve demiryolu taşımacılığında gelişmesinde büyük bir başarı kazanmakla kalmayıp, tarım sorunlarına ve tarımın daha yüksek bir düzeye çıkması için büyük bir özen gösterdiğini gözlemek olanağına kavuştum. Cumhuriyetin onuncu yılında Ankara'da Yüksek Ziraat Enstitüsü'nün açılışında bir raslantı sonucu hazır bulundum. Bu Enstitü Türk tarımının bütün dallarında gelişmekte olan kültür ve bilimsel araştırma çalışmalarının merkezi olacaktır. Türkiye'deki gezim sırasında amaçları Türk tarımında üretim güçlerini geliştirmek olan birçok bilimsel araştırma merkezlerini, seleksiyon istasyonlarını ve laboratuvarları ve bunlarda yeni teknik yöntemlerin benimsendiğini görme olanağına sahip olduk. Mustafa Kemal'in Türk halkının mülkiyetine verdiği Ankara dolaylarındaki örnek çiftlik de tarım

alanında büyük bir eğitim merkezi durumundadır. Bu çiftlikte, genellikle SSCB'den sağlanmış olan daha iyi cinslerin (damızlık atlar, karakul koyunları) kullanıldığı hayvan yetiştirmeciliği alanında deneme çalışmaları yapılmaktadır.

Türkiye'deki gezimden güzel izlenimler edindim. Bu gezi sırasında Türk halkının, onu SSCB halklarına bağlayan güzel niteliklere ve derin bir sempatiye sahip olduğuna inanmak olanağına kavuştum. Türk ordusu ve kumandanları bende derin bir izlenim yaptı. 29 ekim 1933'te Ankara'da yapılan geçit resmi Mareşal Fevzi Çakmak, general İzzettin ve Muzaffer'le ve öteki Türk subaylarıyla yaptığım konuşmalar Türk Ordusu'nun yabancı müdahalecilerin girişimlerine karşı bağımsızlığını, Türkiye'nin en yiğit gençlerinin kanlarıyla savunmayı başardığı cumhuriyet düşününe çok derin bir bağlılık ve sevgi içinde olduğunu gösterdi.

Türk devlet adamları ve çeşitli kurumların yöneticileri ile görüşmelerim bende, yeni Türkiye'nin tam siyasal, ekonomik ve kültürel bağımsızlığını pekiştirme savaşımında gerçekleştirdiği büyük ve enerjik çalışmalar unutulmaz bir izlenim bıraktı.

SAVAK VE KÜRT HAREKETLERİ ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER

Burjuva gazetelerden birinde yeralan, İran'ın, gizli örgütü SAVAK aracılığıyla, Doğu Anadolu'da, Kürtleri ayaklandırmak için bir dizi faaliyette bulunduğu ilişkin haberler, ilerici çevrelerde ihtiyatla ve bir bakıma kuşku ile karşılandı. MİT'in, kamuoyuna iletmek istediği haberler için genellikle bu gazeteyi seçmiş olması, özellikle bazı konularda okuru MİT'in istediği doğrultuda yönlendirme görevini bu gazetenin yerine getirmeye çalışması, ilerici çevrelerin, böyle bir haber karşısında duraksamasında haklı olduğunun önemli nedenleri sayılmalıdır. Bu kuş-

kuyu pekiştiren bir başka nokta da, Şahın, kendi ülkesinde, sonal sonuçları bakımından, bir Kürt sorunu yaratacak olan bir girişimde bulunmasının akla-aykırı görünmesidir. İlerici çevrelerin ilk kuşklarına katılmak ve maksatlı bir yönlendirmenin akıntısına kapılmaya karşı uyanık olmak ne denli yerinde ise, ikinci kuşklara katılmak o denli akla-aykırı olacaktır. Çünkü, şahlığın, Kürt sorunuyla, soyut bir biçimde ilgilenmediği, Kürt hareketlerinin niteliğine göre farklı ve birbirine karşı tavırlar takındığı, bilinen bir gerçektir. Bu nedenle de, Kürt sorunu kar-

şısında, birbirine karşı bir politika izlemekte duraksamamıştır. Bu nedenleri gözönünde bulundurarak, biz, burada, yazımızın girişinde belirttiğimiz ihtiya-

tı vurgulayarak, Şahlığın, kendi çıkarları doğrultusunda, Kürt hareketi yaratmasının somut nedenleri bulunabileceğini belirtmeye çalışacağız.

BARZANİ HAREKETİNİN NİTELİĞİNDE DEĞİŞME

Okur, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, 1946'da, İran-Kürdistanında, bir Kürt cumhuriyeti kurulduğunu, ve bu ülkeden, Sovyetler Birliği'nin etkinliğini çekmesi ve yerini İngilizlerin almasıyla birlikte, şahlığın, Kürt aşiret çelişkilerinden de yararlanarak, bu cumhuriyeti, kanlı bir biçimde bastırıldığını anımsayacaktır. Mehabad Kürt Cumhuriyeti hükümetinde yeralan Molla Mustafa ve arkadaşlarının, İran askeri ile çarpışarak Irak'a geçtiğini ve gene aynı yıllarda Irak'ta etkinliğini sürdürmekte olan İngilizlerin (ve özellikle İngiliz uçaklarının) bastırmasıyla, Şemdinli-İran Azerbaycanı üzerinden Sovyetler Birliği'ne geçtiğini ve bu ülkede, Kasım darbesine kadar kaldığını da anımsayacaktır. 1962'lerde, bir aşiret çatışması biçiminde başlayan, ama Irak-Kürdistanında bir özerklik savaşımından çok, bir Barzani aşireti egemenliğine dönüşen hareketler, Kasım ile Molla Mustafa'nın arasını iyice açtığı zaman, Barzani aşireti, İran sınırına kadar uzanan Irak sınır şeridini silahlı denetimi altına alıyor, Barzani'ye karşı olan ve bölgede nakşebendi tarikatının temsilcisi durumunda bulunan Bradost aşi-

reti Şemdinli'ye sığınmıyordu. Bu dönemde, İran'ın, Barzani'ye karşı, Bradost aşiretini desteklediği, ve daha sonraki Barzani kıpırdanmalarında ise, Irak'a destek sağladığı bilinen gerçekler arasında. Bu arada, 1965'lerde, İsrail'in, Arap devletlerinin bir kısmının (Irak ve Suriye'nin) dikkatini kendi içişlerine çekmek amacıyla Molla Mustafa Barzani ile ilgilenmekte olduğu haberleri yayılmaktaydı. Barzan bölgesinde, "yeşil dolar"ın görünmesi, Amerikan emperyalizminin, İsrail üzerinden köprü kurarak Barzan'a ulaştığı görüşüne kanıt sayıldı. Molla Mustafa'nın daha sonra Birleşik Devletler'de tedavi edilmesi ve bu doğrultudaki yorumları doğru çıkaracak bir dizi haber, bu konudaki kuşku- ları dağıttı. Amerikan emperyalizmi, Barzani ile yakından ilgilenmekteydi. Ne var ki, sorun, Kürt aşiretlerin bir topluluğunun sorunu değildi, tüm olarak bir Kürdistan sorunuuydu. Bu nedenle de, Amerika Birleşik Devletleri'nin, Barzani ile ilgisi, Kürt sorunuyla ilgisinin doğrudan bir parçasıdır ve konuya, bütünlüğü içersinde bakılmadıkça, doğru bir yorum yapılabilmesi olanaksızdır.

ULUSAL HAREKETLERİN İLERİCİ VE GERİCİ NİTELİĞİ

Görüldüğü gibi, Kürt bağımsızlık hareketleri, İngilizler tara-

findan bastırılmak istendiği bir dönemde, Barzani hareketi, Me-

habad Kürt Cumhuriyetinin kurulmasında katkısı olan Sovyetler Birliği'nden destek görmüştür. Barzani hareketinin doğrudan çatışma içersine girdiği Arap ülkelerinde, emperyalizmin etkisindeki iktidarların yerini, bağımsızlaşma ve demokratikleşme doğrultusunda iktidarlar almaya başladığı zaman, Barzani hareketi, bu kez emperyalist ülkeler tarafından desteklenmeye başlanmıştır. Kuşkusuz, bütün zaafalarına, bir aşiret topluluğu içerisinde dönenmesine karşın, Barzani hareketi, *ulusal* bir hareket sayılmak gerekir. Ne var ki, ulusal hareketler, soyut olarak, yani her zaman ve her yerde, ilerici ve devrimci hareketler değildir. Emperyalist sistem içersinde, Ekim Devriminden sonra, ulusal hareketlerin niteliği değişmiştir. Eskiden egemen ulus ile ezilen ulus arasındaki bir savaş olan ulusal savaşlar, şimdi, dünya devriminin bir parçası, proleter devrimin bir evresi haline gelmiş bulunmaktadır. Bir ulusal hareketin, dünya devriminin bir parçası, proleter devrimin bir evresi olması demek, bu hareketin, ilerici ve devrimci bir hareket olması, bir başka deyişle, emperyalizmi ve dolayısıyla dünya kapitalizmini *zayıflatması* de-

FARS-KÜRT KARDEŞLİĞİ ÜTOPYASI

Bazı çevrelerin, İranlıların, Kürtleri, Farslar gibi ari ırkın bir kolu olarak niteleyerek, onları, İran şahlığı bünyesinde bütünleştirmek istemesi şeklindeki yorumlarının, siyasal hiç bir değeri olmaması gerekir. Çünkü, bir kere, Türk soven-ulusalcıla-

mektir. Emperyalizmi ve dünya kapitalizmini *güçlendiren* ulusal hareketler ise, dünya devrimine ters düşen hareketlerdir, ve bu hareketleri, proleter devrimciler reddederler. Bu nedenledir ki, Barzani hareketi, bir ulusal hareket olmakla birlikte, emperyalizmin çıkarlarına aracı olduğu, dolayısıyla emperyalizmi bölgede güçlendirici bir hareket olduğu için ve sürece, ilerici ve devrimci bir hareket sayılamaz, ve proleter devrimcilerin, özellikle de Kürt proleter devrimcilerin, bu hareketi, salt bir "ulusal hareket" olduğu için desteklemeleri kabul edilemez. Barzani hareketi, özerk bir ulusal hareket olma niteliğini de çoktan yitirmiş bulunmakta, hareketin *niteliğini*, dış destekler belirlemektedir. Nitekim, şu anda petrol ülkelerine özgü faşizmin kalesi durumundaki ülkelerden biri tarafından, İran şahlığı tarafından desteklenmesinin nedeni, bu hareketin, hem bu desteğin arkasında yer alan Amerikan emperyalizminin çıkarlarına, hem de İran'ın çıkarlarına uygun düşmesidir. Bu, Barzani hareketinin, emperyalizmi güçlendirici niteliğini ortaya koyan en önemli özelliğidir.

rı da, son elli yıldır, sürekli olarak, Kürtlerin Türk ırkından geldiği, Türk olduğu tezini işlemişlerdir. Bu tür tezlerin, ulusal toplulukların siyasal özlemlerini geliştirme değil, engelleme için bir baskı ögesi olarak kullanılmakta olduğunu, Kürt halkı, ar-

tık çok iyi bilmektedir. İkincisi, Türkiye'de, demokrasinin, İran şahlığı ile kıyaslanamayacak ölçüde, daha kurumlaşmış olmasıdır. Kuşkusuz, demokrasi ile faşizm, her iki ülkede de çetin bir savaşım içersindedir. Birinde (İran'da), faşizm, demokrasiye karşı, mevcut kurumlarını korumak konumunda; birinde (Türkiye'de) ise, demokrasi, faşizme karşı, mevcut kurumlarını korumak ve geliştirmek konumundadır. Kürt demokratik hareketi, Türkiye'de, kendi dilini kullanmadığı için, daha dezavantajlı durumda görünse de, İran'dakinden çok daha ileri haklara sahiptir. Üçüncüsü, İran şahlığının Kürtlere vaadettiği ileri sürülen, bağımsız bir Kürdistan değil, Şahlığın egemenliği (bunu siz kanlı terörü anlayın) altında, bir Fars-Kürt birliğidir. Bu üç nedenden ötürüdür ki, Şahın, İran'daki Kürt şeyhleri, beyleri ve aşiret reisleri hariç, böyle bir po-

litikaya gözkırpacak bir Kürt halk hareketi bulması olanaksızdır. Kürtler, 16. yüzyılda, İran Şahlığı ile Osmanlı İmparatorluğu arasında, İmparatorluktan yana oldular. O günün koşullarında, Kürt beyleri ve aşiret reisleri, kendi içişlerinde bağımsızlıklarını korudular. Şimdi, İran'ın, Kürt beyleri ve aşiret reisleri üzerinde, onlara, kendi içişlerinde özerklik tanıyan bir taktik ile bir ölçüde etkili olabileceğini düşünmek olasıdır. Ama bunun, bir halk hareketi, ilerici bir hareket değil, emperyalizmin çıkarı doğrultusunda şeyhlerin, beylerin ve aşiret reislerinin bir hareketi olmaktan öte gidemeyeceği anlaşılır bir şeydir. Tarihte, önemli bir kısmı safi olan ve büyük ölçüde nakşbendi tarikatının etkisinde bulunan Kürtlerin, şii olan İran ile sık sık savaştığı da akılda tutulması gereken noktalardan biri olmalıdır.

İKİ SONUÇ

Birincisi. Irak'ta, emperyalizmin etkinliğinden sıyrılmakta olan bağımsızlaşma ve demokratikleşme eğilimi ağır bastıkça, emperyalizm, Kuzeyde, Kürtler üzerinde etkinliğini artırmaya çalışmıştır. Bunun kademeli iki amacı vardır. Ülkede, bağımsızlaşma ve demokratikleşme doğrultusundaki gelişmeleri kırmak, ülkeyi yeniden emperyalizmin yörüngesine sokmak. Bu sonucu elde ettiği zaman, Kürtler üzerine, ilk bastırıcı güçleri sevkedilenlerin, gene emperyalistlerin kendileri olduğunu tarih birçok kez tanıtlamıştır. Yok eğer ülke,

kesin olarak emperyalizmin denetiminden çıkar ve bağımsızlaşma yolunda kesin adımlar atarsa, o zaman, emperyalizm, Kürt hareketini, ülkeyi bölme, ve kendi denetiminde tampon bir devlet kurma şeklinde ikinci hedefine götürmekte duraksamayacaktır. Irak-Kürdistanına girebilmesinin tek güvenilir yolu ise, İran'dır. İran şahlığının çıkarları ise, emperyalizmin çıkarları ile tam bir *çakışma* halindedir. Kendisini çevreleyen demokrasi denizi ortasında, şahlık, bir sistem olarak, daha uzun süre ayakta duramayacağını, bir başka de-

yişle, şahlık sisteminin, çağımızın zengin petrol ülkelerine özgü feodal-faşizminin yaşayamayacağı pek iyi bilmektedir.

İkincisi. Kürt hareketinin, Türkiye'de bağımsız bir Kürdistan ile sonuçlanmasının, İran şahlığının pek hoşuna gitmeyeceğidir. Şah, Mehabad Kürt Cumhuriyetini yıktıktan sonra, kendisine bağlılık bildiren Kürt beylerini, aşiret reislerini, şeyhlerini bağışlamakla kalmamış, onları her zaman onurlandırarak, Kürtleri, kendisine, bu feodal unsurlar vasıtasıyla bağlamasını bilmiştir. Şahın, Nehri isyanını yönettiği için İran'a yerleşmiş bulunan Şeyh Abdullah'ı kendi köyünde ziyaret etmesi, ve ona çeşitli armağanlar sunarak, bağlılığını sağlaması, bunun örneklerinden biridir. İran'da, en ileri unsurlardan oluşan Azeri Türkleri üzerine, Şah, gene bu Kürt feodallerinin desteğine dayanarak, Kürtleri sevketmektedir. Bütün bunlara karşın, bağımsız bir Kürdistan, Şah için önemli bir sorun olmaya devam edecektir. Ne var ki, İran'ı Avrupa'ya bağlayan *karayolunun* canlılık kazanması üzerine, Akdeniz iktisadî ünitesinin Atlantığe kayması ile başlayan Türk-İran sınırındaki dört yüz yıllık durgunluk ortadan kalkmaya başlamış ve o ölçüde de, Türkiye'de rejimin geleceği, İran'ı yakından ilgilendirir olmuştur. Türkiye'de demokratik rejimin gelişmesi, İran'ı doğrudan etkilemeye başlamış, İran'ın Türkiye ile ilgisi, daha büyük boyutlara ulaşmıştır. Daha önce, CENTO aracılığıyla, "yıkıcı akımlar-

la mücadele" çerçevesi içersinde, İran'ın, Türkiye'deki ilerici hareketlere, müdahale ettiği unutulmamalıdır. Çeşitli silahlı faşist kampların oluşturulmasında ve bunların maddî desteğinin sağlanmasında, İran'ın, CENTO aracılığıyla yürüttüğü faaliyetler, basına, pek kapalı bir biçimde sızmakla kalmıştı. Şimdi, bu "mücadelesini", Kürt hareketi içersinden yürütmekte olmasını düşünmek, konuyu incelemeyen, "abes" sayılmamalıdır. İran Şahlığının, emperyalizm ile birlikte, *kademeli*, iki hedefi olabilir: Birinci hedef, Türkiye devrimci hareketini bastırtmak, ezdirtmektir. Bir Kürt hareketi başlatılarak, Türkiye'de, orduyu sağ bir yönetim için harekete geçirmek ve sonuçta da, *tüm* devrimci hareketi orduya ezdirtmek planı. İkinci hedef, Türkiye'de, devrimci hareket başarıya ulaşırsa, emperyalizmin denetim ve desteğinde ara bir devlet oluşturma planı. Bu ikinci plan, Ermeni ve Nesturileri de kuçaklayacağı için, emperyalizmin güdümündeki Kürt hareketleri ile emperyalizmin güdümündeki Ermeni hareketlerinin, birtakım ittifak noktaları bulması doğal olacaktır.

Sonuç olarak söylemek gerekirse, emperyalizmin güdümündeki Kürt ulusal hareketinin, Türkiye devrimci hareketini ezmenin bir manivelası rolünü göreceği, bu nedenle de gerici bir niteliği olacağı, akıldan çıkarılmamalıdır. Türk ve Kürt emekçileri arasındaki kardeşliği, devrimci savaşım birliğini, bütünlüğünü engelleyecek herhangi bir

hareket, ne denli "ilerici", ne denli "devrimci" görünürse görünürsün, onun "gerici" niteliğinin vurgulanmasında duraksamak, doğru bir tutum olamaz. Türki-

ye devrimci hareketinin ezilmesine, bölgede emperyalizmi güçlendirmeye yarayacak eğilimlere karşı uyanık olma zorunluluğu vardır.

BAZI ÖNERİLER

Burada, bir burjuva demokrasisinin bu konuya ilişkin olarak atması gereken asgari demokratik adımları şöyle özetlemek mümkündür: 1° İmparatorluktan devreden, ve sonuçları bakımından İmparatorluğu parçalamaktan başka hiç bir işe yaramamış bulunan *özümleme* politikası ciddi olarak terkedilmelidir. Yol ve benzeri ulaşım ve iletişim araçlarının, tek başlarına, insanları, insan onuruna kavuşturmayacağı kavranmalıdır. Kürt halkı ile kardeşlik, yol ve benzeri ulaşım ve iletişim araçları ile pekiştirilmiş jandarma baskısıyla, yani *bir* tarafın zorlayıcı isteğiyle gerçekleştirilemez, tarafların gönüllü rızasıyla gerçekleştirilir. Kürt halkı üzerinde *özümleme* baskısını sürdürerek, bu kardeşlik duygu ve düşüncesi yaratılamaz. Gerçeklerden yeni hükümet *korkmamalıdır*. Kürt halkının kendi dilinde yayın yapma, kendi dilinde kültürünü geliştirme hakkı, onun doğal hakkıdır; bu halkın önündeki engelleri hızla eritmekte, İmparatorluktan devreden *şoven-ulusalcılığı* hızla terketmekte duraksanmamalıdır. Eğer bu bölgenin, sürekli olarak, dış emperyalist güçlerin olduğu kadar iç gerici güçlerin faaliyet alanı olması istenmiyorsa, eğer bölge halkının geleceğinin acı-

lı ve ıstıraplı bir yol izlemesinin önüne geçilmek isteniyorsa, eğer bu bölgenin sürekli olarak faşizmin kalesi durumuna getirilmesinin önüne kesin olarak geçilmek isteniyorsa, bu bölge halkı demokratik haklarına kavuşturulmalı, Kürt halkı kendi dilinde yayın yapabilmeli, kendi dilinde okumalı, kendi dilinde kültürünü ve dolayısıyla kendini geliştirmelidir. Bunun bir parçalanma değil, parçalanmayı önleyen, çağdaş, ilerici bir çözüm olduğunu görmek için, hükümetlerin, gözlerini bir kez olsun komşularına çevirmesi yetecektir. 2° CENTO, Birleşik Devletler'in maddî desteğindeki eski İngiliz sömürgeci siyasasının modern uygulama örgütüdür. CENTO kanalıyla, Türkiye'de, ilerici hareketlerin, CIA, İngiliz Entelijans Servisi ve SAVAK tarafından denetlenmesi doğrultusunda, bu ülkelere, önemli bir yetki verilmiş, ve ülkede, faşist kadroların oluşturulmasında, CENTO, bir manivela rolü oynamıştır. Yeni hükümet, faşizme ciddi bir darbe indirmek istiyorsa, CENTO'nun, başlangıçtan beri sürdürdüğü "yıkıcı faaliyetlerle mücadele" örtüsü altındaki tüm faaliyetlerine bir neşter vurmak ve bugünkü faaliyetlerini de sona erdirmek zorundadır.

M. E.

ECEVİT HÜKÜMETİNİN ALTI AYI VE FAŞİZME KARŞI TUTUMU

MC hükümetinin düşürülmesi ve Ecevit hükümetinin oluşmasından bu yana yarım yıl geçti. Bu süre içerisinde, yeni hükümetin, MC döneminden devraldığı yığınlarca çıkmazların içinde boğuşup durduğu, çıkış yolları bulabilmek için çırpınıp didindiği bir gerçek. Bu gerçeği gözönünde tutan pek çok çevre, yeni hükümetin nesnel bir değerlendirmesini yapmanın henüz erken olduğu gerekçesine dayanarak, CHP'de beklediklerini bulamamanın hayal kırıklığını her gün erteleyip durmuşlardır. Ama bir başka gerçek ise, bu iyi niyetli ertelemenin daha uzunboylu sürmeyeceğidir. Nitekim toplumun değişik katmanlarından yükselen homurdanmaların, CHP'yi çevreleyen küçük-burjuva iyimserlik duvarlarını aşarak hükümet başkanına kadar ulaştığı gözlemlenmektedir.

Aslında CHP hükümetinin ne yapıp yapamayacağı konusunda doğru bir yargıya varmak için, uygulamadaki tutumunu beklemenin hiç de gereği yoktur. Gerek parti yapısıyla, gerek programıyla, CHP'nin, son tahlilde, bir burjuva (üstelik küçük-burjuva hastalıklarının her türünü de içeren bir burjuva) partisi olduğu açık-seçik ortadadır. Gene de bu konuda kesin bir yargıya varamayanlar için altı aylık uygulama yeterli kanıt getirmiş olmalıdır.

Şimdiye dek CHP hükümetinin emekçi sınıflardan yana, geleceğe dönük bir dizi vaatler

dışında, somut tek bir adım atıldığı söylenemez. Dahası, uluslararası tekellerin istemleri doğrultusunda, (IMF Dünya Bankası, öteki tekeller ve hiç kuşkusuz CHP ekonomi politikasını yönlendiren yeni-Keynes ekolünün Türkiye temsilciliğini üstlenen uzmanların istemleri doğrultusunda) alınmış olan bir dizi ekonomik önlemler, emekçi sınıfları, bütünüyle, mutlak bir yoksullaşmanın içine itmiştir. Örneğin, izlenen taban fiyatları politikası orta ve küçük köylünün umutlarını temelden sarsacak nitelikte olmuştur. Ücretlerin belirli bir düzeyde tutulması yolunda zaman zaman yapılan çıkışlar, hatta Türk-İş yöneticileriyle bu konuda varılan dolaylı anlaşmalar ve DİSK'e de bu yönden yaklaşım, hükümetin tutum ve niyetini açıkça ortaya koymaktadır. Bunların dışında kalan orta ve küçük burjuvazinin öteki katmanları ve ücretliler, yüzde 40 düzeyinde yürüyen enflasyonun boğucu baskısı altında her gün biraz daha nefes alamaz duruma düşmüşlerdir. İşsizlik ise resmi ağızlarda ifadesini bulan yüzde 20 gibi benzeri görülmedik bir oranda seyretmektedir. Bir cümle ile söylemek gerekirse, CHP'nin MC döneminden devraldığı ekonomi-politikayı olduğu gibi alıp sürdürdüğü (MC bütçesini benimsediği de anımsanırsa) söylenebilir.

CHP hükümetinin bu dönem içerisinde elini-kolunu bağlayıp oturduğu da söylenemez. Ger-

çekten de ilk günden başlayarak dışa dönük çabalarının giderek yoğunluk kazandığı görülmüştür. Başbakan Ecevit, Batı kapitalizminin merkezlerini ziyaretlerinde MC hükümetlerinin elde edemediği bazı olanakların kapılarını açarken, Batının biraz da kaygı içinde izlediği Sovyetler Birliği ziyaretini de gerçekleştirmiş, oldukça kapsamlı bir ticarî anlaşma imzalamayı başarmıştır. Ama bu başarıları sınıfsal tabanı üzerine oturtmaya kalktığımızda ortaya çıkan görünüm, darboğazlarda sıkışıp kalan Türkiye burjuvazisi ve bu burjuvazinin göbekbağı ile bağlı bulunduğu yabancı tekeller hesabına atılmış adımlar olduğu yolundadır. Ecevit'in Türkiye kapitalizmi adına sosyalist ülkeler ve Orta-Doğu ülkeleriyle giriştiği akıllıca diyalog (ki Türkiye kapitalizminin bunalımının tek kurtuluş yolu olduğu *Yeni Ülke*'nin daha ikinci sayısında vurgulanmıştı) kapitalizmin rölantideki çarklarını ağır ağır harekete geçirmiş bulunmaktadır. Bu gelişmenin en somut belirtisi ise, sermaye çevrelerinin her fırsatta mevcut hükümeti destekler nitelikte açıklamalarda bulunmaları, cephe partilerinin destek isteklerini, hiç değilse "şimdilik", geri çevirmeleridir.

Hükümetin kapitalizme yeniden işlerlik kazandırmasında emekçi sınıflar adına tek beklentisi, işsizlik oranının bir ölçüde de olsa, azaltılması ve enflasyonun frenlenmesidir. Ne var ki, CHP hükümeti burda bir olguyu unutmuş görünmektedir — Türkiye kapitalizminin yoksul sınıflardan arda kalanların, çalışan

sınıfların boş midelerini susturacak yeterlikte olmadığı olgusu. Böylece işçi sınıfının önünde ekonomik mücadelesini daha da sertleştirerek sürdürmekten başka bir seçenek bırakılmamış oluyor. Kuşkusuz, ekonomik mücadele, işçi sınıfına siyasal mücadeleyi de birlikte getirecektir. Örgütlü işçi sınıfı adına bu bir kazanım olacaktır. Ama örgütsüz olan öteki ücretlilerin ve hele de köylülüğün, böylesine bir mücadele olanağından yoksun kaldıkları için, büyük bir hayal kırıklığıyla, mevcut düzen içerisinde yeni seçenekler arayacağı doğaldır. Bu seçenekler zaten vardır. MC partilerinin beklediği de budur. Nitekim Türkiye'nin MHP'si, Demirel'in AP'si ve bunları geriden de izlese Erbakan'ın MSP'si hesaplarını bunlar üzerine yapmaktadır. Demokratik güçler adına en büyük tehlike de buradan kaynaklanıyor.

Toplumun işçi sınıfı ile büyük burjuvazisi arasında kalan ve büyük bir çoğunluk oluşturan orta sınıflarında, ekonomik çıkmazlarını bugünkü hükümetle çözemeyecekleri kanısı yaygınlaştıkça, kolaylıkla yüzseksen derece çarkedip MC partilerine, özellikle de faşizmin gölgesine sığınacakları besbellidir. Küçük üreticiliğin ağır bastığı Türkiye gibi ülkelerde, bunun örnekleri sık sık görülmüştür. DP'yi iktidara geçiren ve gene onu alaşağı eden bu sınıflar olmuştur. 1960 sonrası AP'sini ayakta tutan bu sınıfların ağır bastığı görülmektedir. 5 Haziran seçimlerinde ise, CHP'nin oy patlamasında bu sınıfların ağır bastığı görülmekte-

dir. Oysa bugün orta sınıfların çeşitli katmanları, Türkiye kapitalizminin bunalımının yarattığı ağır yükün altında, yukardan aşağıya doğru ağırlaşan bir biçimde ezilmektedir ve yeni hükümet buna ilişkin elle tutulur hiç bir önlem alamamıştır. Toplumun bu katmanlarının tüketime yönelik alışkanlıklarının sonucu olarak piyasada karşılıklıları mal darlığı da hoşnutsuzluğu artıran bir başka etkidir.

Öte yandan yaşadığımız günlerde, hepsinden de önemlisi, faşist güçlerin giderek artan bir yoğunlukta sürdürdükleri terörün, bu orta katmanlar üzerinde yaratmış olduğu korku ve tedirginlik havasının ağırlaşmasıdır. Faşizmin istediği de tamı tamına budur: Yığınların burjuva demokrasisine olan umutlarını kırmak, burjuva demokrasisinin temel öğelerini işlemez hale getirmek ve böylece yeni bir devlet tipinin, otoriter, "kerim" devlet tipinin özlemini uyandırmak. Klasik faşizmin olduğu kadar, neo-faşizmin de denenmiş yöntemidir bu. Şili'de orta sınıflar Allende yönetimine karşı bu yöntemle harekete geçirilmişti. Bugün Türkiye'de de cephe partilerinin yurdun dörtbir yanında gerçekleştirdikleri mitinglerin altında yatan asıl amaç budur. Üstelik bu amaç gizlenmemektedir de. Demirel'in, Türkeş'in, Erbakan'ın "vatan elden gidiyor" yaygarası ile kendi yandaşlarını her gün toplu kıyam hareketlerine kışkırtmaları, giderek, "ne pahasına olursa olsun bu hükümetin düşürüleceği" yolunda demeçlere ve ardından da orduya açık çağ-

rılara kadar vardırılmıştır. Cinayet şebekelerinin sürdürdükleri insan avının büyük bir titizlikle çetelesini tutan ve bunu keyifle her gün televizyonda açıklayan cephe partileri liderleri, burjuva demokrasisinin sınırlarını çoktan aşmış, faşist yönetim olanaklarının arayışı içersindedirler. Cephe partileri sözcülerinin kanlı bir faşist yönetim özelemlerini dile getirmelerine karşın, burjuva demokrasisinin sınırları içersinde "iktidar-muhalefet diyalogu" kurmak için iktidarın uzattığı eli her seferinde geri itmelerine karşın, CHP bu gerçeklere gözlerini kapamış, şaşırtıcı bir vurdumduymazlıkla faşizmin kanlı ellerini sıkabilme sevdasından vazgeçmemiştir. Oysa sokağı çoktan ele geçirmiş bulunan faşizme, CHP, şimdi de meydanları terketmekle kalmamış, bu meydanları dolduran yüzbinlerin anti-faşist demokratik direnişlerine de karşı çıkmıştır.

CHP "aşırı sağa" karşı olduğunu söylerken mutlaka "aşırı sola" da karşı olduğunu vurgulamayı unutmuyor. Ama "aşırı sol" ve "aşırı sağ"ın sınırlarını da henüz belirgin bir biçimde çizmiş değil. Kaldı ki "aşırı sol" olarak nitelenen küçük grupların şurada burada yürüttükleri serüvenci hareketlerle, "aşırı sağın" ülke ölçüsünde ve demokrasiye yönelik hareketlerini aynı kefeye koyabilmek için insanın yargılarında oldukça tarafı olması gerekiyor. Bugün apaçık ortadadır ki, "solda" gözükken küçük grupçukların bireysel teröre başvurarak giriştikleri dramatik eylem-

lere karşı sol kesin tavrını almıştır ve bu tutumunu hiç bir kuşkuya yer bırakmayacak biçimde açıklamaktadır. Üstelik sol bu kesin tutumunu salt uzun ya da kısa vadeli hesaplara dayalı bir taktiksel politika olarak da benimsemiş değildir. Sol içinde kendilerinin yapamadıklarını başkaları yaptığı için, içlerinde sakladıkları öç alma özelemlerini tatmin ettiği için, bu tür terörcü, serüvenci hareketlere alkış tutanlar çıkabilir. Ama "devrimcilik" ile serüvenciliği, yığınların öfke ve tepkisi ile bireysel terörü, bir başka deyişle marksizm ile anarşizmi birbirinden ayıranlar için, çağımız dünyasında kapitalizme bir tepki olarak yaygınlaşan ve siyasal bir eğilim haline gelen bu tür hareketleri onaylamak olanağı yoktur. Lenin'in dediği gibi "emekçi halk olmaksızın bütün bombalar güçsüzdür, kesenkes güçsüzdür". Ama hiç kuşkusuz emekçi sınıfların devrimci savaşımının, sana bir tokat atana öteki yüzünü çevir biçimindeki hristiyan anlayışıyla uzak yakın bir ilişkisi yoktur. Egemen sınıfların, yanlış da olsa, sonuçları yenilgi de olsa, yığınların, suratına yediği tokada, öteki yüzünü çevirerek karşılık vermediğinin örnekleri geçmişin tarihinde görülmüştür. Umutsuzluk, yığınları sert harekete itmiştir, ama her seferinde, onları umutsuzluğa iten, şiddete başvuran egemen sınıflar olmuş, yığınlar bir tepki olarak harekete geçmiştir. Faşizm tırmanışını sürdürdükçe yığınlardaki suskunluğun büyük patlamalara dönüşebileceğini kestirmek zor değildir.

Oysa sağ tam bir bütünlük içersinde girişilen kitlesel kanlı hareketlerin arkasında olduğunu her fırsatta gösterme yarışı içersindedir. Ve CHP, solun bütün uyarılarına kulaklarını tıkarken demokratik kitle örgütleriyle diyaloga girmek şöyle dursun, bu örgütlere karşı sağın yönelttiği suçlamalar doğrultusunda önlemler almak sevdasına kapılmıştır. Bu tutumun sonucu olarak, tarihinde ilk kez geniş yığınların desteğini sağlamış bulunan demokratik kitle örgütü halinde burjuva yasalarının uygulanmasını isteyen ve onun savaşımını veren bir polis örgütünün üyeleri kurşunlanır, merkezleri bombalanırken hükümet, ayağının altındaki dalı keserek, bu örgütü kapatma yolları aramıştır.

Bugün ülke ölçeğinde yürütülen terör ve şiddet, bir ölçüde amacına ulaşmış sayılır. Bir iç savaşın boyutlarına ulaşan ölü ve yaralı sayısı her gün biraz daha kabarırken, korku ve tedirginliğin ulaştırılmadığı devlet kuruluşu, toplum kesimi kalmamış gibidir. İnsanın en temel hakkı olan yaşama özgürlüğünün kalmadığı bir toplumda başka özgürlükten söz edilemeyeceği besbellidir. Tartışmasız bir gerçektir ki, CHP, hükümet olmuştur, ama iktidar olmamıştır. İktidar olmadığı sürece de, her an hükümetten uzaklaştırılma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Dahası, CHP âdeta iktidar olmama yolunda direnmektedir. Yasamadaki gücü etkisiz haldedir. Malatya, Iğdır, Manisa ve pek çok yerde sürdürülen yı-

ğnsal tertipler karşısında bile CHP'li parlamenterler hareketsiz kalmışlar, halkın içine girip yığınlar üzerinde yaratılan korku ve tedirginliği dağıtacakları yerde, hükümetin alacağı önlemleri bekler duruma düşmüşlerdir. Oysa Malatya olayları gibi son derece büyük tertiplerin en azından niteliğini belirlemek, ya da perde arkasındaki güçleri kamuoyuna duyurmak yönünden yasama görevini yerine getirmiş olsalardı, faşizmin gerçek yüzünü kolaylıkla yığınlar önünde teşhir etmiş olurlardı.

CHP'nin gerek yürütmede gösterdiği ikircikli tutum, gerekse yasama alanında cephe partilerinin de çeşitli engellemeleriyle de desteklenen hareketsizlik, doğal olarak yargı gücünün de faşizmin baskı ve saldırı hedefi haline gelmesine yol açmıştır. Demokrasinin saygınlık kazanmış organları olarak Danıştaydan sonra Anayasa Mahkemesine yapılan saldırıları, savcı Doğan Öz'ün kurşunlanması, öteki savcı ve hakimlerin ölümüyle tehdidi ve Anayasa öğretim üyesi Server Tanilli'nin kurşunlanması, yargı organlarının işlevliğini engelleme yönünden başarılı adımlar atılmış olduğunu göstermektedir.

Faşist güçlerin devleti ele geçirmek amacıyla bütün ülkeyi bir yangın ve talan alanına çevirmiş olmasına, yağma, çapulculuk, kundaklama, yüz milyonlarla ifade edilen sabotajlar, kitlesel kıyımlara karşın, üstelik bunların kaynağının da besbelli olmasına karşın, CHP hükümetinin faşizme karşı kararlı bir

konuma girmemesi, ister istemez akla başka sorular getirmektedir. Bunalımdan bunalıma sıçrayan çağımız kapitalizminin karşısında her gün güçlenen ve tekeli kapitalizmin temelini tehdit eden işçi sınıfı hareketine karşı, elaltında beslediği neo-faşizmin, tekeli kapitalizmin bu şımarık çocuğunun koruyuculuğunu üstlenmiş burjuvaziyle bir anlamda bir pazarlık mı sözkonusudur? Burjuva demokrasisinin en gelişkin olduğu ülkelerde bile faşizm bir insanlık suçu olarak yasaklanmıştır. Ama tekeli burjuvazi durumunu sallantıda gördüğü için faşist partileri bu ülkelerde yeniden canlandırmıştır. İngiltere'de, İtalya'da, Almanya'da yasaklara karşın neo-faşist partiler faaliyetlerini yürütmektedirler. Ne var ki, faşizmin acı deneyimini daha unutmamış halk yığınlarının sert tepkileri karşısında çok sınırlı bir alanda sıkıştırılmışlardır. Türkiye'de ise, komünist partinin yasak olmasına karşın, Ecevit gibi demokrat bir lider, faşizmle uzlaşma çağrılarını yineleyip durmaktadır. CHP hükümetinin çıkmazı, bu son derece ters durumdan kaynaklanıyor. Faşizm, demokrasinin karşıtı olduğuna göre, demokrasi adına onunla mücadele edecek yerde, uzlaşma yolları aranması, yukarıda yöneltilen sorunun pek de akla-aykırı olmadığını göstermektedir.

Hiç kuşkusuz, faşizme karşı en kararlı savaşımları verecek olan emekçi sınıflar ve bu sınıfların siyasal örgütleridir. Solun içinde bulunduğu dağınıklık böyle bir savaşımları tavsatan en büyük en-

gel olduğu kadar, CHP'nin kararsızlığının asıl kaynağı olmaktadır. CHP'nin demokrasiyi yasa dışı ve geliştirmek yolunda iyi niyetle çaba gösterdiğini, haksızlık etmemek için vurgulamak gerekir. Ecevit hükümetini, kendi içinde ve kitleler önünde yarıltan bir başka şey de şudur: Ecevit hükümeti, devlet kadrolarında, "faşistleştirme"yi önemli ölçüde durdurmuştur, okullarda "faşistleştirme"yi önlemek yolunda ileri adımlar atmıştır. Ne var ki, "faşistleştirme" sürecini geriletirmek, kurumlaştırılmış silahlı terörist faşist örgütleri, çembere alacağını ve ateşin kendiliğinden söneceğini sanmıştır. Tersinden başlamıştır diyemeyeceğiz, ama, birincil olan yalnızca ihmal edilmekle kalmamış, altı aylık yanlış bir tutum, her şeyden önce, faşizmin, psikolojik savaşta baskın çıkmasına neden olmuştur.

Sol, kendi temel sorununu çözümlenmedikçe, bir başka de-

yişle bugünkü dağınıklığına son verecek siyasal bir bütünlüğe kavuşmadıkça, CHP gibi siyasal güçlerin sağın kucacağına kayması önlenemez, tutarlı bir siyasal çizgi izlemesi beklenemez. Türkiye solu bir yandan bu en ivdi görevi hemen gündeme getirirken, bir yandan da bütün eksikliklerine, aksaklıklarına karşın, CHP demokrasisinden yana savaşımını sürdürdükçe, onu destekleyecektir.

Burjuva demokrasisinin sınırları çerçevesinde, mevcut koşullarda bir başka seçeneğin bulunmayışından ötürü, bugünkü hükümetin ayakta durması yolunda aktif bir destek göstermek zorunda olan ilerici-devrimci çevreler, CHP'ye koydukları gerçek teşhisi yığınlar önünde sergilemek görevini gözardı ederek, bu hükümetin demokratikleşme yönelimi doğrultusunda kararlı adımlar atmasının sabırlı bir bekleyişi içersindedir.

V. ERDOĞDU

ÜLKE'DEN OKURA

Yeni Ülke, bu sayısı ile birinci yılını tamamlamış olmaktadır. İlk sayısı ile pek çok eksiklikleri, aksaklıkları birlikte taşınmasına karşın, dergi, yayın öncesinde hazırladığı programını, tümüyle olmasa da, büyük ölçüde gerçekleştirmiştir. İkinci yılına, kuşkusuz, daha deneyimli, daha hazırlıklı olarak girecektir.

Türkiye ölçülerinde gerek kapsamı yönünden, gerekse de hacmi yönünden, büyük sayılabilecek böyle bir derginin niteliğini belirli bir düzeyde tutmak, dergiyi çıkaranların olduğu kadar, okurlarının da yüklenmek zorunda oldukları bir görevdir. Bu görevi yerine getirmenin birincil koşulu, dergi ile okuru ara-

sında, canlı, sağlam bir birlik kurmaktır. Bugüne dek bu birliğin tam olarak kurulduğunu söylemek olanaksız. Ancak önümüzdeki yıllarda bu konuda gerek derginin, gerekse de okurun bu yönde çaba göstermesi zorunludur. Dergi, okurdan gelecek eleştiri ve uyarılara sayfalarını açık tutacak; çeşitli konulardaki değişik görüşlerin tartışılmasına olanak sağlayacaktır. Derginin üç aylık oluşu, yazarı açısından, işlenen konunun kapsamlı olarak değerlendirilmesini kolaylaştırırken, okur açısından da, işlenen konuyu derinlemesine irdeleme olanağı bulabilmesi avantajı yanında, yaşadığımız dönemin özelliğinden gelen olayların ivmeli gelişimini izleyememek gibi dezavantajı da vardır. Gene de, bu eksiklik, derginin "Açıklamalar, Değinmeler, Yanıtlar" bölümünde bir ölçüde de olsa giderilebilirdi. Ama bu bölüme, bugüne değin gerekli ağırlık verilememiştir. Önümüzdeki sayılarla birlikte, bu bölüme özel bir özen gösterilecektir.

Derginin en büyük sorunu ise, her sayısında katlanarak artan maliyet yükselmesidir. Dergi, ilk sayısı hazırlanırken kâğıdın topunu piyasadan 200 liraya almıştı. Daha sonraki her sayıda kâğıt fiyatları düzenli bir artış göstererek, bu son sayısında topuna 470 lira ödemek zorunda kaldı. (Üstelik, piyasada kâğıt bulunmadığı için, dergi, on günlük bir gecikmeyle yayınla-

nabildi.) Öte yandan, matbaa giderleri de, o ölçüde arttı. Bu durumda, derginin yayınının sürdürülmesi için yeni bir fiyat düzenlemesi zorunlu hale geldi. Ancak, bu düzenlemeyi, yeni yılının başında, yani 5. sayısı ile yapmayı uygun görmüştük. Ne var ki, gazeteler ve "okul kitapları" yapan büyük yayınevleri lehine kâğıt fiyatlarında yapılan son indirimle birlikte, bu kuruluşların artan talebi serbest piyasada kâğıt karaborsasını körükleyen bir başka neden oldu. Dolayısıyla, yukarıda belirtilen gazete ve yayınevleri dışında kalan yayınevleri ve dergiler kâğıt bulmakta büyük güçlüklerle karşı karşıya kaldılar ve doğal olarak fiyatlardan da o ölçüde etkilenildi. Okur, bu tür yayınları bir yıl öncesine kıyasla çok daha pahalıya izlemek zorunda kaldı.

İlan, indirimli kâğıt, vb., vb. olanakları bulunmayan, ama belirli bir işlevi yerine getirmek görevini üstlenmiş olan *Yeni Ülke* ve benzeri yayınlara varlıklarını sürdürebilmelerinin tek seçeneği, koşulların ağırlaştırdığı yükü okurları ile birlikte omuzlamaktı. Bu nedenle, *Yeni Ülke*'nin fiyatını 40 liradan, 60 liraya çıkarmış bulunuyoruz. Aboneyi ise *şimdilik* eski fiyatında tutuyoruz.

Okurlarımızın bizi anlayışla karşılayacaklarını umuyor ve destek olmalarını diliyoruz.

Saygılarımızla,

YENİ ÜLKE

ZORUNLU BİR AÇIKLAMA

Bilindiği gibi, *Yeni Ülke* dergisi yanında, *Ülke Yayınları* adıyla zaman zaman kitap yayını da yapmaktayız. *Ülke Yayınları* arasında, bugüne değin çıkan kitaplar sırasıyla şunlardır: Şefik Hüsnü, *Türkiye'de Sınıflar*; Ahmet Kardam, *CHP Nedir, Ne Değildir?*; Halit Çelenk, *İdam Gecesi Anıları ve Kararlar*. Kuşkusuz, bu tür yayınlara, *Ülke Ya-*

ynları tarafından önümüzdeki yıllarda sürdürülecektir.

Şu günlerde *Ülke Yayıncılık* adıyla kitap yayını yapan bir yayınevinin, pek çok çevrede, çeşitli yanlış yorumlara ve yanlışlıklara neden olduğu anlaşılmaktadır. *Yeni Ülke Dergisi* ve *Ülke Yayınlarının Ülke Yayıncılıkla* hiç bir ilişkisi olmadığını özellikle belirtiriz.

V. E.

HALİT ÇELENK

İDAM GECESİ ANILARI VE KARARLAR

ÜLKE YAYINLARI

30 lira

Ü L K E
BİRİNCİ CİLT
YAZARLAR DİZİNİ

(N° 1: EKİM KASIM ARALIK 1977; N° 2: OCAK ŞUBAT MART 1978; N° 3:
NİSAN MAYIS HAZİRAN 1978; N° 4: TEMMUZ AĞUSTOS EYLÜL 1978)

- AREL, İ., *Türk Plancılık Deneyimi ve MC İktidarının 1978 Program Bütçesi*, n° 2, s. 73-87.
- BAĞIMSIZ TÜRKİYE, ABDURRAHİM ULUĞER, ÜLKE, MİHRİ BELLİ, "En Büyük Tehlike" Üzerine Açıklama, Mektup ve Notlar, n° 2, s. 287-290.
- BARANER, REŞAT FUAT, *En Büyük Tehlike; — Millî Türk Davasına Aykırı Bir Cereyanın İçyüzü...*, n° 1, s. 221-257.
- BİLGİ, ALAATTİN, *Kapital Çevirisi Üzerine Bir Söyleşi*, n° 3, s. 206-220.
- BÖRTÜCENE, İCEN, *Köylülüğün Farklaşması Üzerine*, n° 1, s. 169-220.
- CORNU, AUGUSTE, *Marx, Ricardo'nun Değer Teorisinin Yadsınması ve Hegel'in Yapıtlarındaki Emek Kavramının Eleştirisi*, n° 2, s. 249-272.
- ÇAVDAR, TEVFİK, *Türkiye'de Burjuva Demokratik Düzene Yönelik İlk Hareketler — Burjuva-Liberal Düşün Akımlarının Doğuşu ve Hayata Geçirilme Savaşımı (1839-1878)*, n° 3, s. 113-177.
- , *Türkiye'de Burjuva Demokratik Düzene Yönelik İlk Hareketler — Burjuva-Devrimci Akımların Doğuşu ve Hayata Geçirilme Savaşımı (1878-1908)*, n° 4, s. 203-273.
- ÇELENK, HALİT, *12 Mart Hukuku*, n° 3, s. 54-88.
- ERDOĞDU, SEYHAN, *Ev Kirası ve Arsa Rantı Üzerine*, n° 2, s. 88-108.
- ERDOĞDU, VAHAP, *Demokratik Güçbirliği ve 5 Haziran Seçimleri*, n° 1, s. 104-168.
- , *Emperyalizmin Güncel Çelişkileri ve Türkiye Kapitalizminin Bunalımı*, n° 2, s. 5-72.
- , *12 Mart ve 12 Martı Hazırlayan İç ve Dış Koşullar Üzerine*, n° 3, s. 7-53.
- , *Ecevit Hükümetinin Altı Ayı ve Faşizme Karşı Tutumu*, n° 4, s. 324-329.
- ERDOST, MUZAFFER, *Faşizm Üzerine Bir Deneme*, n° 1, s. 4-103.
- , *Asya Üretim Biçimi ve Kapitalist Üretime Geçiş Koşulları ve Osmanlı İmparatorluğunda Üretim İlişkilerinin Feodal Niteliği ve Sonuçları*, n° 2, s. 109-248.
- , *Ulusal Kültür Üzerine*, n° 3, s. 178-205.
- , *Toprak Mülkiyet Biçimleri Açısından Köylülük*, n° 4, s. 161-187.
- E., M., *Nüfus Sorunu ve Malthus*, n° 1, s. 286-294.
- , *Ekim Devriminin Sosyalist Niteliği ve Demokratik Devrimi Tamamlaması, Bağımlı Ülkelerde Devrimin Farklılığı*, n° 2, s. 279-287.
- , *Doğan Öz'ün Öldürülmesi, Ecevit Hükümetinin, Demokrasiyi Esenliğe Çıkarma Siyasetinde, Artık Bir Dönemeç Olmadır*, n° 3, s. 227-230.

- , *Savak ve Kürt Hareketi Üzerine Bazı Düşünceler*, n° 4, s. 318-323.
- FİNCANCI, YURDAKUL, *Avrupa Komünizmi*, n° 4, s. 7-160.
- GELENCİK, RAGIP, *Türkiye'de Köylülüğün Dağılımı*, n° 4, s. 182-202.
- M., O., *La Pensée'de Kültür Sorunu — Lenin'e Göre Kültür Geleneğinde Kopuş ve Süreklilik — Latin Amerika'da Anlatı ve Gerçeklik — Sovyet Yazarları Birliği Üzerine Bir Konuşma*, n° 3, s. 230-238.
- MİLLER, A. F., *Türkiye ve Boğazlar Sorunu*, n° 1, s. 258-285.
- NEJAT, ETHEM, *İlk Eğitim Reformu*, n° 4, s. 274-303.

- SOMER, KENAN, *Leninist Diktatora Sorunsalı Üzerine Bir İrdeleme Girişimi (İlk Vargılar)*, n° 3, s. 89-112.
- STORİM, *Türk-Sovyet Dostluğu Üzerine*, n° 4, s. 304-317.
- ÜLKE, *Çıkarken*, n° 1, s. 1-3.
- , *Bütünleşme Özlemi ve Geçmiş Bölme*, n° 2, s. 1-4.
- , *Faşizm mi, Demokrasi mi?*, n° 3, s. 1-6.
- , *Bölmeler ve İki Farklı Niteliği*, n° 4, s. 1-6.
- , *Ülke'den Okura*, n° 4, s. 329-330.
- VERNEY, ERIC, *Lenin Gizliliğinde*, n° 2, s. 273-278.
- , *Lenin'in Son Günleri*, n° 3, s. 221-226.

Yeni ÜLKE

1

ÇIKARKEN
ÜLKE

FAŞİZM ÜZERİNE BİR DENEME
MUZAFFER ERDOST

DEMOKRATİK GÜÇBİRLİĞİ VE 5 HAZİRAN SEÇİMLERİ
VAHAP ERDOĞDU

KÖYLÜLÜĞÜN FARKLILAŞMASI ÜZERİNE
İCEN BÖRTÜCENE

EN BÜYÜK TEHLİKE!
MİLLİ TÜRK DAVASINA AYKIRI BİR CEREBANIN İÇYÜZÜ..
REŞAT FUAT BARANER

TÜRKİYE VE BOĞAZLAR SORUNU
A. F. MİLLER

AÇIKLAMALAR DEĞİNMELE YANITLAR
NÜFUS SORUNU VE MALTHUS
M. E.

Yeni ÜLKE

2

BÜTÜNLEŞME ÖZLEMİ VE GEÇMİŞİ BÖLMEK
ÜLKE

EMPERYALİZMİN GÜNCEL ÇELİŞKİLERİ VE
TÜRKİYE KAPİTALİZMİNİN BUNALIMI
VAHAP ERDOĞDU

TÜRK PLANCILIK DENEYİMİ VE MC İKTİDARININ
1978 PROGRAM BÜTÇESİ
İ. AREL

EV KİRASI VE ARSA RANTI ÜZERİNE
SEYHAN ERDOĞDU

ASYA ÜRETİM BİÇİMİ VE KAPİTALİST ÜRETİME
GEÇİŞ KOŞULLARI VE OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA
ÜRETİM İLİŞKİLERİNİN FEODAL NİTELİĞİ
VE SONUÇLARI
MUZAFFER ERDOST

MARX, RICARDO'NUN DEĞER TEORİSİNİN
YADINMASI VE HEGEL'İN YAPITLARINDAKİ
EMEK KAVRAMININ ELEŞTİRİSİ
AUGUSTE CORNU
(KENAN SOMER)

LENİN GİZLİLİKTE
ERIC VERNEY
(A. ALTINDAL)

AÇIKLAMALAR DEĞİNMELE YANITLAR
EKİM DEVRİMİNİN SOSYALİST NİTELİĞİ VE
DEMOKRATİK DEVRİMİ TAMAMLAMASI,
BAĞIMLI ÜLKELERDE DEVRİMİN FARKLILIĞI
M. E.

"EN BÜYÜK TEHLİKE" ÜZERİNE AÇIKLAMA,
MEKTUP VE NOTLAR

yeni
ÜLKE

3

**FAŞİZM Mİ, DEMOKRASİ Mİ?
YENİ ÜLKE**

**12 MART VE 12 MARTI HAZIRLAYAN İÇ VE DIŞ
KOŞULLAR ÜZERİNE
VAHAP ERDOĞDU**

**12 MART HUKUKU
HALİT ÇELENK**

**LENİNİST DİKTATORA SORUNSALI ÜZERİNE
BİR İRDELEME GİRİŞİMİ
(İLK VARGILAR)
KENAN SOMER**

**TÜRKİYE'DE BURJUVA DEMOKRATİK DÜZENE
YÖNELİK İLK HAREKETLER
BURJUVA-LİBERAL DÜŞÜN AKIMLARININ DOĞUŞU VE
HAYATA GEÇİRİLME SAVAŞIMI
(1839-1908)
TEVFİK ÇAVDAR**

**ULUSAL KÜLTÜR ÜZERİNE
MUZAFFER ERDOST**

**ALAATTİN BİLGİ İLE KAPİTAL ÇEVİRİSİ
ÜZERİNE BİR SÖYLEŞİ**

**LENİN'İN SON GÜNLERİ
ERIC VERNEY
(A. ALTINDAL)**

**AÇIKLAMALAR DEĞİNMELEK YANITLAR
DOĞAN ÖZ'ÜN ÖLDÜRÜLMESİ, ECEVİT HÜKÜMETİNİN,
DEMOKRASİYİ ESENLIĞE ÇIKARMA SİYASASINDA,
ARTIK BİR DÖNEMEÇ OLMALIDIR
M. E.**

**LA PENSÉE'DE KÜLTÜR SORUNU
LENİN'E GÖRE KÜLTÜR GELENEĞİNDE KOPUŞ VE SÜREKLİLİK
LATİN AMERİKA'DA ANLATI VE GERÇEKLIK
SOVYET YAZARLARI BİRLİĞİ ÜZERİNE BİR KONUŞMA
O. M.**

yeni
ÜLKE

ÜÇ AYLIK SİYASAL DERGİ

Sahibi: *Vahap Erdoğan*; Yazışleri Müdürü: *Ali İhsan Torun*; Yönetim Yeri: *Bağlar Caddesi, Seyran Sokak 13/a, Ankara*; Yıllık Abone: 150 TL. (Yurtdışı aboneler, ayrıca 100 TL. posta gideri eklemelidir); Basıldığı Yer: *İlkayaz Basımevi, Ankara*; Yazışma ve Havale Adresi: *ÜLKE, P.K. 512, Kızılay-Ankara.*

TÜSTAV